

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TRABZON-GİRESUN-GÜMÜŞHANE EKSENİNDEKİ AYAN AİLELERİ VE
FAALİYETLERİ (1750-1800)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRE YÜRÜK

MAYIS-2014

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TRABZON-GİRESUN- GÜMÜŞHANE EKSENİNDEKİ AYAN AİLELERİ VE
FAALİYETLERİ (1750-1800)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRE YÜRÜK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kenan İNAN

MAYIS-2014

TRABZON

ONAY

Emre YÜRÜK tarafından hazırlanan *Trabzon-Giresun-Gümüşhane Eksenindeki Ayan Aileleri ve Faaliyetleri (1750-1800)* adlı bu çalışma 12/05/2014 tarihinde (Savunma Sınavı Tarihi) yapılan savunma sınavı sonucunda (*oybirliği /oyçokluğu*) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kenan İNAN (Başkan/Danışman)

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım. ... / ... / ...

.....

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

İmza

Emre YÜRÜK

.../.../...

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılar XVIII. yüzyılda giderek artar hale gelmiştir. Uzun süren savaşlar ve akabinde meydana gelen celali isyanları Osmanlı'yı ekonomik anlamda zora sokarken devlet, bu durumu aşmak için iltizam ve malikâne usullerini uygulamaya koymuştur. Ancak bu uygulamalar taşrada ayan adı verilen yeni bir grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece taşrada güç dengesinin değişmesiyle yerel aileler güçlenmiş ve zamanla çok sayıda büyüklü küçüklü ayan aileleri belirmiştir. Osmanlı'nın hakim olduğu hemen her coğrafyada güç kazanıp XVIII. yüzyıl Osmanlı taşra hayatına damga vuran bu grup Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon, Giresun ve Gümüşhane çevrelerinde de kendini göstermiştir. Tarihi bir olgu olarak önemine binaen 1750-1800 yılları arasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde önemli güç odakları haline gelen ayan ve derebeyi aileleri bu çalışmada çeşitli yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu tezin hazırlanması aşamasında ortaya çıkan her türlü sorunun giderilmesinde yardımcı olup, fikirleriyle bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Kenan İNAN'a teşekkürlerimi arz ederim. Çalışma sürecinde desteğini esirgemeyen, tez konusunun belirlenmesine ve araştırmalarımın büyük bir katkı sağlayan Öğr. Gör. Dr. Mustafa ALTUNBAY'a da ayrıca teşekkürü bir borç bilirim. Yine çeşitli konularda yardımlarına başvurduğum Arş. Gör. Dr. Miraç TOSUN ve Arş. Gör. Yücel DURSUN'a şükranlarımı sunarım. Son olarak tez sürecinden benden maddi ve manevi yardımını esirgemeyen aileme ve değerli abim Ali TOSUN'a da teşekkür ederim.

Nisan 2014

Emre YÜRÜK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
TABLOLAR LİSTESİ	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ.....	1-15

BİRİNCİ BÖLÜM

1 AYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE KALDIRILIŞI	16-41
1.1 Ayanlar Çağına Giden Yol: Klasik Dönem Osmanlı İmparatorluğu Taşra İdaresi .	16
1.2 Ayanlığı Geliştiren Şartlar	23
1.2.1 Celali İsyanları.....	23
1.2.2 Toprak ve İktisadi Sistemde Değişiklikler	29
1.2.2.1 Toprak Sisteminde Değişim: Tımar Sisteminden Malikâne Sistemine	31
1.2.2.2 Malikâne sistemi	34
1.3 Ayanlığın Kaldırılışı	38

İKİNCİ BÖLÜM

2 AKÇAABAT-GÖRELE-TORUL BÖLGELERİNDEKİ AYAN AİLELERİ VE FAALİYETLERİ.....	42-80
2.1 XVII. Yüzyılda Trabzon Bölgesi ve Ayanlığın Ortaya Çıkışı	42
2.2 Ayan Aileleri	52
2.2.1 Üçüncüzadeler	52
2.2.1.1 Üçüncüzade Osman Bey	53
2.2.1.2 Üçüncüzade Keleş Ahmed Bey	57
2.2.2 Kalcıoğulları	62

2.2.2.1	Kalcıoğlu Ömer Ağa	62
2.2.2.2	Kalcıoğlu Memiş Ağa	66
2.2.3	Kuğuzadeler	67
2.2.3.1	Kuğuzade İbrahim Ağa	67
2.2.3.2	Kuğuzade Süleyman Paşa	68
2.2.4	Sakaoğulları	75
2.2.5	Hacısalihooğulları	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3	ÇEVRE AYAN AİLELERİ	81-103
3.1	şatırzadeler	81
3.1.1	şatırzade İbrahim Ağa	82
3.1.2	şatırzade Ömer Ağa	84
3.1.3	şatırzade Osman Ağa	87
3.2	Dizdarzadeler	93
3.3	Canikli Ali Paşa Döneminde Bölge ve Ailelerle İlişikler	97
	SONUÇ	104
	YARARLANILAN KAYNAKLAR	108
	EKLER	123
	ÖZGEÇMİş	132

ÖZET

Bu çalışmada XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Giresun Gümüşhane çevrelerinde faaliyetleri göze çarpan Üçüncüoğulları, Şatırzadeler, Dizdarzadeler, Kuğuzadeler, Sakazadeler, Kalcıızadeler ve Hacısalihoğulları gibi ayan aileleri çeşitli yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır. Bu ayan ailelerinin Osmanlı devlet sistemi içerisinde idari bir birimi temsil etmeleri ve zaman içerisindeki şekillenmeleri de dikkate alınmıştır. Ayan ailelerinin bahsedilen bölgenin stratejik konumu, fiziki şartları ve gelir kaynakları ile ilgisi, var olma çabaları ile doğrudan ilgilidir. Bu çerçevede ayanların devlet görevlileri ve birbirlerine karşı tutumları, savaş zamanındaki rolleri, güç kaybetmeleri ve öne çıkmaları ayrıca ele alınmıştır. Bahsedilen süreçler mahkeme kayıtları ve arşiv belgeleri ışığında ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde ayanlığın ortaya çıkışı üzerine düşünceler, ayanlık hakkında yapılmış çalışmaların kritiği, ayanlığın bir kurum olup olmadığı meselesi ve bölgenin kısa bir tarihi ele alınarak tartışılmıştır. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı ve bu teşkilatın değişime uğraması akabinde ayanların ortaya çıkışına zemin hazırlayan faktörler ifade edilmiştir. İkinci bölümde günümüzde Trabzon, Giresun ve Gümüşhane şehirleri arasında kalan bölgedeki Üçüncüoğulları, Kuğuzadeler, Sakazadeler, Kalcıızadeler ve Hacısalihoğulları'nın faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde o tarihlerde Trabzon'da etkin olan Şatırzadelerin ve Giresun'da etkin olan Dizdarzadelerin bölgedeki diğer ayan aileleriyle olan ilişkisi, ayrıca bölgede valilik yapmış olan bir diğer ayan ailesi Canikli Ali Paşa'yla olan münasebetlerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayan, eşraf, hanedan, Trabzon, Giresun, Gümüşhane, Doğu Karadeniz, eşkıyalık.

ABSTRACT

This study aims to investigate the leading local families of Trabzon, Giresun and Gümüşhane such as Üçüncüzades, Şatırzades, Dizdarzades, Kuğuzades, Sakazades, Kalcızades and Hacısalihzades whose notorious activities in the region are analyzed from various perspectives. In the analyses, the transformation of these local dynasties and their representation of any administrative units in the Ottoman political system are taken into consideration. These notable families were deeply involved with the strategical position, physical conditions and the income sources of the region as it was directly related to the well-being and existence of these local notables. In this respect, the interactions between the notables and the state officials, their attitudes towards each other and the power games between the notables and their changing roles in times of war were also touched upon. These processes were interpreted in the light of court records and archival documents.

In the introduction, the emergence of local notables and the critique of the studies related to the local notables were discussed with the help of a brief narration of the local history and on the question of whether these local families could be considered as examples of institutions or not. In the first chapter, the structure of the Ottoman provincial administration was defined. The chapter proceeds with the factors that helped the emergence of local notables as a result of the changes in the Ottoman provincial administrative structure. The second chapter deals with the activities of Üçüncüoğulları, Kuğuzades, Sakazades, Kalcızades, and Hacısalihzades that operated in the region between Trabzon, Giresun and Gümüşhane. The third chapter is on the Şatırzades of Trabzon and Dizdarzades of Giresun who gained prominence in the late 18th century, and their relations with the other notable families, and the family of governor Canikli Ali Paşa and his family.

Keywords: Ayan, notables, dynasty, Trabzon, Giresun, Gümüşhane, Eastern Black Sea, banditry.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	1787-1792 Rus Savaşlarında Bölge İleri Gelenlerinden İstenen Nefer Sayısı.....	50
2.	Üçüncüzade Osman Paşa'nın Tespit Edilen Alacakları.....	55
3.	Sakaoğlu Mustafa ve Diğer Eşkıyaların Giresun ve Keşab Bölgelerinde Verdikleri Zararın Dökümü.....	77

KISALTMALAR LİSTESİ

A. {DVN.d.	: Divan (Beylikçi) Kalemi Defteri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
AE. SMHD.	: Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Mahmud
AE. SOSMIII.	: Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Osman
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜSBED	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
AÜTAED	: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. ADL.	: Cevdet Adliye
C. AS.	: Cevdet Askeriye
C. DH.	: Cevdet Dâhiliye
C. EV.	: Cevdet Evkaf
C. HR.	: Cevdet Hariciye
C. MF.	: Cevdet Maarif
C. ML.	: Cevdet Maliye
C. TZ.	: Cevdet Tezakir

C. ZB.	: Cevdet Zabtiye
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
KARAM	: Karadeniz Araştırmaları Dergisi
Nr.	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
SDÜİİBFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi
TAD	: Trabzon Ahkâm Defteri
TŞS.	: Trabzon Şeriyye Sicili

GİRİŞ

Güçlü bir merkezi sistemden uzak, sanayi devrimi öncesi tarım ekonomisine dayanan toplumlarda yerel güçlerin ortaya çıkması olağan bir sonuçtur. Osmanlı Devleti henüz bir sınır beyliği iken hükümet ve hukuk işlerinin merkeze bağlı ulemanın elinde olması, kul sisteminin benimsenmesi, ekonominin merkezce kontrol edilmesi merkezi devlet yapısına verilen önemi göstermektedir. Bu devlet yapısı ise Anadolu'daki Selçuklu merkezleriyle İran ve Mısır'dan gelen yöneticilerin eski Ortadoğu devlet ve yönetim kavramlarını Osmanlı'ya yerleştirmesiyle ortaya çıkmıştır. Hint-İran kaynaklı bu devlet ve idare kavramı, İslam öncesi dönemde gelişmiş, ardından İranlı ve Hristiyan kâtiplerin istihdamıyla Abbasi halifeliğine geçmiştir. XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Orta Asya Türk-Moğol gelenekleriyle de gelişen bu sistem Osmanlı'ya intikal etmiştir.¹ Edinilen tecrübelerin etkisiyle güçlü bir merkezi yapı kuran Osmanlı Devleti, bu sayede elde ettiği bölgelerde otoritesini kurarak dönemin güçlü devleti olarak ortaya çıkmayı başarmıştır. Fakat XVI. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'nın yaptığı atılımlar kendi geleceklerini değiştirdiği gibi, bunlara ayak uyduramayan Osmanlı'nın da iç dinamiklerini yerinden oynattı. Önceleri ekonomik olarak devleti etkileyen bu gelişmeler zamanla askeri ve siyasi alanda da Osmanlı'yı zayıflatmaya yetti. Bu dış etkilere Osmanlı Devleti'nin içeride yaşamış olduğu bir takım olumsuzluklar da eklenince devlet, merkezi otoritesini yavaş yavaş kaybetmeye başladı.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra yapısında ekonomik faaliyetleri ve sosyal tabakalaşmayı etkileyen siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik alanlarda bir takım önemli değişimler meydana geldi. Osmanlı'yı olumsuz anlamda etkileyen ve giderek artan bozulmalar, Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biri olan 1683 yılında başlayıp 16 yıl süren savaşlarla iyice hız kazandı. Daha önceleri taşrada meydana gelen bir takım isyanları, eşkıyalık hareketlerini ve buna benzer sosyal bozukluklara müdahale edebilen devletin, bu tarihten itibaren taşradaki otoritesi yerel güçlerin eline geçmeye başladı. Özellikle bu dönemde artan nakit ihtiyacını karşılamak için

---

¹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çev. Ruşen Sezen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 71.

toprak vergileri iltizam usulüne göre toplanmaya başlandı. Devlet adına vergi toplamaya başlayan bu kişiler devletin zayıfladığı anda güçlenmeye, zenginleşmeye başladılar. Bu güç ve zenginlik zamanla bu kişilerin bölgelerinde hâkim unsur olarak ortaya çıkmalarına neden oldu. Öte yandan sancak beyi, subaşı gibi devlet görevlisi memurların iltizam sahibi olmaları, idari ve askeri güçlerine ekonomiyi eklemeleri anlamına geliyordu. Bu ortamda tımar sistemi yok olurken yeni toprak sistemiyle beraber taşrada yeni güç merkezleri ortaya çıkmaktaydı.²

Tımarlı sipahilerin savaşlardaki eski üstünlüklerini yitirmeleri, toprakların iltizama verilmesi, devletin askeri ihtiyacını yerel güçlerden temin etmesine neden oldu. Bu durumlar taşrada devlet merkeziyle yakın bir ilişki içinde ve devlete bağımlı olarak faaliyet gösteren ayan ve eşraf zümresini ortaya çıkardı.³ Bu kişiler uzun savaşlar boyunca devletin Anadolu'ya ağırlığını verememesinden yararlanıp çiftlikler satın alarak, tımar ve zeametleri ele geçirdiler ve gittikçe zenginleşmeye başladılar. Özellikle savaşların getirdiği mali külfeti karşılamak için 1695 yılında yayınlanan hatt-ı hümayunla “kaydı hayat” şartıyla topraklara sahip olan bu kişiler güçlerini arttırmakla kalmamış bu servetlerini oğullarına intikal ettirerek güçlü hanedanların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.⁴ Buradaki önemli nokta kaydı hayat şartıyla bazı kişilerin yüksek meblağlar ödeyip mukataaları alacak kadar zenginleşmiş olmalarıdır.

1699 yılında Karlofça antlaşmasıyla tarihinin en ağır anlaşmalarından birini yapan Osmanlı Devleti için XVIII. yüzyıl büyük toprak kayıplarıyla başlamış oldu. Hem doğuda hem de batıda savaşların yapıldığı bunun yanı sıra yıllardır süre gelen İstanbul'daki mücadeleler 18. yüzyılın ilk yarısının Osmanlı için zor olduğunu göstermekteydi. Buna rağmen tablo o kadar kötü değildi. 1711 Prut zaferi ile Rusya, 1739 Belgrad antlaşmasıyla da Avusturya'dan kaybedilen bir takım yerler geri alındı. Diğer taraftan 1718-1730 yılları

---

² Murat Özyüksel, **Feodalite ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul: Derin Yayınları, 2007, s. 248-249; İnalçık, a.g.e., s. 103-105.

³ Mehmet Yaşar Ertaş, “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkisi”, **Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyahlık ve Terör**, Osman Köse (Ed.), Samsun: Etüt Yayınları, 2009, s. 149.

⁴ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, **Belleten**, 42(168), Ankara 1978, s. 667-668; Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık, 1986, s. 32.

arasındaki Lale Devri'nde⁵ sulh dönemine giren Osmanlı Devleti kendini toparlayabilme fırsatı bulmuştu. Fakat 1746 yılında İran'la yapılan barıştan 1768'e kadar süren uzun soluklu barış dönemi Osmanlı-Rus savaşıyla sona erdi. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla ağır şartları kabul eden Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir darbe yemiş oldu.

Osmanlı tarihinde önemli bir dönem olan XVIII. yüzyıl birçok araştırmacı tarafından “*Ayanlar Çağı*” olarak zikredilmiş ve tarihçilerin büyük bir kısmı tarafından da kabul görmüştür. Bunun da en önemli nedeni XVIII. yüzyıldan itibaren ayanların ekonomik, askeri ve yönetim anlamında güçlenerek merkezi yönetime karşı taşrada denge unsuru oluşturmasıdır.⁶

Osmanlı Devleti'nin neredeyse 200 yıl gibi uzun bir dönemine damgasını vuran bu zümrelerin ortaya çıkış sebepleri üzerine iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Avrupa'daki hububata karşı artan talebin Osmanlı coğrafyasındaki çiftliklerin gelişmesinde etkili olduğunu belirtirken, diğeri ağaların büyük çiftlikler değil iltizam, tefecilik ve Avrupalı tüccarlar ile yerli tüccarlar arasında yaptıkları aracılık sayesinde güçlendiklerini belirtir.⁷ Bu iki farklı görüşü, Yuzo Nagata *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, adlı eserinde D. Sadat,⁸ T. Stoianovich,⁹ K. H. Karpat,¹⁰ F. Braudel,¹¹ H. İnalçık,¹² G. Veinstein,¹³ B. McGowan'ın¹⁴ ayanlığın ortaya çıkışı ile ilgili görüşlerinin

---

⁵ Lale devri hakkında dönemin olayları için bkz. Faik Reşit Unat, **Abdi Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999. Öte yandan Lale Devri ve akabinde gelişen Patrona Halil İsyanı devletin Anadolu ve Rumeli'deki karışıklıklarla fazla ilgilenememesine sebep olarak gösterilebilir. Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 60.

⁶ Feridun Emecen, “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa”, **Belleten**, 45(242), Ankara 2001, s. 193.

⁷ Emecen, a.g.m., s. 194-195.

⁸ Deena R. Sadat, “Rumeli Ayanları: The Eighteen Century” **Journal of Modern History**, 44(3), Chicago: The University of Chicago Press, 1972, s. 346-363.

⁹ Traian Stoianovich, “Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy: 1600-1800”, **Journal of Economy History**, 12-13(4), Cambridge: Cambridge University Press, 1953, s. 398-411.

¹⁰ Kemal Haşim Karpat, “The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire” **Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century**, William R. Polk- Roland Lawrence Chambers (Ed.), Chicago: University of Chicago Press, 1968, s. 69-89.

¹¹ Fernand Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), 1, Ankara: İmge Yayınevi, 1993.

¹² Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 19. s. 17-35.

¹³ Gilles Veinstein, “Ayan de la region d'İzmir et commerce du Levant (deuxième moitié du XVIIIe siècle)”, *Études Balkaniques*, 3, 1976, 76; Gilles Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 36-56.

kritiğini yaparak açıklamaya çalışmıştır.¹⁵ Nagata'nın bu çalışmasının dışında ayanlık üzerine birçok eser kaleme alan Yücel Özkaya da *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık* adlı eserinde yine bir takım yazarların ayanlık hakkındaki çalışmalarının kritiğini yapmıştır. Ayrıca Özkaya, ayanların yurtdışından gelen yabancılara satılması yasak olan ürünleri sattığını ve faizcilik yaparak Osmanlı klasik toprak sistemine verdiği zararı ve böylece giderek güçlendiklerini arşiv materyallerinden örnekler vererek göstermeye çalışmıştır.¹⁶ Feridun Emecen ise *Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa* adlı makalesinde Doğu Karadeniz bölgesinin farklı bir ekonomik yapısı olduğuna dikkat çekerek buradaki ayanların Türkmen-Çepni gruplarının desteğiyle güç kazandıklarını belirtmektedir.¹⁷

D. Sadat, T. Stoianovich, K. H. Karpat, F. Braudel, İ. H. Uzunçarşılı gibi batı Anadolu ve Rumeli bölgesi ayanları ile ilgili çalışmaları bulunan araştırmacılar buradaki ayanların ticaret sayesinde zenginleşip çiftlikler satın aldıklarını üzerinde dururlar. Yine aynı şekilde Özkaya, yasak malların satılmaması yönünde bu bölgelerdeki kadılara, naiblere hüküm gönderildiğini belirtmektedir. Nitekim ülkenin bu bölgelerin Avrupa'ya yakın olması geçmişten itibaren Avrupa'yla ticari ilişkilerin varlığı, malların gizlice satılması yukarıda bahsedilen "*Avrupa'nın hububata olan ihtiyacını karşılama*" görüşünü destekler niteliktedir. Üstelik Avrupa'da merkantilist anlayışın varlığı Osmanlı mallarının Avrupalı tüccarları, Avrupalı tüccarların paralarının da Osmanlı ayanlarını cezbetmesi ihtimal dâhilindedir. Sonuçta üretim yapan bu kesim vergi yükümlülüklerini ödeyebilmek için ürettiklerini satmak zorundaydı. Bu olguları bir araya getirdiğimizde gittikçe maddi anlamda güçlenen ayanların zamanla çiftliklerini de büyütebilmesi ihtimal dâhilindedir. Kısacası ilk önce zenginleşen ayanlar bu zenginliklerini arttırarak devam etmek için çiftliklerini büyümeye başladılar. Emecen'in de Karadeniz bölgesindeki ayanların güçlenmesini insan gücüne dayandırması, bunun yanı sıra Rusya ile yapılan savaşlarda Karadeniz bölgesindeki ayanlardan asker talebinde bulunulması buradaki ayanların güçlenmesinde önemli etkidir.

---

¹⁴ Bruce McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe; Taxation, Trade and the Struggle for Land 1600-1800**, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 72. 122.

¹⁵ Yuzo Nagata, **Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 1-5.

¹⁶ Özkaya, a.g.e., s. 1-12.

¹⁷ Emecen, a.g.m., s. 197-198.

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıla gelinceye kadar şehir ve kasabalarda bulunan bir takım nüfuzlu ailelere “eşraf ve ayan” denildiği bilinmektedir.¹⁸ Arapça “*ayn*” kelimesinin çoğulu olan *Ayan*; Arapça ve Farsça edebi ve tarihi metinlerde, herhangi bir şehir, bir zümre veya bir devrin ileri gelenleri, belli başlıları ve büyükleri anlamında kullanılır. Yine bununla aynı manada vucûh, emasil, eşraf, erkân, uzama, ma'arif ve ekâbir kelimeleri de kullanılır.¹⁹ Yücel Özkaya ise *Ayan* kelimesinin çoğul olduğunu “*Ayanlar*” olarak kullanıldığında çift çoğul olarak kullanımına dikkat çekmektedir.²⁰

Ayan kelimesinin sözlük anlamı dışında Osmanlı Devleti'nde görev itibariyle karşılığı bulunmaktadır. Buna göre; idari anlamda herhangi bir yetkileri olmamasına rağmen *baş ayan*, *reis-i ayan*, *aynü'l-ayan* veya *resmi ayan* olarak adlandırılan bu kişiler merkezi hükümet ile halk arasında temsilci durumundaydı.²¹ İlk zamanlarda vilayet yönetiminde önemli bir role sahip olmayan bu kişiler bölgenin ileri gelenlerinden oldukları için eyaletlerde bulunan görevlilere gönderilen fermanlarda bunlardan yardım istendiği de olmuştur.²² Bu kişilerden erzak ve ham madde fiyatlarını tayin etmek, kamu binalarının tamirini yapmak, eşkıya yakalamak, orduya asker sağlamak, vergi ve mukâtaa gelirlerini toplamak vb. yardımlar istenmiştir.²³

Gayrimüslim reaya arasında da halkla devlet arasındaki ilişkilerde aracı olan, vergiler toplayıp, adli ve idari konularda yardımcı olan *Çorbacılar* ve *Kocabaşılar* adıyla anılan ayanlara benzeyen grup bulunmaktaydı.²⁴ Ayrıca gayrimüslimler arasında köy ve kasabalardan başka bütün bölgeyi temsil eden *Memleket Çorbacıları* vardı.²⁵

Ayanlıkla ilgili bir diğer konu ise ayanlığın müessese olarak kabul edilip edilemeyeceği ile ilgilidir. Bu konuyla ilgili de araştırmacılar arasında değişik görüşler

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*Ayan*”, **İA**, 2, Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997, s. 41.

¹⁹ Fuat Köprülü, “*Ayan*”, **İA**, 2, Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997, s. 40.

²⁰ Özkaya, a.g.e, s. 7.

²¹ Özcan Mert, “*Ayan*”, **DİA**, 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 195. Merkezin çevre üzerindeki gücü azalmaya başlayınca ayanlar bu görevi üstlendi. Hem merkez hem de çevre ayanlardan yardım istediler, böylece batılı anlamda “sivil toplum” diyebileceğimiz oluşum ortaya çıktı. Fakat bu tam anlamıyla sivil toplum olarak düşünülemez. Çünkü Osmanlı yönetim zihniyeti, yöneten ve yönetilenler, ayan gibi bir aracı sınıfın yasallık kazanmasını, etkili ve kalıcı olmasını kabul etmezdi. Adem Çaylak, **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen**, Ankara: Kadim Yayınları, 2005, s. 139-142.

²² Özkaya, “*Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu...*”, s. 667.

²³ Ayanların görevleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Özcan Mert, “*Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi*”, **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 174.

²⁴ Aydın Güven, **Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış (1806-1826)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 4-5.

²⁵ Halil İnalçık, “*Tanzimat Nedir?*”, **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, 1, 1940, s. 250.

bulunmaktadır. Öncelikle ayanlıkla ilgili yapılmış ansiklopedik çalışmaların hemen hepsinde ayanlık için müessese tanımı kullanılmamaktadır.²⁶ Buna karşın ayanlığı doğrudan müessese olarak kabul edenlerden biri ise bu konuyla ilgili önemli çalışmalar yapan Y. Özkaya'dır.²⁷ Özkaya'nın dışında Y. Nagata,²⁸ R. Özdemir,²⁹ V. P. Mutaççieva³⁰ ayanlığı müessese olarak kabul eden araştırmacılarıdır. Feridun Emecen ise ayanlığın müessese olarak kabul edilmesine itiraz ederek ayanlığın bu tabirle anılmasının henüz erken olduğunu ileri sürmektedir. Emecen, müessese kavramıyla devlete taşrada denge unsuru oluşturabilecek kadar güçlenen bu kişilere *resmi nitelik* kastediliyorsa bu tabirin tam olarak uygun olamayacağını vurgular.³¹ Mustafa Akdağ, ayanlığın bir Osmanlı müessesesi olup olmadığı tartışmalarına girmeyerek Anadolu'da yaklaşık 150 yıl devam eden karışıklıklardan kendiliğinden doğmuş bu siyasi hayatı *ayanlık düzeni* deyimini olarak tanımlamaktadır.³² Yine aynı şekilde Metin Heper de merkezin, yerel eşrafın yerel idareye katılımını geçici bir düzenleme olarak gördüğünü belirtmektedir.³³

Ayanların belli bir süre içerisinde güçlenerek ortaya çıkmaları ve gerektiğinde devletin taşradaki bir takım işlerini yapmaları, devlet adına çalışmaları, devletten ayrılmak yerine devlete hizmet etmek istemeleri buna karşın devletin ayanlar için bir takım düzenlemelere gitmesi ayanlığın bir kurum olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak ayanlık, bir Osmanlı kurumu olabilecek kadar yeterli donanım ve teknik altyapıya sahip değildi. Osmanlı devlet adamlarının yetiştiği askeriye, kalemiye ve ilmiyeden gelmemeleri, belli bir yetki çerçevesinin yazılı kurullarla belirlenmemesi, kimi ayanların devlete karşı denge unsuru oluşturma faaliyetleri, devletin kontrolünden ziyade bazı yerlerde kendilerine

²⁶ Necmettin Alkan, "Ayanlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Ayanı Süleyman'ın Meselesi", **KARAM**, 12, Yahya Kemal Taştan (Ed.), Ankara: Karam Araştırma ve Yayıncılık, 2007, s. 71.

²⁷ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara: Türk Tarik Kurumu Basımevi, 1994.

²⁸ Yuzo Nagata, **Muhsin-zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi**, Tokyo: Study of Languages&Cultures of Asia&Africa, 1976.

²⁹ Rifat Özdemir, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara. Fiziki, Demografik, İdari-Ekonomik Yapısı 1785-1840**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.

³⁰ Vera P. Moutafchieva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi," (Çev. Bayram Kodaman), **İÜFTD**, 31, İstanbul 1977, s. 163-182. Ayanlığın kurum olarak kabul edilmesi sebeplerinden birkaçı şunlardır; Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Anadolu ve Rumeli'ye fermanlar göndermesi, I. Abdülhamid'in adalet fermanı yayınlayarak ayanlığa çeki düzen vermek istemesi, merkezden gönderilen bir takım ferman ve hükümlerde ayanlardan bahsedilmesi Alkan tarafından ayanlığın kurum olarak kabul edilmesi için yeterli görülmektedir. Alkan, a.g.m., s. 72.

³¹ Emecen, a.g.m., s. 194.

³² Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri, 1730-1839", **AÜDTCFD**, 8-12(14-23), Ankara 1970-1974, s. 53.

³³ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, (Çev. Nalan Soyarı), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012, s. 73.

göre hareket etmeleri, her yerde aynı kuralların işlememesi ayanlığın kurumdan ziyade Akdağ'ın belirttiği gibi bir düzen olmasını güçlü kılıyor. Ayrıca yöneten-yönetilen yapısına dayanan Osmanlı yönetim kültüründe ayanlık gibi bir aracı kurumun yasallık kazanması ve kalıcı olabilmesi zordu.³⁴ Eğer toplumdaki sınıfsal geçiş (toplumsal hareketlilik) bazında kimi ayanların vezirliğe kadar yükselmelerini değerlendirecek olursak ayanların statülerindeki bu değişikliği kendi başarıları olarak gösterip bunu dikey hareketlilikle bağdaştırmak gerekir. Yani bu durumda kurumlar arasında bir geçişten söz edemeyiz. Ayanlığı kurum olarak adlandıramayacağımız diğer bir durum ise Osmanlı zihin dünyasıyla ilgili tetkiklerdir. Yönetici kesimin ayanları mütegalibe grubu, huzursuzluk çıkartan kesim olarak görmeleri ve bununla beraber kâtiplerin yazışmalarda “*taşralılar siyakat okumaya muktedir değillerdir*”³⁵ gibi notlarla bitirmeleri ayanlığı devletin bir kurumu olarak görmemelerinden kaynaklanmaktadır.

Ayanlar hakkında bir diğer durum da eşkıyalık, mütegalibe gibi olumsuz durumlarla anılmalarıdır. Mustafa Kaya *18. Yüzyılda Ankara Ayanlık ve Ayan Aileleri* adlı doktora tezinde bu tür eylemlerle anılan ayanların birkaçına örnek göstererek, bu sıfatların ayanlarla birlikte anılır olduğunu bunların ayanlardan ayrı kullanılmayacağını belirtir.³⁶ Diğer taraftan Emecen'de eşkıyalık-mütegalibe ve ayanlığın birbirlerinden ince çizgilerle ayrıldığını yapılacak araştırmaların artmasıyla bunun daha net ortaya koyulabileceğine değinmektedir.³⁷ Burada yapılabilecek ilk ayırım ise devletin merkezi gücünün XVII. yüzyıldan önceki ve sonraki durumunun ayanlar üzerindeki etkisine ve buna bağlı olarak ayanların toplumdaki faaliyetlerine bakmak olduğu düşünülebilir. Devletin merkezi gücünü taşrada hissettirdiği zamanlarda ayanlar, halkın sözcüleri sıfatında saygın kişiler olduğu bilinmektedir. Devlet gücünü taşrada kaybetmeye başlayınca ortaya çıkan bu kişiler zenginliklerini ve güçlerini korumak için eşkıyalık ve mütegalibe hareketlerinde bundukları da inkâr edilemez.

Yukarıda belirtilen çalışmalar incelendiğinde ayanlığın ortaya çıkışı bölgelere göre değişim gösterdiğini söylemek ihtimal dâhilindedir. Nitekim Osmanlı gibi geniş

---

³⁴ Çaylak, a.g.e., s. 142.

³⁵ Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'i*, (Çev. Ayşe Özdemir), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 238.

³⁶ Mustafa Kaya, *18. Yüzyılda Ankara Ayanlık ve Ayan Aileleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 11.

³⁷ Emecen, a.g.m., s. 193.

coğrafyaya hükmetmiş bir devlette meydana gelen değişimler ve dönüşümleri tek bir nedenle izah etmeye çalışmanın sıhhatli olmayacağı aşikârdır. Öyle ki ayanlık üzerine çalışan hemen hemen her yazar eserlerinde yerel çalışmaların sayısı arttıkça konunun anahtarlarıyla daha iyi anlaşılabilceğine vurgu yapmaktadır.

Bu doğrultuda ele alınan bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde ayanlığın ortaya çıkış sürecine değinilerek 1750-1800 yılları arasında, özellikle ayanlığın geliştiği bu yıllarda, Trabzon, Giresun ve Gümüşhane illeri arasında kalan bölgedeki ayan aileleri üzerinde durulmuştur. Bu bölgenin seçilip değerlendirilmelerinin yapılmasında madenlerin varlığı ve coğrafi şartların ayan ailelerinin faaliyetlerine etkileri göz önüne alınmıştır. Üçüncüoğulları, Kuğuzadeler, Sakazadeler, Kalcıadeler ve Hacısalihioğulları gibi bölgenin ileri gelen ailelerinin ekonomik, siyasi ve askeri faaliyetleri hakkında arşiv belgelerine dayanılarak bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu ailelerin birbirleriyle olan ilişkileri yanı sıra bölgenin önemli ailelerinden olup Trabzon şehrinde ikamet eden Şatırzadeler, Giresun şehrinde ikamet eden Dizdarzadeler ve Trabzon valisi olup buradaki ayanlarla yakın ilişkiler kuran Canikli Ali Paşa'nın bölge aileleriyle olan münasebetlerine değinilmiştir. Bu yapılırken incelenen bölgenin taşıdığı özel yapının buradaki ayan ailelerinin ortaya çıkışına etkileri gösterilmeye çalışılmıştır. Dahası ayanlığın büyük bir güç haline geldiği XIX. yüzyılın başına damgasını vuracak olan bu ailelerin nasıl bir süreç sonunda bu bölgelerde sivil olarak önemli pozisyonlara geldikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu tezde izlenen yöntem gelince 1917 ile 1947 numaraları arasındaki 31 adet Trabzon şeriyeye sicillerinden bölgedeki ayan aileleri ile ilgili kayıtlar tespit edilerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Şeriyeye sicil kayıtları yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 2 numaralı Trabzon Ahkâm Defteri ve perakende belgeler çalışmanın içerisine katılmıştır.

Ayanlık ve Doğu Karadeniz Bölgesi İle İlgili Çalışmalar

Arşiv Kaynakları

İnceleme konusu olan ayanlar hakkında en fazla bilgi edinilen ana kaynaklardan biri Trabzon Şeriyeye sicilleri olmuştur. Kadı sicilleri olarak da adlandırılan şeriyeye sicilleri, şehir tarihi araştırmalarında başvurulan en önemli kaynakların başında gelmektedir. Bunlar Osmanlı taşrasında meydana gelen sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri

gibi faaliyetlerin yer aldığı kayıtlar olup, olayları objektif bir şekilde aktaran kaynaklardır. Bu tez çalışmasında 1750-1800 yıllarını ihtiva eden 1917-1947 numaraları arasında yer alan 31 adet Trabzon şerhiye sicil defterleri kullanılarak, ayan ailelerinin bölgedeki durumları belirtilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada kullanılan bir diğer arşiv kaynakları ise BOA'dan alınan Ali Emiri Tasnif Belgeleri, Cevdet Tasnif Belgeleri ve Hatt-ı Hümayun Belgeleridir. Ali Emiri tasnif belgeleri Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Abdülmecid zamanına kadar gelen vesikaları içermekte olup tasnifi padişahlara göre yapılmıştır.³⁸ Ali Emiri tasnifinden Sultan I. Mahmud ve III. Osman dönemlerine ait belgeler kullanılmıştır. Cevdet tasnifi ise konularına göre düzenlenmesine rağmen kronolojik olarak kataloglarına geçirilmemiştir. Bu tasnifi 17 ana bölüm altında (Adliye, Askeriye, Bahriye, Belediye, Dâhiliye, Darphane, Evkaf, Eyalet-i Mümtaze, Hariciye, İktisat, Maarif, Maliye, Nafia, Sıhhiye, Saray, Tımar ve Zaptiye) 1553-1904 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden 216.572 belgeden oluşmaktadır.³⁹ Çalışmaya dahil edilen bir başka belge çeşidi ise Hatt-ı Hümayunlardır. Hatt-ı Hümayun padişahların el yazılarına verilen isim olup padişahların yazılı emirleri anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı arşivinin en önemli tasniflerinden biri olan Hatt-ı Hümayun Tasnifi belgeleri Amedî Kalemî'nin evrakı olan Hatt-ı Hümayunların toplanmasından meydana gelmiştir.⁴⁰

Trabzon Ahkâm Defterleri, 1742-1911 yılları arasındaki hükümleri içerip 8 adetten oluşmaktadır. Bu defterler Trabzon eyaletine bağlı Canik, Gümüşhane sancakları ile Bafra, Çarşamba, Fatsa, Samsun, Ünye, Terme, Kelkit, Şiran, Torul, Pazar, Hopa, Rize, Akçaabat, Giresun, Görele, Of, Ordu, Sürmene, Tirebolu ve Vakfıkebir kazalarına ait hükümler içermektedir.⁴¹ Çalışılan dönem hakkında 2 numaralı Trabzon ahkâm defterinden yararlanılmıştır.

Araştırma Eserler

Ayanlık üzerine yapılmış ve klasikleşmiş birçok inceleme ve araştırma eserler bulunmaktadır. Bu eserlerden en kapsamlısı Yücel Özkaya'nın *Osmanlı İmparatorluğunda*

³⁸ **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, İstanbul 2000, s. 408.

³⁹ **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, s. 411-413.

⁴⁰ **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, s. 413.

⁴¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, s. 31-32.

Ayanlık adlı eseridir. Özkaya bu çalışmasında birçok arşiv vesikasıyla birlikte çalışılan döneme ışık tutabilecek kronikler kullanmıştır. Anadolu'da ayanlığın doğup gelişmesindeki sebepleri çeşitli başlıklar altında açıklayarak kişilerin ayanlıkları ele geçirişlerini ve ayanlığın oluşumundan bahseden Özkaya'nın bu eseri, ayanlığın devlete ve halka olan etkilerini kapsamlı bir şekilde anlatan literatürümüzün önemli eserlerinden biridir.

Bölgeyi yakından ilgilendiren kayda değer eserlerden biri Abdullah Bay'ın *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)* adlı doktora çalışmasıdır. Ele aldığımız konuya yakın görünen bu çalışma, Doğu Karadeniz bölgesindeki birçok ayan ailesini ele almaktadır. Bizim çalışmamızın bu eserden ayrılan en önemli yanı küçük bir alandaki ayanları ve faaliyetlerini ele alarak genelden ziyade küçük bir bölgeyi değerlendirmektir. Caniklizadeler, Hazinedar zadeler, Şatırzadeler, Kalcı zadeler ve Gogozadeler (Kuğuzadeler) gibi önemli ayan ailelerinin bölgedeki faaliyetleri anlatıldığı çalışmada arşiv materyalleri yoğun olarak kullanılmıştır. Bay'ın eserinde dikkat çektiği önemli durumlardan biri ise topun kullanımıyla birlikte kaleler inşa eden ayanların Avrupa'daki gibi küçük feodal gruplar gibi ortaya çıkmadığıdır. Bu sayede ayanların veya eşkıyaların kaleler üzerinde uzun süren hâkimiyet kuramadıklarına değinmektedir.

Aydın Güven'in *Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış (1808-1826)* adlı yüksek lisans tezi Karadeniz bölgesinde XIX. yüzyılın başlarındaki ayanlık faaliyetleri hakkında önemli bilgiler veren eserlerden biridir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda eşkıyalık/mütegalibe hareketlerinde bulunan Murathanoğullularından XIX. yüzyılda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde meydana gelen Rus saldırıları, Tuzcuoğlu Memiş ve Ahmed Ağa isyanları, Kalcıoğlu Osman, Hacısalihioğlu Ali ve son olarak Şatıroğlu Osman Ağa isyanlarından bahsedilmiştir. Bu çalışmayla birlikte incelediğimiz dönemde karşımıza çıkan Şatırzadelerin hala bölgede etkin olduğunu görmek mümkündür.

Feridun M. Emecen'in *Doğu Karadenizde Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa* adlı makalesi de bölgedeki ayanlık faaliyetleriyle ilgili yapılmış kayda değer çalışmalardan bir tanesidir. Genel anlamda ayanlığın ortaya çıkışı ile ilgili görüşlerin kritiğinin yapıldığı makalede arşiv kaynakları kullanılarak Kethüdazade Mehmed Emin Ağa'nın Tirebolu ve çevresinde yaptığı faaliyetler hakkında bilgi verilmektedir.

İncelenecek bölgeyi ilgilendiren önemli çalışmalardan biri de Rıza Karagöz'ün *Canikli Ali Paşa* adlı eseridir. Ağırlıklı olarak arşiv kaynaklarından faydalanılarak yazılmış eserde Canikli Ali Paşa'nın doğumu, çocukluğu ve gençliği anlatılıp idari ve askeri alandaki faaliyetlerinden bahsedilerek, Ali Paşa'nın isyan etme nedenlerine, onu yakalamak için görevlendirilen kişilerin çabalarına ve nihayetinde Ali Paşa'nın Kırım'a firarına değinilir. Son olarak Ali Paşa'nın affedilmesi, faaliyetleri, ölümü, şahsiyeti ve soyundan gelen önemli kişilere yer verilir. Bu çalışma önemli bir ayan ve devlet adamının biyografisini ele alması açısından önemli bir eserdir.

Canikli ailesi hakkında geniş ve önemli araştırmalardan biri de Canay Şahin'in *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)* adlı doktora tezi çalışmasıdır. Caniklizadelerin küçük bir aileden büyük bir hanedana dönüşme serüvenin anlatıldığı eserde Canikli Ali Paşa'nın Kırım'a serasker oluşu ve Çapanoğulları ile ilgili mücadelelerine değinilmiştir. Bunların yanı sıra ekonomik gücü üzerinde durulan Caniklizadelerin bölgede elde ettikleri mukataalardan, kapı kethüdarları ve sarraflarla olan ilişkilerinden bahsedilmiştir. Dahası ailenin vergi toplama ve daha az nüfuzlu aileler ile olan ilişkilerine değinilerek ailenin serveti hakkında bilgi verilmektedir.

Caniklizadelerin dışında Karadeniz bölgesi ayan aileleri üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu ayan ailelerinden Üçüncüoğulları önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Trabzon valisi Üçüncüzade Ömer Paşa hakkında en çok eser verilen aile üyesidir. A. Güngör Üçüncüoğlu'nun kaleme aldığı *Üçüncüzade Ömer Paşa* adlı eser Ömer Paşa'nın valiliği ve Üçüncüzadeler hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Özellikle ailenin Anadolu'ya gelişinden yakın tarihimize kadar süren geniş bir zaman dilimi içerisindeki durumlarına değinilmiştir.

Üçüncüzadeler hakkında yazılmış eserlerden bir diğeri Necmettin Aygün'ün *XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı*⁴² adlı makalesidir. Aygün bu makalesinde Üçüncüzade Ömer Paşa'nın hayatı, valiliği, ölümünden sonra kardeşi Osman Bey'in faaliyetleri ve son olarak Ömer Paşa tarafından yaptırılan ve onunla özdeşleşen Güzelsaray hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

---

⁴² Necmettin Aygün, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, Trabzon: Serander Yayınevi, 2009, s. 39-77.

Doğu Karadeniz’de bulunan Rize ve Of bölgesi ayan ailelerinin yoğunlaştığı yerlerin başında gelmektedir. Münir Aktepe’nin *Tuzcuoğulları İsyanı*⁴³ adlı makalesi ve Mehmet Bilgin’in *Doğu Karadeniz’de Bir Derebeyi Ailesi Sarializadeler (Sarallar)*⁴⁴ adlı kitabı bölgede ileri gelen ayan aileleri hakkında yapılmış önemli eserlerdir.

Ayan ailesi üzerine yoğunlaşan diğer önemli çalışma Özcan Mert’in *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları* adlı eseridir. Bozok ve çevresinde güçlenen Çapanoğullarının, özellikle Çapanoğlu Süleyman Bey zamanında güttüğü devlet yanlısı politikaları sayesinde en parlak dönemlerini yaşadığını belirtmiştir. Karadeniz’de hakim olan Canikli ailesi ile olan mücadelelerine değinilen eserde II. Mahmut’un merkezileşme siyasetiyle birlikte Çapanoğullarının Bozok’taki siyasi nüfuzuna son verildiği aktarılmaktadır. Mert eserinde hemen her durumda Çapanoğlu ailesinin devlete sadık olduklarını vurgulamıştır.⁴⁵

Yuzo Nagata’nın *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme* adlı eseri bir ayan ailesi hakkında yapılmış ve arşiv materyallerinin bolca kullanıldığı kayda değer eserlerden biridir. Manisa ve çevresine egemen olan bu ailenin gelir kaynağı olarak iltizam haklarını elde etmesi, sahip oldukları çiftlikler (ayanların yerel güç olarak ortaya çıkmasındaki en önemli faktörlerden biri olarak sahip oldukları büyük çiftlikler belirtilmiştir) ve bunların sistemli bir şekilde işletilmesi gösterilmiştir. Eserin bütünü göz önüne alınınca ailenin siyasi gücünü bu ekonomik faaliyetleriyle aldığı sonucuna varılabilir. Ayrıca eserde karşılaşılan Karaosmanoğulları’nın vakıf faaliyetlerinin çokluğu ailenin mallarını müsadere korumak için bu yolu kullandığını düşünmeye sevk etmektedir.

Yuzo Nagata’nın ayanlar üzerine yapılmış bir diğer önemli çalışması *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi* adlı eseridir. Eserde Muhsinzade Mehmed Paşa’nın sadaretine ve mora isyanındaki tutumuna değinen yazar, ayanlığın güçlenerek kazandığı statüyü Muhsinzade Mehmed Paşa üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Önemli bir ayanı ele alan diğer çalışma İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa* adlı eseridir. Ayanlık denilince akla gelen ilk isimlerden biri olan Alemdar Mustafa Paşa’nın Rumeli’de

⁴³ Aktepe, Münir, “Tuzcuoğulları İsyanı”, *İÜFTD*, 5-6, İstanbul 1953, s. 21-52.

⁴⁴ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz’de Bir Derebeyi Ailesi Sarializadeler (Sarallar)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2006.

⁴⁵ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.

güçlenişi, devletin merkezindeki taht değişikliğine olan etkisi arşiv kaynaklarıyla detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Eser bir ayanın devletin en tepesinde yapabileceği değişimleri, etkileri ve siyasi nüfuzun nasıl kazanıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Ayanlık ile ilgili bir diğer önemli çalışma da V. P. Mutaşchieva'nın "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi"⁴⁶ adlı makalesidir. Ayanlığı müessese olarak tanımlayan yazar ayanlık terimi üzerinde durmuş ve ayanlığın gelişimi hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca yazar Osmanlı askeri gücünün zayıflamasının ayanların ortaya çıkmasında önemli faktörlerden biri olduğuna değinmiştir.

Bölgenin Kısa Tarihi

İncelememize konu olan Giresun-Gümüşhane-Trabzon arasında kalan bölgenin tarihi oldukça eskiye dayanmakta olup bölge birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde Doğu Karadeniz Bölgesi olarak kabul edilen Giresun-Artvin arasındaki bölgede geçmişte meydana gelen herhangi bir olay diğer bölgeleri de etkilemiştir. Faruk Sümer'in deyişiyle "eğer Trabzon, Roma İmparatorluğu'na bağlanmışsa aynı şekilde bölgedeki diğer şehirlerde bu imparatorluğa bağlı olmuşlardır."⁴⁷ Ancak yine de bahsi geçen bölgede her bir yerin kendine ait bir tarihi bulunduğunu unutmamak gerekir.

XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkanlarda yayılma gösteren Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle Karadeniz'in kontrolü ve Anadolu'nun birliğini sağlaması için Doğu Karadeniz bölgesinin fethinin tamamlanması gerekliydi. Bu doğrultuda hareket eden Fatih Sultan Mehmed Trabzon'u fethiyle birlikte Görele, Tirebolu, Bedreme ve Giresun kalelerini Osmanlı topraklarına kattı. 1478 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın vefatı üzerine Trabzon-Gümüşhane arasında bulunan Torul yöresinin Osmanlı yönetimine bağlanmasıyla Doğu Karadeniz Bölgesi Osmanlı'nın kontrolüne geçti.⁴⁸

Fetihten sonra Trabzon'un Türk-İslam kimliğine bürünmesi için çevre bölgelerden aileler sürgün yöntemiyle buraya yerleştirilmiştir. 1486 yılında hazırlanan tahrirre göre

⁴⁶ Moutafchieva, a.g.m., s. 163-182.

⁴⁷ Faruk Sümer, **Tirebolu Tarihi**, İstanbul: Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, 1992, s. 3.

⁴⁸ Sümer, a.g.e., s. 46-47. Trabzon'un Fethi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", **Trabzon Tarihi İlimi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s. 141-151.

Trabzon şehrinin nüfusu 6.711 civarında olup bu nüfusun 1.290'ı Müslüman, 4.373'ü Rum Ortodoks, 838 Ermeni ve 210'u Latinlerden oluşmaktaydı.⁴⁹ 1583 yılındaki tahrirde Trabzon kent nüfusunun 10.984'e yükseldiği bunun 6.083'ünün Müslüman olduğu saptanmıştır.⁵⁰

Trabzon fethedildikten sonra uzun bir müddet eyalet teşkilatına bağlanmamıştır. Kale dizdarları, subaşılar, kadı ve ümera vasıtasıyla idare edilen şehir, Yavuz Sultan Selim'in sancakbeyi olarak gönderilmesiyle önem kazanmıştır.⁵¹ 1514 yılına kadar Anadolu Eyaletine bağlı kalan Trabzon sancağı Ekim 1514'te Erzincan-Bayburt Beylerbeyiliğine bağlanmıştır. Daha sonra 1580 yılı sonlarında kurulan Batum Beylerbeyiliğine bağlanmış, kayıtlarda zaman zaman Trabzon eyaleti olarak da adlandırılmıştır.⁵² Ayn Ali Efendi'ye ait 1609 tarihli risalede Batum ve Trabzon sancaklarının bir eyalet adı altında birleştirildiği görülmektedir. 1631-1632 tarihli idari taksimat defterinde ise eyaletin adı, *Eyalet-i Batum namı diğer Trabzon* şeklinde kaydedilmiştir. XVIII. yüzyılın başındaki kayıtlarda da *Eyalet-i Batum ve Trabzon* adı altında yer almıştır.⁵³

Gümüşhane ile ilgili ilk kayıtlar ise Osmanlı idaresinde 1486 yılından tutulmuştur. Bu kayıтта *karye-yi Palu Canca* olarak kaydedilen Gümüşhane daha sonraki kayıtlarda *karye-yi eski Canca* ve *karye-yi nefsi-i Canca-yi Ma'den* isminde iki ayrı yerleşim birimi olarak kaydedilmiştir.⁵⁴ Gümüşhane ise Osmanlı idaresi altına girince önce Erzurum daha

---

⁴⁹ Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, (Çev. Demet Lowry, Heath Lowry), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981, s. 43.

⁵⁰ M. Hanefi Bostan, **XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, s. 170-171.

⁵¹ İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s. 254-255.

⁵² Mehmet İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, 1, Kenan İnan ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 313-315.

⁵³ Mehmet İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)", **AÜTAED**, 31, Erzurum, 2006, s. 165-166. Ayrıca bkz. M. Hanefi Bostan, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskan Hareketleri", **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s. 167-177; Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdari Taksimatı ve Tevcihatı", **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s. 179-192.

⁵⁴ Bilgehan Pamuk, "XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler", **AÜTAED**, 30, Erzurum 2006, s. 169.

sonra da Trabzon beylerbeyliklerinin sınırları içerisinde yer aldı. Tanzimat dönemindeki idari düzenleme ile birlikte Gümüşhane Trabzon vilayeti içinde bir sancak merkezi oldu.⁵⁵

Osmanlı idaresine girmesiyle kaza merkezi olan Giresun bölgesi, 1486'da Trabzon sancağına bağlı Zeamet-i Kürtün⁵⁶ adlı idari bölgenin merkeziydi. Başlangıçta Çepni vilayeti olarak anılan şehir XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Giresun Kazası adıyla anılmaya başlandı. Trabzon sancağının en batı kısmını oluşturan Giresun bölgesi XV. ve XVI. yüzyıllarda Çepni ve Kürtün adlı iki ana idari birime ayrıldı. Uzun yıllar bu durumunu devam ettiren Giresun 1847 yılında Trabzon merkez eyaletine bağlandı.⁵⁷

---

⁵⁵ Tuncel, a.g.m, s. 274.

⁵⁶ Tirebolu kesiminden itibaren Akçaabat nahiyesine kadar olan bölge ve burasının güneydeki yaylalık alanlara uzanan hinterlandı, Kürtün zeameti adı verilen bir askeri-idari birim içine yer almaktadır. Kürtün Gümüşhane'ye yakın olmasına rağmen Trabzon'un batısındaki Çepni bölüklerinin yer aldığı bölgeyi de ifade etmektedir. Feridun M. Emecen, **Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi, Şalpazarı-Beşikdüzü**, Trabzon: Serander Yayınları, 2010, s. 58.

⁵⁷ Emecen, Giresun, s. 80-83.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 AYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE KALDIRILIŞI

1.1 Ayanlar Çağına Giden Yol: Klasik Dönem Osmanlı İmparatorluğu Taşra İdaresi

XIV. yüzyılın başlarında Selçuklu ve Bizans Devletleri arasında kurulan Osmanlı Beyliği, XVI. yüzyılda Yakınoğu ve Akdeniz dünyasının en güçlü devleti haline gelmiş ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdürmüştür. Bu kadar uzun süre varlığını devam ettirebilmesinin önemli nedenlerinden biri de eski Türk devlet geleneklerinin yanı sıra Anadolu Selçuklu ve İlhanlı devletlerinin etkisi altında güçlü bir devlet teşkilatı kurmuş olmasıydı. I. Murad ile başlayıp Fatih Sultan Mehmed ile devam eden devleti ve devlet kurumlarını merkezileştirme çabaları kısmen de olsa başarıya ulaşmış ve devlet “klasik çağ” olarak adlandırılan en güçlü dönemini, bu dönemdeki padişahların aldığı dirayetli kararlar sayesinde yaşamıştır. Klasik dönem olarak adlandırılan, devletin kuruluşundan XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu süre zarfında devlet temel sistemlerini kurmuş ve bu sistem içinde kurumlarını oluşturup onlara dayalı politika izlemiştir.⁵⁸ Bu dönemde halktan saraya kadar herkes padişahın, yani merkezi otoritenin kontrolü altında kalmıştır. Bu güçlü sistem sayesinde hükümet sahip olduğu geniş coğrafyayı belli bir düzene bağlı kalarak yönetebilmiştir.

Osmanlı Devleti, ele geçirdiği toprakları elde tutup halkı huzur içinde yaşatabilmek için sağlam bir idari teşkilata ihtiyaç duymuştur. Bu hedefler üzerine oluşturulan taşra teşkilatı büyüyüp gelişen devletle aynı paralelde ivme göstermiştir. Bunun neticesinde idari taksimatta beylerbeyilik (eyalet), sancak, kaza, nahiye, köy ve mezradan oluşan bir teşekkül ortaya çıkmıştır. Bu teşkilatlanmada yöneticiler ise ehl-i şer ve ehl-i örf olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Ehl-i örf zümresi taşrada beylerbeyi, sancak beyi, subaşı, kapı kethüdası, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, ayan, voyvoda, dizdar, kethüdayeri, derbendci, yasakçı, kocabaşı, çorbacı olarak görev almışlardır. Kadı, müftü, naip,

---

⁵⁸ Abdüllatif Armağan, “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, Hale Şıvgın (Ed.), **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, 5(9), Ankara 2011, s. 140.

nakibüleşraf kaymakamı, kassam-ı askeri, mütevellî, cabî, müderris, imam, hatip, vaiz ise ehl-i şer zümresine ait taşra görevlileriydi.⁵⁹

Osmanlı fetih geleneğinde bir yerin fethinin ve Osmanlı kontrolüne kesin olarak girmesinin kadı ve subaşının tayiniyle tamamlandığı görülmektedir. Bu sebeple Osmanlı taşra teşkilatının oluşumunu, kuruluş döneminde ele geçirilen bölgelerin yönetimi için Osmanlı sultanları tarafından askeri sınıf kökenli ve sultanın yetkisini temsil eden Bey (Subaşı), ulema kökenli ve sultanın yasal yetkisini temsil eden kadının atanması geleneğiyle başlatılabilir. Taşradaki bu iki yönetici kesim arasında adil yönetimin simgesi olarak kabul edilen güçler ayrılığı ilkesi bulunmaktaydı. Kadı doğrudan sultana bağlı olduğundan emirlerini sultandan alır ve doğrudan ona dilekçe yazabilme hakkına sahipti. Kararlarını beyden bağımsız şeriat ve kanuna uygun olarak verirdi. Bey ise kadının hükmü olmadan hiçbir ceza veremez, kadı da kararını icra edemezdi. Birbirinden bağımsız ancak birbirini denetleyen bu iki görevli arasındaki denge ve ayırım, Osmanlı taşra teşkilatının temelini oluşturmuştur.⁶⁰

Osmanlı devleti uc beyliği iken geniş topraklara sahip olmadığından ötürü idari taksimat açısından sancaklar halinde örgütlenmiştir. Bu dönemde Osmanlı toprakları beyin oğullarının başında bulunduğu sancaklar halinde örgütlenirken “hünkar sancağı” bu teşkilatlanmanın merkezi olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla beyliğin gelişmesine paralel olarak Osmanlı sultanları ihtiyaç oldukça askeri bir vali olarak ön plana çıkan sancak beyleri atamışlardır. Böylece taşrada hükümdardan iktidar simgesi bir bayrak (sancak) almış, daha çok askeri özellikleri ön plana çıkan bir valinin yönettiği, merkezi idareyi taşrada askeri ve kazaî olarak temsil eden bir birim olmuştur.⁶¹ Sancakların yöneticisi olan Sancak beyleri sancağında bulunan tımarlı sipahilerin komutanı mevkiinde bulunup bunları sefere götürmekle yükümlüydü.⁶² Osmanlı idari teşkilatında sancakların önemini ortaya koyan uygulamalardan biri sancağın şehzadelerin idaresine verilmesidir. Sancağa çıkma adı verilen bu uygulama ile şehzadeler devlet idaresini öğrenip, tecrübe kazanmalarını amaçlamıştır. Bunun dışında Divan-ı hümayundan gönderilen fermanların genel anlamıyla sancakbeylerini muhatap etmesi bu birimin önemini göstermektedir. Bu uygulamalara ek

⁵⁹ Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), İstanbul: Feza Gazetecilik, 1999, s. 224.

⁶⁰ İnalçık, a.g.e., s. 108.

⁶¹ Jean Deny, “Sancak”, **İA**, 10, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1967, s. 188.

⁶² Mustafa Akdağ, “Celali Fetretî”, **AÜDTCFD**, 16(1-2), Ankara 1958, s. 58.

olarak tımar düzenini yerleştirmek, reyanın toprak tasarrufunu belirlemek ve tahrirlerin yapılırken sancak biriminin temel alınması sancakların önemini ortaya koymaktadır.⁶³

Osmanlı Devleti'nin, özellikle 1361'den sonra, Rumeli yönünde yapılan fetihler neticesinde topraklarının genişlemesiyle idari yapıda da aynı paralellikte değişimler baş gösterdi. Bunların yanı sıra kuruluş döneminde Bizans'ta bulunan tekfurların başlarına buyruk hareketleri devlette merkezi otoritenin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu tecrübeler doğrultusunda I. Murad zamanında Çandarlı tarafından uçlarda güçlenmeye başlayan Evranozlular, Mihallular, Turahanlular gibi ailelerin etkinliğini kırmak için bir takım tedbirler alındı.⁶⁴ Sancaklar üzerinde kontrolün gerekliliğinin ortaya çıkmasıyla I. Murad lalası Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyliği'ne tayin etti. Böylece klasik Osmanlı idaresinde eyalet bir üst örgütlenmeden ziyade kontrolcü ve koordinatör özelliğine sahip bir birim olarak ortaya çıktı.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde sancaklar bölgeleri özelliklerine göre, beylerbeyliklere bağlı olarak yurtluk-ocaklık ve hükümet diye sancakbeyliklerine ayrılmıştır. Bu sancaklar devletin siyasi yönden hareketli olduğu hudut bölgelerinde bulunmakta olup, fetih sırasında devlete hizmetleri görülen mahalli beylere veya ümeraya tevcih edilmiştir. Bunun nedeni bölgelerdeki yerli beylerin nüfuzundan faydalanıp merkezi otoriteyi bu beyler aracılığıyla korumak ve tesis etmektir.⁶⁶ Osmanlı temel idare birimi sancaktı ve idarede sancak temeline dayanan bölümlenme, eyalet birimlerine rağmen XIX. yüzyıla kadar devam etmiş, Tanzimat'tan sonra taşradaki örgütlenme eyalet esasına göre düzenlenmiştir.⁶⁷

Sancakbeyliğinden sonra taşrada görevli ümera zümresinin en önemlileri dergâh-ı ali çavuşları, kapıkulu sipahileri ve yeniçerilerdir. Şehirlerdeki garnizonlarda veya

---

⁶³ Ünal, a.g.m., s. 115.

⁶⁴ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", **Bellekten**, 38(42), Ankara 1974, s. 658.

⁶⁵ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s. 251.

⁶⁶ Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", **OTAM**, 10, Ankara, 1999, s. 122.

⁶⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 251.

sancakbeylerinin kapısında görevli bulunan, ayrıca çeşitli eminlikleri tasarruf eden bu grup mensupları zamanla taşrada aile kurup yerleşmişlerdir.⁶⁸

XV-XVI. yüzyıllarda sancak idari teşkilat açısından temel birim kabul edilse de fethedilip kurulan sancaklar eyalet olarak birleştirilmiş ve başlarına beylerbeyi tayin edilmiştir. Böylece Osmanlı taşra teşkilatının en üst yönetim birimi olan eyalet ortaya çıkmıştır. Eyaletlerin başında bulunan beylerbeyi, çok geniş yetkilere sahip olan, şeri yargı işleri dışında tüm devlet gücünü elinde bulunduran yöneticiydi.⁶⁹ Yıldırım Bayezid zamanında Kütahya merkezli Anadolu Beylerbeyiliği kurularak Anadolu'daki bütün sancaklar ona bağlandığı görülmektedir. Ardından bunlara 1415'te Rum, 1481'de Karaman beylerbeyilikleri eklenmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında da sırasıyla Diyarbakır, Halep, Şam ve Mısır beylerbeyilikleri kurularak toplam beylerbeyilik sayısı 8'e çıkarılmıştır. Kanuni döneminde ise Zülkadriye, Erzurum, Cezair-i Bahr-i Sefid, Cezair-i Garb, Musul, Bağdat, Yemen, Budin, Van, Temeşvar, Lahsa, Habeş; II. Selim zamanında Kefe, Şehrizer, Kıbrıs, Trablusşam, Tunus; III. Murad döneminde Trabzon, Çıldır, Şirvan, Kars, Bosna, Rakka ve Özi beylerbeyilikleri kurulmuştur. İlerleyen dönemlerde bu beylerbeyiliklere Eğri, Kanije ve Girit beylerbeyilikleri eklenmiştir.⁷⁰

Osmanlı idari teşkilatı içerisinde eyaletler vergi düzeni esas alınarak salyaneli ve salyanesiz olarak iki gruba ayrılmıştır. Salyaneli eyaletlerde tımar sistemi uygulanmazdı. Eyaletin gelirleri eyaletteki beylerbeyi, sancakbeyi ve diğer görevlilerin maaşı çıktıktan sonra artan gelir merkeze gönderilirdi. Salyanesiz eyaletler ise tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerdi. Salyaneli eyaletlerin aksine buralarda tahrir yapılır ve eyaletin gelirleri has, zeamet ve tımar şeklinde dirliklere ayrılırdı. Eyalet gelirleri içerisinde kayda değer bir kısmı padişah hasları adı altında merkez hazinesine gönderilirdi.⁷¹ Bunların dışında miri rejime dahil olmayan ancak askeri ve siyasi bakımdan Osmanlı Devleti'ne

---

⁶⁸ Yaşar Yücel, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", **Belleten**, 41(163), Ankara 1997, s. 499.

⁶⁹ Muzaffer Sencer, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1992, s. 51.

⁷⁰ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 77-78.

⁷¹ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 113.

bağlı olan hanlıklar, voyvodalıklar, meliklikler ve emirlikler idari taksimatta eyaletlere eşdeğerdi. Bunlar Eflak, Boğdan, Erdel, Mekke Şerifliği ve Kırım Hanlığıydı.⁷²

Osmanlı taşra sisteminin eyalet ve sancaktan sonra gelen birimi Kazalardı. Kazalar, idari teşkilatta sancakların altında yer alan birimler olup her sancak kazalara ayrılmıştır. Kaza, belirli özelliklere sahip kasabanın adalet ve yönetim işlerinde çevresindeki nahiyeye ve karyelerin merkezi olarak ortaya çıkan bir yönetim biçimidir.⁷³ Kazadaki önemli görevliler kadı ve subaşığıdır. Osmanlı Devleti'nde kazanın idari teşkilata girişi herhangi bir yargı bölgesinin askeri işleri hariç olmak üzere idari, hukuki ve mahalli işlerinin kadılar tarafından görülmesiyle gerçekleşmiştir.⁷⁴ Osmanlı kaza teşkilatı Rumeli, Anadolu ve Mısır olmak üzere üç ana bölgeye ayrılmıştı. Bu teşkilatlanma içerisinde Rumeli kazaskerliği Rumeli kaza teşkilatını idare ederken Anadolu kazaskerliği de Mısır ve Anadolu'daki kaza teşkilatlarını idare etmişti.⁷⁵

Osmanlı kadısı İslam devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir. Kadı şeri hukuku uygulamakla yükümlü olması nedeniyle merkezi hükümet memuru olduğu kadar ahalinin de devlet karşısında sözcüsü ve temsilcisi durumundaydı.⁷⁶ Osmanlı Devleti'nde kadı, yargılamayı yapan dini hukuk hükümlerini uygulayan ve merkezi idarenin buyruklarını yürütmekle sorumlu kişiydi. Bunun yanı sıra noterlik görevi, arazi kütüklerinin tutulması, tımar düzeni üzerinde etki sahibi olmuştur.⁷⁷ Askeri sınıfın önemli bir kolu olan ilmiye sınıfının taşradaki temsilcisi olan kadı, örfün yanında şeriat kurallarının bulunduğu devlette şeriatı temsil etmeleri nedeniyle taşrada itibar sahibi olmuşlardır.⁷⁸ Kadı, Osmanlı Devleti'nin yönetim felsefesi olan adalet dairesinin temel ögesi adaletin taşrada işlenmesini sağlamaya çalışmakla yükümlü olmuştur. Kadıların tayin, terfi, nakl ve azil gibi bütün işlemleri Kazasker tarafından yapılarak ruznameye işlenirdi. Ancak mevleviyet ve yüksek medreselere tayinler vezir-i azamın arzına göre yapılırdı.⁷⁹

---

⁷² Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 89.

⁷³ Sencer, s. 52.

⁷⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **İlmiye Teşkilatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965, s. 91.

⁷⁵ İpşirli, a.g.m., s. 263.

⁷⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 261-262.

⁷⁷ Yerasimos, a.g.e., 263.

⁷⁸ Yücel, a.g.m., s. 503.

⁷⁹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", **Belleten**, 61(232), Ankara 1997, s. 663.

Kazalardaki bir diğerk önemli görevli ise subaşıydı. Subaşılık, Osman Bey ile birlikte kurumsal bir kimliğe kavuşmuş ve ilk Osmanlı subaşısı Gündüz Alp olmuştur.⁸⁰ Subaşılar bölgede asayişin sağlanması ve kazalarda askeri işlerin yöneticisi konumundaydı. Subaşı Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından XVI. Yüzyılın ilk yarısına kadar doğrudan doğruya merkezden atanan, askeri ve idari işlerle görevlendirilmiş iken daha sonra beylerbeyi ve sancak beyine bağlı, onlar tarafından atanan bir hizmetli durumuna düşmüştür.⁸¹

Osmanlı Devleti'nin klasik düzeninde bu idari sistemi destekleyen iki ana sistem daha vardı: tımar sistemi ve kul sistemi. Bu iki sistem padişahın otoritesini ülke genelinde herkesin üzerinde hissetmesini sağlamıştır. Bilindiği üzere tımar sisteminde devlet taşradaki vergileri merkezi idareye aktarmayıp bölgede kendine bağlı görevlilere bir takım hizmetleri yerine getirmesi için bırakıyordu. Bu sayede devletin kasasından para çıkmadan asker yetiştirilip, bölgelerin güvenlikleri sağlanıyor ve halkın ihtiyaç duyduğu hizmetler yerine getirilmiş oluyordu. Kul sistemi kaynağı devşirme sistemine dayanan küçük yaşlarda Hristiyan ailelerden alınan çocukların, belli bir eğitimden geçtikten sonra varlıklarını padişaha borçlu bir şekilde, padişahın sadık kulları olarak idari alanda kullanılmasıydı.⁸² Böylece bu iki sistem sayesinde devlet merkezi gücünü en uzak yerlerde hissettirebilmiştir. Bu iki sistemi ve taşradaki teşkilatlanmayı destekleyen felsefi yapı ise “Daire-i Adliye” idi. Daire-i adliye olarak adlandırılan bu siyasi yapıda “adalet” mutlak gücü sağlayan temel unsur olup devlet bunu her alanda uygulamaya çalışmıştır. Bu yapıda devlet-toplum-din ilişkileri, toplumun çeşitli kesimleri arasındaki ilişkiler döngüsel bir biçimde formüle edilmiştir. Bu anlayışa göre adaletin devletin önemli bir unsuru olduğu bunun kontrolünü ve devamını sağlayanın da güçlü bir sultanın varlığıdır.⁸³ Bu anlayışa göre; adalet dünyanın kurtuluşunu sağlar, dünya ise duvarı devlet olan bir bahçedir; devleti düzenleyen şeriattır; şeriati uygulayacak olan ise hükümdardır; hükümdar askersiz duruma hakim olamaz; servet olmadan da asker toplayamaz; Ona serveti sağlayacak olan halktır;

---

⁸⁰ Haldun Eroğlu, **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, İstanbul: Çevik Matbaası, 2007, s. 27.

⁸¹ Yücel, “Desantralizasyon...”, s. 666.

⁸² Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 32.

⁸³ Ejder Okumuş, “Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 5, 2005, s. 46-47.

halkı ona kul eden ise adalettir.⁸⁴ Bu iki sistem ve siyasi anlayış Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesine önemli katkıda bulunmuş, merkezden binlerce kilometre uzaklıktaki bölgeleri kontrol etmesini sağlamıştır.

XVI. yüzyılın sonuna kadar devam eden ve Osmanlı klasik sistemi olarak adlandırılan bu dönem, devletin içeride ve dışarıda yaşadığı bir takım etkiler neticesinde zarar görmüş ve bozulmaya yüz tutmuştur. Fetihlerin durup tımar sisteminin bozulduğu, klasik yapının çözüldüğü, iç ve dış etkilerle ekonominin zarar gördüğü, isyan ve ayaklanmalarla merkezi yapının yıprandığı ve bunların akabinde ayanlık düzeninin ortaya çıktığı bir dönem başlamıştır.

Değişen zamana ve şartlara göre ihtiyaçları karşılamak için yeni bir sistem ortaya çıkarıp ve bu şekilde kontrolü sağlayabilmek büyük devlet olabilmenin gereklerindedir. Çağına ayak uyduramayan kurumlarını yenilemek, değiştirmek devletin güçsüzlüğünden ziyade gücünün göstergesidir. Zira yıllarca alışlagelmiş bir düzeni değiştirmek bunu kitlelere yaymak ve kabul ettirmek oldukça zor ve zahmetli bir iştir. Hele ki kozmopolit yapıdaki bir devlette geçmişten gelen, bunun yanı sıra zamanında ortaya çıkan etkenlerin bu değişim ve dönüşümü daha hızlı ortaya çıkarması normaldir. Uzun yıllar varlığını sürdürebilmiş olan Osmanlı Devleti her toplumsal varlık gibi tarihi koşullara bağlı olarak zamanla çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu nedenle tek tip bir Osmanlı modeli hem alan hem de zaman içinde yoktur.⁸⁵

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren klasik düzeninin temel taşlarından biri olan tımar sisteminde değişikliğe giden Osmanlı Devleti'nin geçirdiği bu süreci incelerken o dönemde hem dünyada hem de Osmanlı'da meydana gelen ekonomik, sosyal ve politik konuları iyi analiz etmek gerekir. İç ve dış dinamiklerin Osmanlı dünyasına etkisini anlamak ve buna karşı Osmanlı'nın yaptığı değişimlerin amaçlarını ve sonuçlarını irdeleyerek yaşadığı bu değişimin başarıya ulaşip ulaşmadığıyla ilgili sıhhatli değerlendirme yapılabilir.

---

⁸⁴ Fahri Unan, **İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar –Kınalızade Ali'nin Medine-i Fazıla'sı**, Ankara: Lotus Yayınları, 2004, s. 60.

⁸⁵ Gökhan V. Köktürk, "Baykan Sezer ve Niyazi Berkes'in Osmanlı Toplum Yapısı ve Batılılaşma İle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004, s. 58.

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin hem zirve hem de zirveden dönüş çağı olmuştur. Bu dönem Osmanlı'nın klasik dönem gücünü sarsan bir takım olayların geliştiği ve ayanların ortaya çıkışına zemin hazırlayan iç ve dış etkenlerin var olduğu dönemdir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin hem doğuda hem de batıda uzun süren savaşları ve bunların meydana getirdiği askeri harcamalardaki artış, Osmanlı ekonomisine zarar vermeye başlamıştı. İran ve Avrupa devletlerinin Osmanlı toprakları dışında alternatif ticaret yollarına yönelmeleri Osmanlı ekonomisi için bir başka tehditti. Bütün bunlara rağmen Osmanlı gerilemesinde etkili olan unsurlar içerideydi. Nüfus artışının meydana getirdiği levent ya da gurbet taifelerinin yapmış oldukları eşkıyalık faaliyetleri, devletin politik ve toplumsal yapısını belirleyen kul ve tımar sistemlerinin zarar görmesine yol açtı. Bunların neticesinde tımar sistemi bozulmaya yüz tutmuştu. Birçok tımar toprağı saray halkının eline geçmiş veya vakıf mallarına dönüştürülmüş, dahası rüşvet karşılığında reayaya verilmişti.⁸⁶ Geriye kalanlar ise Avrupa'nın ateşli silahla donanmış askerlerine karşı savaşa yaramıyordu. Üstelik her yıl daha uzağa kayan askeri harekât alanlarından dolayı ülkenin farklı yerlerinden gelen askerlerin toplanması ve zamanında harekete geçmesi zor oluyordu.⁸⁷

1.2 Ayanlığı Geliştiren Şartlar

1.2.1 Celali İsyamları

XVI. yüzyılda Akdeniz coğrafyasında önemli bir nüfus artışı olduğu başta Fernand Braudel⁸⁸ olmak üzere birçok araştırmacı tarafından ortaya konmuştur. Hatta bu oranın Anadolu'da daha fazla olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur.⁸⁹ Artan bu nüfusa karşın fetihlerin durması ve yeni istihdam alanlarının yaratılamamasından dolayı birçok Osmanlı genci geçimlerini sağlamak için şehirlere göç etmek zorunda kaldı. Özellikle devletin askere ihtiyaç duyduğu dönemlerde askere alınan bu kitle savaşların bitmesi ve toprakların genişlemesi durunca Anadolu'ya dönmek zorunda kalarak burada eğitimin parasız olduğu medreselerde toplanmaya başladılar. Böylece sayıları gittikçe artan

---

⁸⁶ Halil İncalcık, a.g.e., s. 46-52.

⁸⁷ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 1, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul: Belge Yayınları, 1986, s. 349.

⁸⁸ Braudel'e göre 1520-1530'lu yıllarda 10-12 milyon olan nüfus 1580'lerde 18 milyona, 1600'lerde de 30-35 milyona kadar çıkmıştır. Braudel, a.g.e., s. 494.

⁸⁹ Alpaslan Demir, **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 151.

suhtelerin iş ve gelecek kaygıları onları eşkıyalığa yöneltti.⁹⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Türkmen grupların bulunduğu bölgelerde meydana gelen, medrese öğrencileri tarafından gerçekleştirilen o dönemdeki adıyla *suhte isyanları* adını alan hareket Osmanlı sosyal düzenini etkileyen önemli olaylardan biridir.⁹¹

Kanuni döneminde meydana gelen küçük çapta suhte isyanları, Kanuni'nin ölümünden sonra geniş bir alanda bazen sayıları binleri bulan medreseli tarafından gerçekleştirilmişti. Hükümetin ise sert yaptırımlar uygulaması isyanların büyümesinden başka bir işe yaramamıştı.⁹² İsyânların en şiddetli halini aldığı dönemlerde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunup zenginlerin mallarını talan eden suhteler şehirleri dahi basabilecek güce ve cesarete sahiplerdi.⁹³

Anadolu ve Rumeli'nin birçok bölgesinde meydana gelen suhte isyanlarına 1570 Kıbrıs ve 1574 Tunus seferleri zamanlarında devlet yeteri kadar dikkatini vermemiştir. Öyle ki merkeze suhtelerin şehirleri basacağına dair yazılar gönderilmesine rağmen devlet buna gereken önemi göstermedi ya da suhteleri ciddi bir tehlike olarak görmemekteydi. Hükümet bunun için sefere katılacak bölgedeki askerlerin sayısını arttırmak ve bölgelerdeki kadılara hükümler göndererek il erleri⁹⁴ ve sipahilerle beraber suhtelere karşı halkı korumalarını istemekle yetinmiştir.⁹⁵ Ancak zaman zaman bu kişilerden eşkıyalarla birlikte hareket edip halkı ezmeye çalışanlar da olmuştur.⁹⁶ III. Murad zamanında suhteler ıslah edilmeye çalışılmasının yanı sıra devletin il erleri ve askerlerle bu grupların üzerine varması suhte isyanlarının kontrol altına alınmasını sağladı. Ancak suhte hareketleri alınan

---

⁹⁰ Yücel, "Desantralizasyona Dair..." s. 689-690. Ayrıca bkz. Michael Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600**, London: Oxford University Press, 1972.

⁹¹ Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyânları", **İÜİFM**, 1-4, İstanbul 1949, s. 361.

⁹² Mustafa Akdağ, "Celali İsyânlarının Başlaması", **AÜDTCFD**, 3, Ankara 1945-46, s. 34.

⁹³ Yerasimos, a.g.e., s. 365. Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 191.

⁹⁴ İl erleri, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında var olmasına rağmen asıl ihtiyaç duyulan zaman suhte ve celali ayaklanmalarında olmuştur. Özellikle XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu'da meydana gelen karışıklıklarda devlet halkı korumakta zorlanmaktaydı. Diğer taraftan devletin halkın silahlanmasını istememesi üzerine bu kargaşa ortamında halkın korunması görevini üstlenecek gençlerden birlikler kurulması halinde ortaya çıktı. Mücteba İlgürel, "İl Erleri Hakkında", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 12, İstanbul 1998, s. 128-129.

⁹⁵ Akdağ, "Medreseli İsyânları", s. 367, 372.

⁹⁶ Akdağ, "Medreseli İsyânları", s. 365.

birtakım önlemlerle azaltılmasına rağmen Celâlilerin ortadan kaldırılmasından sonra da devam etmiştir.⁹⁷

1596 yılında askerın büyük bir kısmı Eğri seferinde olduğundan kriz ortamı gelişme imkânı bulmuştu. Anadolu ve Karaman eyaletlerinde maiyyet memurlarına ve Celali bölüklerine karşı halk tarafından önlemler alınsa da Rum (Sivas) eyaletinde durum tam tersine gelişti. Eğri seferi için has sahiplerinin kanunsuz vergiler toplamaya kalkışması halkın tepkisine yol açmış ve ilk defa halk suhtelerin yanında yer almıştır. Anadolu'nun birçok bölgesinde görülen bu tür isyanlar celali fetreti olarak adlandırılmıştır.⁹⁸ Bundan sonra Celaliler devlet görevlerinde bulunmuş veya reaya arasında belli bir itibar kazanmış güçlü kişiler etrafında birleşerek halka ve devlete uzun yıllar Anadolu'da sıkıntı yarattılar.

Devlete isyan bayrağını çeken ilk büyük celali lideri Karayazıcı lakaplı Abdülhalim oldu. Çağalzade Sinan Paşa ordudaki disiplini korumak amacıyla Eğri seferinden hemen sonra savaştan kaçanları tespit etmek için yoklama yaptırdı. Bu yoklamada adı bulunmayan sipahiler firari olarak kabul edilip tımarları elinden alındı.⁹⁹ Bu gelişme sonucunda sayıları 20.000'i bulan birçok asker, tımar ve sekban Karayazıcı'nın etrafında toplanarak isyanlarını başlattılar. Karayazıcı önderliğindeki asiler Urfa'yı ele geçirse de Karayazıcı üzerine sevk olunan Sokulluzade Hasan Paşa Malatya'da Karayazıcı'yı yenmesiyle bu isyan hareketi sona erdi.¹⁰⁰ Bundan sonra Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan etrafında toplanmaya başlayan celaliler Kütahya'yı ele geçirip Afyonkarahisar'a kadar ilerlediler. Çağalzade Sinan Paşa'nın üzerlerine yürüdüğünü öğrenen Deli Hasan İstanbul'a elçi göndererek isyandan vazgeçeceğini bildirip mansıp talep etti. Deli Hasan'ın bu teklifini kabul eden hükümet Bosna Beylerbeyliğini vererek onunla anlaşmaya vardı.¹⁰¹

Deli Hasan'ın devletle anlaşmasından memnun olmayan Tavail Ahmed ve celaliler Anadolu'da faaliyetlerini devam ettirdiler. Üzerine gönderilen kuvvetleri yenen Tavail Ahmed'e isyanını sonlandırması için Şehrizor Beylerbeyliği teklif edilmiş ancak isyanına

---

⁹⁷ Aydın Güven, **Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış 1808-1826**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 7.

⁹⁸ Akdağ, "Celali Fetreti", s. 60-62.

⁹⁹ William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyân: 1591-1611**, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 19. Ayrıca bkz. Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", **Türkler**, 9, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 899-908.

¹⁰⁰ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975, s. 386-388.

¹⁰¹ Akdağ, a.g.e., s. 404.

devam eden Taval Ahmed Harput'u almakla kalmamış aynı zamanda onun isyanını devam ettiren oğlu sahte bir fermanla Bağdat'ı ele geçirmişti.¹⁰² Öte yandan yine devlet hizmetinde bulunmuş Kalenderoğlu Mehmet Anadolu beylerbeyini mağlup ederek Manisa ve Aydın çevresini kontrol altına aldı. Kuyucu Murad Paşa'nın üzerine yürümesiyle Murad Paşa tarafından teklif edilen Ankara sancak beyliğini kabul etti. Ancak halkın kabul etmemesi üzerine tekrar ayaklanan Kalenderoğlu bu kez adamlarıyla Bursa'ya girdi, şehri ele geçirse de Bursa kalesini alamadı. Kalenderoğlu, Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu'da hâkimiyeti sağlayana kadar faaliyetlerine devam etti.¹⁰³

Celali isyanlarının en tehlikelisi Canbolatoğlu Ali Bey'in isyanı idi. Şam, Trablusşam ve Halep'i ele geçiren Ali Bey buralarda bağımsızlığını ilan ederek başta Toskana hükümeti olmak üzere diğer yabancı devletlerle ilişki kurmaya başladı. Osmanlı ordusuyla birkaç kez savaşa tutuşan Ali Paşa bu savaşlarda yenilince İstanbul'a bağlılığını bildirdi. Sultan I. Ahmed tarafından affedilen Ali Paşa, Temeşvar'a beylerbeyi olarak atandı. Burada öldürüleceğinden korkan Ali Paşa Belgrad'a kaçtı. Anadolu'da celali isyanlarını bastırarak İstanbul'a geri dönen Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle Belgrad'da idam edildi.¹⁰⁴

Uzun yıllar devam eden bu durum yüzünden asayiş sağlanamaz olmuş, ticaret zarar görmüş, birçok insan yerlerinden ayrılmış kitleler halinde güvenli yerlere göç etmek zorunda kalmıştı. Memleketin içine düştüğü bu kargaşa durumu Kuyucu Murad Paşa'nın Avusturya ile Zittvatoruk anlaşmasını imzalayıp sadrazam sıfatıyla Anadolu'ya geçmesiyle değişecekti.

Celalilerin yapmış olduğu hareketler, kıtlık ve akabinde gelen ekonomik zorluklardan bıkan halk yerini yurdunu terk edip şehirlere göç etmeye başladı. Anadolu'daki toprak ve toplum sistemini derinden etkileyen sebeplerden biri olan bu durum "büyük kaçgun" olarak literatürde yerini aldı. Verimli topraklardan kaçıp giden köylülerden sonra bu topraklar Celâlilerin dinlenme yerleri olduğu gibi kapıkulları, çavuş,

---

¹⁰² Mücteba İlgürel, "Celali İsyancıları", **DİA**, 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 254.

¹⁰³ Mücteba İlgürel, "Kalenderoğlu Mehmed", **DİA**, 24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 256-257.

¹⁰⁴ Griswold, a.g.e., s. 87-126.

ümera, müderris ve halkın önde gelen kişileri buralarda çiftliklerini kurdular.¹⁰⁵ Yerlerini terk eden bu kimselerden eşkıya gruplarına katılıp farklı bölgelerde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanlar da olmuştur ki bu da bu kargaşa ortamının daha da artmasına sebep oldu. Nihayet 1608 yılında Anadolu’da teftişe çıkan Kuyucu Murad Paşa Celâlileri Maraş’ta yenmeyi başardı. Bundan sonra Anadolu’da kontrolü eline alan Osmanlı askeri Celâlileri ve ileride celali olması mümkün binlerce kişi ortadan kaldırdı. Bu siyasetle beraber Celâliilere rütbelere vererek onları tek tek ortadan kaldırmak yerine tamamını kaldırmayı amaç edindi. Bu şiddet politikası isyanların azalmasını sağladığı gibi büyük kaçıgunu da durdurmayı başardı.¹⁰⁶ Ne var ki bu durum Osmanlı toprak sisteminin bel kemiği olan tımar sisteminde düzeltilmesi zor hasarlara yol açtı. Aslında bu isyanlar siyasi sistemi değiştirmek amacıyla değildi, adalet dairesinin bozulmasına yönelik tepki olarak ortaya çıkmışlardı.

Devletin bu büyük celali liderleriyle uğraştığı dönemde Trabzon ve çevresi de eşkıyalık ve isyan hareketlerinden nasibini almıştı. Bu dönemde Trabzon ve çevresinde güçlü bir hanedan olarak Muradhanoğulları öne çıkmaktaydı. Bu aile üyeleri yaptıkları eşkıyalık faaliyetleriyle bölgede huzuru kaçırmış ve buraya atanan hemen hemen bütün valiler bu aile üyeleriyle uğraşmak zorunda kalmıştı. 1607 yılında tekrar ayaklanan Muradhanlı Ali Paşa’ya Trabzon valiliği verilerek sindirilmiştir. Ancak Anadolu’daki asayişsizliği sona erdirmek isteyen Kuyucu Murad Paşa’nın girişimiyle Trabzon valisi Muradhanlı Ali Paşa ve kardeşleri Mustafa ve Abdurrahman Beyler birer bahane ile Bayburt’a getirilmiş ve burada öldürülmüşlerdir.¹⁰⁷ Muradhan ailesinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da bölgeni ileri gelen ailelerinden biri olup ayanlık sıfatı taşıyan üyelerinin varlığı mevcuttur.¹⁰⁸

Merkez görevlileri ile taşra görevlilerinin birbirine üstünlük kurma çabaları da bu isyanlarda öne çıkabilecek bir başka konudur. Merkezde ve taşrada ümeranın etkinliğinin artması, bunların gelirlerini arttırmak için vergilendirme düzeninde iltizam usulünü

---

¹⁰⁵ Mustafa Akdağ, “Celali İsyenlarından Büyük Kaçıgunluk 1603-1606”, **AÜDTCFD**, 2(2), Ankara 1964, s. 1-49.

¹⁰⁶ Metin Kunt, “Siyasal Sarsıntı Dönemi”, **Osmanlı Devleti 1600-1908**, 3, Sina Akşin (Ed.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 14.

¹⁰⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 53-55. Bölgede ilerleyen dönemlerde meydana gelen başkaldırı ve isyan hareketlerinde bulunan Kalcı Ömer Ağa ve Abdullah Paşa’nın aynı kandırma taktiği uygulanarak kaleden çıkarıldıkları ve yakalanıp idam edildikleri belgelerden anlaşılmaktadır. **BOA., C. DH.**, 9395.

¹⁰⁸ Umdetü’l-emacid ve’l-ayan Muradhanzade Ebu Bekir Beg **TSS.**, 1933, 68/2.

getirmeleri isyanları farklı bir boyuta taşımaktadır. XVI. yüzyıl sonlarına doğru taşra yönetiminde merkezden yetişme kişilerin etkinliği artmış, sancak biriminin yerine eyalet sistemi ortaya çıkmış ve sultanların kendilerine yakın kişiler tarafından taşrayı yönetme isteği ağırlık kazanmıştır.¹⁰⁹ Devletin buradaki amacı yeni kurulan askeri birimlerin başındaki merkeze sadık bir kişilerin varlığını güçlendirmek ve merkezi hazineye nakit akışının sürekliliğini sağlamaktır. Devlet bu süreçte bazı tımar topraklarının eski sahiplerinde kalmasına izin verirken bazılarının tımarlarını elinden alıp rakiplerine bu toprakları dağıttı.¹¹⁰

Yaşanan bu gelişmeler celali isyanlarının farklı bir yüzünü ortaya çıkardı: *ekonomik çıkarların zarar görmesi*. Her ne kadar devlete başkaldırıp isyan etmek doğru bir davranış olmasa da devlet merkezli bir tarih yazımının olduğu dönemlerde taşradaki halkın ve yöneticilerin duygu ve düşüncelerini de ortaya çıkarıp onların kendilerine göre haklı gerekçelerini ortaya koyarak yorumlamak gerekir. Büyük çoğunluğu devlet memurluğundan gelen celali liderleri, devletin getirmiş olduğu yeni düzenlemeden dolayı, sahip oldukları vergi toplamadan elde ettikleri gelirleri kaybettiler. İsyanların çıkışında bu durumu göz ardı etmemek gerekir. Nitekim isyancıların devlet kademelerine yerleştirilerek sindirilmesi bunu gösterir. Diğer taraftan sosyal ve iktisadi anlamda zorluk çeken halkın bir kısmı isyanlara katılmayı çıkar yol olarak görmüştür. İsyanlara katılan ve yöneten bu kişiler devlette huzuru bozmaktan çok devlette bir zamanlar var olan huzurun bozulması sonucu isyan etmişlerdir.

Anadolu'da meydana gelen celali isyanları sonucunda ise yeni sosyal ve iktisadi şartlara bağlı olarak siyasi anlamda yeni bir güç olan ayanlığın ortaya çıkmasına etki edecek ilk adım atılmış oldu. Celali isyanlarıyla büyük yaralar alan Osmanlı köylüsü buldukları toprakları terk edip daha güvenli yerlere göç etmişlerdir. Bu göç durumu Osmanlı sosyal düzeninde karışıklığa yol açtığı gibi tımar sistemine de zarar verdi. Tımar sisteminden yavaş yavaş vazgeçmeye başlayan devlet iltizam adı verilen toprakları 1 yıllığına kiraya verip nakit gelir elde etme yoluna gitti. Ardından iltizam sisteminin terkedilip yerine 1695 yılında yayınlanan bir fermanla mukataaların kaydı hayat şartıyla

---

¹⁰⁹ Mehmet Öz, **Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005, s. 49.

¹¹⁰ Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 79.

verilip malikâne sistemine geçilmesi ise ayanlığın güçlenmesinde etkili oldu. Üstelik bu kiraya verilen toprakların babadan oğula geçmesi gibi şartların da olması ayanların sürekli ve güçlü hanedanlar olarak kalmalarına zemin hazırladı. Osmanlı Devleti'nin XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaşadığı kargaşa ortamından dolayı halkın eşkıyalardan kaçıp ayanlara sığınması, bunun yanı sıra güçlü kimselerin kapı halkı beslemesi ayanların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yaşanan bütün bu değişimlere etki eden önemli unsurlardan bir diğeri ise ekonominin bozulmasıydı.

1.2.2 Toprak ve İktisadi Sistemde Değişiklikler

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem içeride hem de dışarıda meydana gelen bir takım değişiklikler Osmanlı Devleti'nin mali yönden zor zamanlar geçirmesine sebep oldu. Ülke içinde geniş çaptaki parasal dalgalanmaların ilki, Osmanlı topraklarına giren ve Amerikan gümüşünü Osmanlı piyasasına sokan sayıları da gittikçe artan yabancı tüccarların etkisiyle oldu.¹¹¹ Bu parasal istila 1570'lerden sonra diğer Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de genel bir fiyat artışına yol açtı. Bu fiyat artışını devletin akçe içindeki gümüş miktarını azaltma yoluna gitmesi takip etmiş ve sonuçta devalüasyona sebep oldu.¹¹²

Artan geçim sıkıntısı bir taraftan halkı devlet kapısında iş edinmeye sevk ederken diğer taraftan da rüşvetin artmasına yol açtı. Bunun yanı sıra toprak kayıpları ve gelir kaynaklarının elden çıkmasına karşın devlet kadroları sürekli şişmekte ve maaş alan kesim sayısı artmaktaydı. Dahası devletten maaş alan bu kişiler vergi vermediğinden bu durum Osmanlı maliyesi üzerinde büyük bir yük halini aldı.¹¹³ Yine ekonomiyi zor durumda bırakıp bütçe açığının artmasına neden olan bir diğer durum 1617'den sonra sık sık değişen padişahların dağıttıkları cülusun neredeyse devletin yıllık gelirine eşit olmasıydı.¹¹⁴

Osmanlının sürekli ilişki içinde bulunduğu Avrupa'nın aksi bir ekonomik politika izlemesi Osmanlı ekonomisine etki eden başka bir unsurdu. Merkantilist bir politika izleyen Avrupa, ithalatı kısıp, kotaya bağlarken, yeri geldiğinde yüksek gümrük duvarları

---

¹¹¹ Barkey, a.g.e., s.52.

¹¹² Öz, a.g.e., s. 44.

¹¹³ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1985, s. 212.

¹¹⁴ Ziya Karamursal, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 85.

ve yasaklarla hammaddeyi ülke içinde tutarken, diğer taraftan ihracatı teşvik etmekteydi. Osmanlı ise, tam tersi, ithalatı serbest bırakıp ihracat üzerinde kısıtlama, yasaklama ve yüksek gümrük duvarları getirdi.¹¹⁵ Böylece Osmanlı ülkesinde bulunan küçük işletmelerin birçoğu Avrupa malları karşısında çaresiz kalarak kepenk kapattılar. İran ise Osmanlı'yı sahip olduğu ipek ticaretinden mahrum bırakmak istemiştir. Bu doğrultuda ilk önce İspanyollarla anlaşma yoluna gitti fakat İspanyolların bölgedeki emellerinin farkına varan İran, İngilizlerle anlaşmayı uygun gördü. Böylece İngilizlerle anlaşan İran, ipeği Hint okyanusu üzerinden İngiltere'ye ihraç etmeye başladı.¹¹⁶

XVI. yüzyılın başlarında Macaristan, Suriye, Mezopotamya ve Mısır gibi yeni bölgelerin Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla buralardan gelen gelirler merkezi hazineyi güçlendirdi. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğuda Safevi ve batıda Habsburglarla yapılan uzun savaşlar merkezi hazinenin rezervlerini tüketmekteydi.¹¹⁷ Örneğin İran ile yapılan savaşlarda Halep, Diyarbakır ve Erzurum gibi merkezi hazineye önemli gelir sağlayan vilayetlerin gelirleri kullanıldı.¹¹⁸ Devlet bu gibi durumlardan ötürü hazineye girecek olan gelir miktarını arttırmak için vergi uygulamalarında değişikliğe gitti. Devletin artan ekonomik sıkıntılardan dolayı çıkarmak zorunda kaldığı avarız-ı divaniyye ve bedel-i nüzul gibi dolaysız vergileri toplumsal ayaklanmalar yol açtı. Bunun yanı sıra halkın, terhis edilmiş leventlerin eşkıyalık faaliyetlerinden kaçmaları, Celali isyanlarının yarattığı tarımsal emek kaybı çok sayıda tımarın dağılmasına sebep oldu ki bu da yıllardır var olan sistemin (adalet dairesinin) çözülmesine yol açtı.¹¹⁹

Devlet ekonomisini olumsuz etkileyip ayanların durumunu güçlendiren durumlardan biri de vakıflardır. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi için büyük bir öneme sahip olan vakıflar XV. yüzyıldan itibaren varlıklı ailelerin mallarını müsadere eden koruma ve istedikleri kişilere intikal ettirmenin en rahat yollarından biri haline geldi.¹²⁰ Örneğin; Manisa bölgesinin önemli ayan ailelerinden biri olan Karaosmanoğlu ailesi elde ettikleri

---

¹¹⁵ Mehmet Genç, "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2003, s.56.

¹¹⁶ Öz, a.g.e., s. 42-43.

¹¹⁷ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 145.

¹¹⁸ Barkey, a.g.e., s. 53.

¹¹⁹ Salzmänn, a.g.e., s. 94.

¹²⁰ Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Ankara: Yenigün Matbaası, 1978, s. 38-39; Vahdettin Aydın, "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı" **SDÜİİBFD**, 8(1), s. 317.

gayrimenkulleri vakfederek miras sisteminin getirdiği olumsuzluğu bu şekilde aşmaya çalışmışlardır.¹²¹ Dahası kamu hizmeti için kullanılan vakıfların gelir kaynağı bölgeden toplanan vergilerden karşılandığından dolayı merkezi ekonomiyi zor durumda bırakmıştı.¹²²

1.2.2.1 Toprak Sisteminde Değişim: Tımar Sisteminden Malikâne Sistemine

XVII. yüzyıl sonlarında başlayan uzun, sık ve büyük çoğunluğu yenilgiyle sonuçlanan savaşların XVIII. yüzyıl boyunca devam etmesi Osmanlı maliyesi üzerinde yük oluşturmaya başlamıştı. Ortaya çıkan bu mali bunalım tımar sisteminin çözülmesini, vergi toplama usulünün iltizama dönüşmesini ve nihayetinde varlıklı yerel güçlerin mali, siyasi ve askeri alanda etkin olmalarına zemin hazırladı.

Avrupa'daki geleneksel savaş teknik ve teknolojilerinin değişmesiyle ateşli silah kullanabilen, düzenli ve eğitimli orduya olan gereksinimden dolayı tımarlı sipahiler gibi süvarilerin önemi azaldı. Bunların yerine ise merkezi bir ordu ve bu ordunun ihtiyacı olan nakit parayı sağlayacak merkezi hazine ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyacı karşılamak isteyen devlet tımar topraklarını mukataa haline getirerek, bunları iltizam ve malikâne gibi işletme biçimlerine dönüştürdü.¹²³ Birçok aile bu sayede buldukları bölgelerde güç kazanmaya başladılar. Bu durum geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nde bölgeden bölgeye farklılık göstermekteydi. Örneğin; Doğu Karadeniz Bölgesi Batı Anadolu gibi geniş topraklara sahip olmadığından iltizamlar genelde gümrük ve maden gibi tarımdan ziyade ticari unsurlar üzerinden verilmekteydi. Bu yüzden buradaki ayan ailelerinin mücadele alanları ve güç kazanıp güçlü hanedanlara dönüşebilmeleri bu gelirler üzerinden olmaktaydı. Özellikle Şatırzadeler ve Üçüncüzadeler gibi XVIII. yüzyılın ikinci yarısının güçlü ailelerinin Trabzon bölgesinde bu tür gelirleri tasarruf ettikleri görülmektedir.¹²⁴

Böylece tımar sisteminin çözülmesine giden yol açılmış oldu. Toprak sistemindeki bu değişimi açıklamadan önce bunu Osmanlı ideal devlet sisteminin bozuluşu olarak kabul etmek gerekir mi? Diye sorulursa, bunun bir bozulmadan ziyade adaptasyon olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti kurumlarını iyi oluşturmuş, iyi teşkilatlanmış ve iyi bir

¹²¹ Nagata, a.g.e., s. 192.

¹²² Ali R. Gökbunar, **Türk Maliye Tarihinde Ayanlık Kurumu**, Manisa: Ekin Yayınevi, 2007, s. 80.

¹²³ Veli Aydın, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", **OTAM**, 12, Ankara 2001, s. 71-72.

¹²⁴ **TSS.**, 1918, 17/1, 1931, 92/2, 1932, 10/2, 14/2, 99/4.

sistem devleti olduğundan karşılaştığı bu oluşumlara karşı yeni çözümler getirebilecek kapasiteye sahipti. Ortaçağ standartlarına dayanan bir kurumun *gelişmiş bir Avrupa* karşısında Osmanlı'nın ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği bir gerçektir.¹²⁵ Bu sebeple yaşanan bu gelişmeleri devletin ideal düzeninden uzaklaşmak yerine bir adaptasyon süreci olarak adlandırmak, yani her değişikliği bozukluk olarak görmemek gerekir. Bu değişim kapasitesinin devlete uzun ömür sağladığı göz önüne alınırsa, bu bozukluk olarak kabul edilememelidir. Ayrıca ekonomik şartlar göz önüne alındığında tımar sistemi işlevselliğini yitirmişti. Çünkü tımar sisteminde üretilen ürünler sipahiler ve askerleri tarafında tüketildiği için ürünün pazara inmesi zorlaşıyordu. Ancak mültezimler devletin nakit ihtiyacını karşıladığı gibi ürünlerin pazara çıkmasını sağlıyordu. Böylece mültezimler ekonomik anlamda devlete yarar sağlıyordu. Buna karşın kişilerin bu yeni sistemin açıklarından faydalanmak istemeleri yeni sistemin bozukluğundan ziyade eksik noktalarının göstergesidir. Bu yüzden aşağıda bahsedeceğimiz bozulma ibareleri sadece sistemin eski işlevselliğini kaybettiğini vurgulamaktadır.

Tımar sisteminin bozulmasının sebeplerinden biri tımar topraklarının gelişigüzel olarak dağıtılmaya başlanması ki daha Kanuni zamanında bile dirlikler yalnız savaşlarda başarı gösteren yiğitlere değil aynı zamanda eşkıyalara karşı mücadele eden kişilere veriliyordu, dahası devlet ricali ve nüfuzlu kişiler tarafından bu toprakların ele geçirilmesi de bozulmaya giden yolda önemli adımlardı. Böylece tımar toprakları askeri hizmetle değil para ile satın alınabilen geçim kapıları haline geldi.¹²⁶ Arpalık ya da mülk tahsisi şeklinde elde edilen bu devlet toprakları zamanla vakıflara dönüştürüldü.¹²⁷ Bu oluşumlar toprağı, ayanların ve onların idaresinde gelişen yeni sosyal düzenin ekonomik dayanağı haline getirdi.¹²⁸ Bu durum sistemde düzeltilmesi zor zararlar oluşturmasının yanı sıra ayan ve devlet erkânının eline geçen bu topraklar, bu grubun zenginleşmesine ve ayanların ortaya çıkışına zemin hazırladı.

Tımar sisteminin bozulmasının sebepleri arasına fetihlerin durması eklenebilir. Yeni tımar toprakları elde edilemediği gibi iskân politikası da fetihlerin durmasıyla zarar

---

¹²⁵ Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Bellekten**, 34(133-136), Ankara 1970, s. 597.

¹²⁶ Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", **AÜDTCFD**, 3(4), Ankara 1945, s. 421.

¹²⁷ İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu...", s. 19.

¹²⁸ Kemal Haşım Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev. Dilek Özdemir), Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s. 223.

gördü. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti yeni fethettiği yerlere Anadolu'daki vatandaşlarını yerleştiriyordu ve böylece Anadolu'da nüfus toprağa orantılı bir şekilde nüfus kontrolü sağlanabiliyordu. Ancak fetihlerin durması ve bahsedilen dönemde Akdeniz coğrafyasında meydana gelen nüfus artışı Anadolu'da da gerçekleşince bu kitlelerin iskân sorunu ortaya çıktı. Artan nüfusla beraber toplum içten içe kaynamaya başlamış, geçim sıkıntısı yaşayan gençler çareyi eşkıyalık ve mütegalibe hareketlerine yönelmekte buldu. Bunun sonucunda ise yerleşik halk düzenini bozup topraklarını terk etmeye başladı.

Bu gelişmeler ise Anadolu ve Rumeli'de aralarında kapıkullarının ve yerel güçlerin bulunduğu ayan adı verilen yeni bir grubun yavaş yavaş ortaya çıkmasını tetikledi. Miri toprakları iltizam usulüyle alan bu kişiler, köylünün topraklarını terk etmesiyle onların bıraktıkları toprakları sahiplenmiş ve buralarda kendi özel çiftliklerini kurarak bölgesel anlamda güçlenmeye başladılar.¹²⁹

Tımar sistemi, verginin kolay ve masrafsız bir şekilde toplanmasını sağladığı gibi aynı zamanda devletin askeri ihtiyaçlarına cevap verebiliyordu. Ancak tımar sisteminde meydana gelen bozulmalar bazı yönlerden devleti zor durumda bıraktı. Ülkenin her tarafından tahsil edilecek vergileri doğrudan ve tek başına yürütmek zor olduğundan vergilerin nakdi olarak alınması veya nakde çevrilip merkeze gönderilmesi gerekliydi. Öte yandan köylünün toprağını terk etmesi üretimin azalmasına yol açarken köylüyü tekrar geri getirmekse zahmetli bir uğraştı. Böylece bu sorunu çözmek için iltizam usulüne geçildi.¹³⁰ İltizam sistemine geçilmesinde bir diğer neden devletin askeri yapısında meydana gelen değişiklikti. XVI. yüzyılın ortalarında 200.000'e yakın tımarlı sipahi, 41.000 kadar ulufeli asker varken, 1620'li yıllarda ulufeli askerin sayısı 100.000'e yükselerek bunların maaşları hazineye yük olmaya başladı.¹³¹ Değişen bu düzenin tımar sistemiyle devam ettirilemeyeceğini anlayan Osmanlı hükümeti iltizam sistemine geçmeyi uygun gördü. İltizam sistemiyle nakit para elde edileceği gibi düşen üretimi arttırarak toprakların ve ticaretin tekrar canlanması mültezimler vasıtasıyla gerçekleştirilebilirdi. Çünkü mültezimler verdiği parayı bir şekilde geri alacaktı, bunu yapabilmeleri için üretimin

---

¹²⁹ Cenk Reyhan, **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 111.

¹³⁰ Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", **Osmanlı**, 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 39.

¹³¹ İnalçık, "Tanzimat Nedir?...", s. 242-243.

artması gerekliydi ve üretimi arttırmak için yerini terk eden köylüyü tekrar geri getirmek için uğraş vermek zorundaydı. Böylece eski kaybolan düzen geri getirilebilirdi.

İltizam sistemi devlet için nakit para kaynağı yönünden olumlu bir sistem olsa da halk için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Ne var ki mültezimler elde ettikleri bu topraklarda temelini reayanın oluşturduğu küçük işletmelerin yapısını değiştirmeyip üretimi yeniden örgütlemeye çalışmadılar.¹³² Devlet adına vergi toplayıp, köylülere borç para vererek ekonomik anlamda güçlenmeye başladılar. Toprakları bir yıllığına kiralayan mültezimlerin verdikleri paranın daha fazlasını almak için halkı sömürme çabaları, sistemde değişikliği de beraberinde getirdi. Malikâne adı verilen bu yeni sistemde kişiler kayd-ı hayat şartıyla, yani hayatta kaldığı süre boyunca, toprakları elinde bulundurma hakkı elde etmekteydiler. Bu sayede buldukları yerlerde önemli bir güç olarak ortaya çıkmaya başlayan bu kişiler, bölgelerin denetimini ele geçirdikleri gibi bu zenginliklerini oğullarına da aktarabilecek kadar güçlendiler. Dahası zaman zaman devlet adına hareket etmeleri, onları taşrada etkili bir konuma getirdi. Ayanların ortaya çıkmasına vesile olan iltizam sistemiyken, güçlenmelerine neden olan ise malikâne sistemiydi.

Tımar sistemindeki değişikliklerle birlikte, tımarlı sipahilerin yerini mültezimler aldı. Bu kişilerin mali açıdan güçlü olmalarının yanı sıra halktan vergi toplamaları onları psikolojik açıdan otoriter bir hale bürünmesine neden oldu. Halkın içinde olan saygınlıkları da dikkate alındığında bu kişilerin bölgelerinde otoriter davranmaları tabii olarak ortaya çıkabilecek bir sonuçtur. Malikânede uzun süreli toprakları ele geçiren işletmeciler iltizam sisteminin aksine buralara yatırım yaptılar, krediler verdiler ve güvenliği sağladılar. İltizam sisteminden farklı olarak malikâne sisteminde işletmeciler aldıkları topraklarda yatırımlar yapıp halka krediler verdiler üstelik bölgenin güvenliğini sağladılar.

1.2.2.2 Malikâne sistemi

Kendine has bir yapısı ve içeriği bulunan malikâne sistemi 1695'ten başlayarak sonraki 100-150 yıl Osmanlı mali tarihinin önemli bir sistemi halini alıp, ilk olarak, ömür boyu iltizamların geçerli olduğu Mısır'a yakın Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Adana, Antep, Tokat bölgelerinde uygulamaya kondu.¹³³ Malikâne sistemine geçişin en mühim nedeni iltizam sisteminde mültezimlerin daha fazla kâr sağlamak amacıyla tahrip ettiği

¹³² Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 124.

¹³³ Tabakoğlu, a.g.e., s. 131.

vergi kaynaklarını ihya ve idame etmek üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bağlamaktı. Yani tımar ve iltizam sisteminin bir arada kullanılmasıydı.¹³⁴ İnalıcık'a göre malikâne sistemi, köyler dâhil geniş topraklar üzerinde mültezime mülkiyet haklarına benzer haklar kazandırdı. Böylece büyük miri araziler üzerinde yeni bir toprak sahibi sınıfın çıkmasına bu uygulama sebep oldu. Ayrıca çiftlik sisteminin, köy ağalarının güçlenmesi ve büyük mukataa çiftliklere sahip meşhur XVIII. yüzyıl hanedanlarının kökenleri bu sistemde aranmalıdır.¹³⁵

Malikâne sisteminde *mukataa* adı verilen vergi kalemleri tıpkı iltizamdaki gibi müzayede ve ihale edilirdi. Aralarındaki tek fark ise normal iltizamda müzayede tahvil denilen bir ile üç yıl arasında değişen dönem için hazineye ödenecek yıllık vergi üzerinden hesaplanırken, malikâne sisteminde bu yıllık vergi hazine tarafından hesaplanmıştır. Buradaki müzayede muaccele adı verilen peşin meblağ üzerinden yapılırdı.¹³⁶ Muaccele devlet tarafından belirlenen asgari bedelin altında verilemezdi. Bu bedel mukataanın mültezime getireceği yıllık kârın 2 ile 10 katı arasında bir rakama alınmaktaydı. Bu asgari fiyat belirlendikten sonra alıcılar İstanbul'da defterdar görevlileri önünde yapmak istedikleri yükseltme miktarını kaydettirmek suretiyle miktarı arttırırlardı. Sonuçta, doğal olarak, en yüksek meblağı veren kişi hayatı boyunca verilen malikâneye sahip olurdu. Malikâneci adı verilen bu kişiye mukataa üzerindeki haklarını gösteren bir berat verilirdi. Halktan şikâyet gelmez ve kurallara uyup, vaat ettiği vergiyi zamanında verdikten sonra devlet ona karışamazdı.¹³⁷ "... *Mefrûzu'l-kalem ve maktû'ü-l-kıdem min külli'l-vücûh serbestiyet üzere hayatda oldukça tasarruf ...*" olmak kaydıyla verilen malikâneye idari ve inzibati yetkileri bulunan kadı dışında hiçbir devlet görevlisinin karışmasına izin verilmiyordu.¹³⁸ Malikâneci öldükten sonra mukataa *mahlul* olarak yeniden müzayede

---

¹³⁴ Mesut Küçükkalay ve Ali Çelikkaya, "Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", **Türkler**, 10, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 886.

¹³⁵ Halil İnalıcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", **Archivum Ottomanicum**, 6, New York 1980, s. 329.

¹³⁶ Mehmet Genç, "Malikâne", **DİA**, 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 516. Malikâne uygulaması için ayrıca bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2003, s. 99-152.

¹³⁷ Murat Çızakça, "A Comparative Evolution of Business Partnerships, the Islamic World and Europe with Specific Reference to the Ottoman Archives", **The Ottoman Empire and Its Heritage**, 8, Leiden: Brill, 1996, s. 159-160.

¹³⁸ Genç, a.g.e., s. 109.

olurdu. Eğer ölen kişinin oğlu burada tasarruf hakkını devam ettirmek istiyorsa muaccele bedelini arttırmadan malikâneci olabilirdi.¹³⁹

Satışa çıkarılan mukataalar, başlangıçta, çoğunluğunca küçüktü ve yıllık meblağlar düşüktü. Bunun getireceği kar ve ödeneceği peşinat az olduğundan devlet mümkün olduğu kadar alıcıyı piyasaya çekmeye çalışmıştır. Bir kişinin tek başına muaccesini ödeyemeyeceği büyük mukataaları satarken, mukataayı hisselerle bölerek birkaç kişinin müşterek almasına izin vermiştir.¹⁴⁰ Eğer İstanbul'da mukataalar belirli bir sürede satılmazsa içinde buldukları eyaletlerin en kalabalık kentlerinde merkezden gönderilen memurlar tarafından satılırdı.¹⁴¹

Malikâne satışlarının büyük bir kısmı İstanbul'da yapıldığı için alıcıların çoğunluğu İstanbul merkezli saray ve ordu mensubu gibi merkeze doğrudan bağlı kişilerdi. Bu kişiler malikâneyi alıp mukataanın bulunduğu yere gitmeyip İstanbul'dan bir kişi veya mukataanın bulunduğu bölgeden ayan gibi bölgede ileri gelen kişileri buraları yönetmesi için atadı. Böylece taşra ile merkez arasında bir işbirliği ortaya çıkıyordu.¹⁴²

İltizam sisteminin getirdiği sakıncalara karşı tedbir amaçlı çıkarılan malikâne sistemi tımar sisteminin güvenliğini diriltemediği gibi iltizamın sakıncalarını devam ettirdi. Mültezimlerin malikâne sisteminde daha fazla yatırım yapacağı düşünülürken, malikâneleri kendileri iltizam verme yoluna gittiler. Bu ise malikâne sisteminde iltizam kademelenmelerinin ortaya çıkmasına sebep oldu.¹⁴³ Mukataaların dâhilinde bulunan halkı himaye edeceği düşüncesi ile askeri ve bürokratik zümreye maaşlarını devlete bırakma karşılığında, kaydı hayat şartı ile iltizam edildi.¹⁴⁴ Öyle ki çiftçiye yardım etmek, tohum, çift hayvanı gibi zirai girdi sağlamayla mültezim pek ilgilenmiyordu. Bu sebeple tefecilerin

---

¹³⁹ Genç, a.g.m., s. 516.

¹⁴⁰ Genç, a.g.e., s. 109. Trabzon örneğinde olduğu gibi Şatırzade İbrahim Ağa 1187/1773 yılında El-hac Ahmed Ağa ile ortak olarak bir yıllığına Trabzon gümrük mukataasının iltizamını aldığı görülmektedir. **TŞS.**, 1932, 14/2.

¹⁴¹ Veli Aydın, "Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması", **Türkler**, 14, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. s. 342. Esham hakkında bilgi için bkz: Şevket Pamuk, "Institutional Change And Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800", **Journey of Interdisciplinary History**, 35(2), 2004, s. 242.

¹⁴² Aydın, a.g.m., s. 343.

¹⁴³ Tabakoğlu, a.g.e., s. 135.

¹⁴⁴ Genç, a.g.e., s. 107.

eline düşen köylü hem vergi verip hem de tefeciden aldığı parayı geri ödemeye çalışmaktaydı. Böylece köylüler toprağı bırakıp kaçıyordu.¹⁴⁵

Malikâne sistemine, uygulamaya konulduktan 22 yıl sonra yani 1717 yılında son verilmek istendi. Bunun nedenleri yukarıda üzerinde durulan hedeflere ulaşılamaması, malikânelerden alınan yıllık verginin sabit kalması, mahlulattan beklenen oranda satışların gerçekleşmemesiydi. Bu tarihten itibaren belirli dönemlerde yine malikâne sistemine son verilmiş ve lağvedilen malikâneler iltizam veya emanet yoluyla işletilerek gerçek gelirleri tespit edilmiş ve tekrar malikâne olarak satışa sunulmuştur.¹⁴⁶

III. Selim döneminde esham uygulamasıyla işlevini kaybetmeye başlayan ve esham içinde yeni bir nitelik kazanan malikâne sistemini kaldırmaya yönelik girişimler tekrar gündeme geldi. 1793 yılında İrad-ı Cedid Hazinesi'nin kurulmasıyla beraber giderleri karşılamak amacıyla gelirleri 5.000 kuruşun üzerinde bulunan malikânelere el konularak malikâne sistemi yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır.¹⁴⁷

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik yapısını temsil eden tımar sistemi, uzun süren savaşlar ve fetihlerin durmasıyla birlikte bozulmaya yüz tutmuştu. Buna paralel olarak artan nüfusun yeni yerlere iskân edilememesi ve akabinde artan işsizlik, Anadolu'yu kargaşaya sürükleyen Celali isyanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Celali isyanları Kuyucu Murad Paşa tarafından bastırılrsa da halkın şehirlere kaçıp yerlerini terk etmesi tımar sisteminin eski işlevselliğini çoktan yitirmesine yol açmıştı. Bu isyanlar esnasında halkın yerlerinden kaçıp gitmesi sonucu, bir takım taşra ileri gelenleri bu toprakları ele geçirip çiftlikler kurmaya başlaması, ayan adı verilen yeni bir grubun ortaya çıkmasına etki etmişti.

Öte yandan giderin fazla gelirin az olması, toprak kayıplarının fazlalığı, fetihlerin durması gibi etkenler, devleti kısa süreli çözümler üretmeye itmiş, fakat bu çözümler taşrada kalıcı değişimleri meydana getirmişti. XVIII. yüzyılda desantralizasyon şeklinde ortaya çıkan bu değişimler, sancaklar ve eyaletlerde idari yapıda ciddi değişikliklere yol açmıştı. Özellikle ekonomik durumu düzeltmek için önce iltizam ardından malikâne

---

¹⁴⁵ Tabakoğlu, a.g.e., s. 130.

¹⁴⁶ Aydın a.g.m., s. 344.

¹⁴⁷ Aydın, a.g.m., s. 344., Mehmet Genç , "Esham:İç Borçlanma", **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2003, s. 191.

sisteminin getirilmesi taşrada ayanları ön plana çıkarmıştı. Vergi toplamak, maliyeye borç vermek suretiyle yetkileri daha da artan ayanlar, bu vesileyle idari ve ekonomik anlamda öne çıkmaya başlamışlardı. Bu görevlerine ek olarak ayanlara taşrada asker toplama ve onlara komutanlık etme yetkisi verilmesi, ayanların askeri anlamda güçlenmesine zemin hazırlamıştı. Bu zincirleme gelişmeler sonrasında taşrada ilk zamanlar halkın temsilcisi durumunda olan ayanların rolleri de değişmeye başlamıştı. Merkezi devlet anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti'nin, taşrada ortaya çıkan ve merkezi devlet otoritesine zarar veren ayanların güçlenmesini kabul etmesi beklenemezdi ve bu doğrultuda ayanların taşrada etkinliğini ortadan kaldırmak için adımlar atılmıştır.

1.3 Ayanlığın Kaldırılışı

XVIII. yüzyılda ayan aileleri buldukları bölgede zenginlikleri ve sosyal durumları ile öne çıkarak devlet ve halk gözünde etkileyici bir pozisyona geldiler. Zamanla bu aileler öyle güçlü konuma gelmişlerdir ki, kendi çıkarları zarar gördüğünde devlete karşı koymaktan çekinmemişlerdi. Nizam-ı Cedid'in Rumeli'de uygulanmasını sağlamak amacıyla 1806 yılında Karaman valisi Kadı Paşa komutasında gönderilen orduya Rumeli ayanlarının karşı koymak için Edirne'de toplanmaları buna verilebilecek bir örnektir.¹⁴⁸ Bu olayın hemen ardından askerî, mülkî, idarî, ticarî, içtimaî ve siyasî alanlarda, Nizam-ı Cedid adıyla anılan, bir dizi yenilik yapmak isteyen sultan III. Selim, Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa getirildi.¹⁴⁹ Bu olaydan bir yıl sonra, Nizam-ı Cedid ricali¹⁵⁰ etkisi altında kalan Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için ordusuyla İstanbul'a geldi. Ancak III. Selim'in öldürülmesinden dolayı II. Mahmut'u tahta çıkarmış ve kendisi de sadrazam olmuştur.¹⁵¹

Ayanların devlette var olan bir takım kuralları değiştirip kendi sistemlerini getirmek gibi bir lüksleri olmadığı için devletin uygun gördüğü mevkilere yerleştirildiler. Alemdar Mustafa Paşa'nın II. Mahmud ile yaptığı Sened-i İttifak ayanlardan çok merkezde reform peşinde koşan ve statülerini güçlendirmek isteyen bir takım kişilerin girişimleri sonucu

¹⁴⁸ İnalçık, "Tanzimat Nedir?...", s. 249.

¹⁴⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947, s. 81-89.

¹⁵⁰ Nizam-ı Cedid yanlısı olup Kabakçı Mustafa isyanı sırasında İstanbul'da bulunmadıklarından dolayı canlarını kurtarabilmişlerdir. Ancak yine de hayatları tehlikede olan bu kişiler Rusçuk'ta bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına kaçarak Alemdar'ın dâhil olduğu bir cemiyet kurdular. Bu cemiyet mensuplarına da Rusçuk yaranı adı verildi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 82.

¹⁵¹ Uzunçarşılı a.g.e., s. 112-137.

yapılmıştır.¹⁵² Burada önemli noktalardan biri daha önceleri kapıkulları ve ulema tarafından gerçekleştirilen taht değişiklikleri bu sefer bir ayan kökenli kişi tarafından yapıldı. Bu ayanların artık devlet üzerinde ne kadar etkili olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olması ayan kökenli bir kişinin, padişahlıktan sonra, devlette gelebileceği en yüksek mertebeye kendi imkânları ile gelmesi anlamı taşıyordu.

II. Mahmut tahta çıktığında devlet hem içeride hem dışarıda sıkıntılı bir süreç yaşamaktaydı. Anadolu ve Rumeli'deki birçok livada devlete bağlı yarı asi yarı ayan olan yerli hanedanlar yönetmekteydi. Dahası Osmanlı Devleti, 1806 yılında başlamış olan Rus savaşı devam etmekte olup İngilizlerle de Çanakkale boğazını geçmesinden ötürü savaş halindeydi. Bu şartlar altında sadrazam Alemdar Mustafa Paşa devlet içinde birlik kurmak ve bu savaşlara karşı başarı kazanmak için ayanlar ile devletin askeri güçlerinin birlikte hareket etmeleri gerektiğini düşünüyordu. Bu sebepten ötürü memleketin içinde bulunduğu durumla ilgili görüşmek için devlet ileri gelenleri, memur, paşa ve ayanları İstanbul'da toplantıya çağırırdı.¹⁵³ Toplantıda yeniçeri ocaklarının ıslahına, ayanların mal ve imtiyazlarının güvenlik altına alınmasına karar verilirken ayanlar da sultana itaat etmeyi, asker sağlamayı ve vergi vermeyi kabul ettiler.¹⁵⁴ Böylece ayanlar siyasi hayatlarının zirvesine bu anlaşma ile ulaşmış oldular. Ancak zirve aynı zamanda inişin de başladığı en yüksek noktadır ve durum ayanlar için fazla uzun sürmedi. Sened-i İttifak'ın imzalanmasının ardında ayan kuvvetlerinin büyük bir kısmı İstanbul'u terk edince yeniçeriler bu fırsatı kaçırmayıp 16 Kasım 1808'de isyan ettiler. Çıkan bu isyanda alemdar Mustafa Paşa ve Rusçuk yararı hayatlarını kaybetti. Böylece Sened-i İttifak yürürlükten kalktı.¹⁵⁵

Devletin karşılaştığı bu problemlerden kurtulma çaresini devletin merkezi gücünü arttırmaktan geçtiğine inanan Sultan II. Mahmut ve devlet adamları batıyı model alarak yenilik hareketlerine giriştiler. II. Mahmut'un otoritesine gölge düşüren Sened-i İttifak'ın hazırlanmasında ve daha öncesinde meydana gelen olaylarda ayanların etkinliğinden

---

¹⁵² Çaylak, a.g.e., s. 144.

¹⁵³ Özcan Mert, "II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası", **Türkler**, 8, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 722.

¹⁵⁴ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, (Çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan), İstanbul: İmge Yayınevi, 2002, s. 86.

¹⁵⁵ Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 178. Ayrıca bkz. Karal, a.g.e., s. 98-99.

dolayı saray, ulema ve bab-ı ali bürokrasisi, bu tür olayların bir daha yaşanmaması için, ayanları ortadan kaldırarak merkezi hükümetin taşraya hakim olması yönünde çalışmalarına başladılar. Bunun üzerine Rusya ile 1806 yılında başlayan ve 1812 yılında son bulan savaşın ardından II. Mahmut ayanlara karşı harekete geçti.¹⁵⁶ Beklediği fırsatları bulan sultan II. Mahmut, kademeli olarak, 1814 yılından itibaren Balkanlar, Anadolu ve Ortadoğu'da devlete itaat etmeyen başına buyruk ayanları ortadan kaldırdı. Devlete itaat edenlerin ise ölümlerini bekledi veya bir kısmına vali hatta vezirlik rütbesi vererek hanedanlarına dokunmadı.¹⁵⁷ Bazen de ayanların üzerine ordu göndermiş veya onları birbirine düşürerek merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalıştı.¹⁵⁸

Ancak ayanlar devletle halk arasındaki işleri yürüttüğü için kolay kolay ortadan kaldırılamadı. Bunun yerine ayanların görevlerini yapacak yeni kurumlar oluşturulmaya başlandı. Hükümet halkla ilişkilerini geliştirmek ve daha iyi yönetim için, hiçbir aracı olmadan, sadece merkeze bağlı bir kurum oluşturmanın faydalı olacağını düşünerek *Muhtarlık teşkilatını* kurdu. Muhtarlık teşkilatı taşrada ilk olarak 1833 yılında Kastamonu'da kuruldu. Aynı yıl Anadolu ve Rumeli sancaklarına gönderilen fermanlarda teşkilatın buralarda da kurulması istendi.¹⁵⁹

Devleti ve kurumlarını merkezileştirme yolunda atılan bir diğer adım ise redif teşkilatıydı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni ve Avrupa tarzı eğitim yapan bir ordu kuruldu. Fakat bu ordunun geniş sınırları olan bir devleti koruması zor olduğu düşünülerek 1834 yılında Meclis-i Şura'da Redif askeri teşkilatının kurulmasına karar verildi.¹⁶⁰ Redif asker teşkilatı bulunan sancaklar belli bir merkeze bağlanılarak birer *müşirin* idaresine verildi müşirliklere valiler getirilerek ayanların nüfuzu kırılmak istendi.¹⁶¹ Ne yazık ki ayanlar bu sistemdeki açıklıktan faydalanıp kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi başardılar. Redif taburlarında askeri görevle yer alan ayanlar, bu teşkilatta en üst mevkide olmasa da, redif taburları

---

¹⁵⁶ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Bellekten**, 28(112), Ankara 1964, s. 609.

¹⁵⁷ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, s. 56.

¹⁵⁸ Örneğin Tepedelenli Ali Paşa ve Tekelioğulları üzerine asker gönderilirken, Tuzcuoğulları'na karşı Hazineoğulları kullanılmıştır. Mert, "Ayanlık Dönemi..." s. 178.

¹⁵⁹ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", **Bellekten**, 34(135), Ankara 1970, s. 412. Muhtarlığın o dönemdeki görevleri için bkz. Aynı eser, s. 413-414.

¹⁶⁰ Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", **AÜDTCFD**, 8(14), Ankara 1963, s. 66.

¹⁶¹ Abdulkadir Özcan, "Redif", **DİA**, 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 525.

subaylıklarına getirilmişler ve alışık oldukları soygun düzenine bu sefer askeri masrafları bahane ederek devam etmişlerdir.¹⁶²

Taşrada yapılan önemli merkeziyetçi reformların başında valileri maaşa bağlayarak, onların vergileri toplayıp harcamalarına son vermektir. Ancak merkeziyetçi bir mali sistemin kurulması zor olduğundan valiler sadece sabit maaşlı memur olarak kaldılar.¹⁶³ Bunun yerine aşar ve her türlü mukataa gelirlerinin toplanması Muhassıl adı verilen merkezden atanan devlet memurlarına bırakıldı. Doğrudan padişaha bağlı olup padişah tarafından atanmaları valinin gücünü azaltmaktaydı. Muhassıllara yardımcı olmak üzere sancak merkezi olan yerlerde birer “Büyük Meclis” oluşturuldu. Vergilerin toplanması bu merkezlerde belirlenecek ve gerekli masraflar çıkıldıktan sonra kalan miktarın Hazine-i Amire’ye gönderilmesini sağlayacaklardı. Tanzimat’ın ilanından önce de var olan bu tür meclisler kadıların başkanlığında ayan ve eşrafın katılımıyla oluşurdu. Ancak bu yeni meclis şekliyle beraber başkanlığa, kadının yerine, vali, muhassıl ve kaza müdürleri gibi merkezi idare memurları getirildi. Böylece taşra yönetiminde kadının ve ulemanın etkisi azalırken, merkezi bürokrasinin gücü arttırıldı.¹⁶⁴ Ancak bu uygulamadan da istenilen verim tam olarak alınamadı. Küçük kasaba ve şehirlerdeki meclislere ağa ve vücûh-i memleket adı altında eski ayanlar egemen oldu. Bu kişiler yalnız meclislerde değil idarenin aşağı kademelerinde de hakim olarak sancaklarda söz sahibi olmayı sürdürmüşlerdir.¹⁶⁵

II. Mahmut’un merkeziyetçiliği ön plana çıkaran diğer uygulamaları ise devlet dairelerine tasvirini astırması ve padişahların İstanbul’a kapanma adetini kaldırıp ilk gezisini Rumeli’ye yapmasıydı.¹⁶⁶ Bu uygulamalarla birlikte taşrada varlığını hissettirerek merkezi idarenin buralarda olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti’nin ayanlara karşı başlattığı harekât başarıya ulaşmış ve taşrada merkezi otoritenin etkisi artmaya başlamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki II. Mahmut’un yaptığı merkezileşme çalışmalarıyla ayanlarda yok olan tek şey siyasi hayalleridir. Sened-i İttifak ile dolaylı da olsa siyasi güçlerinin zirvesine çıkan ayanlar, II. Mahmut’un politikalarıyla mali, idari yaralar almış, ancak taşrada etkinlikleri devam etmiştir.

---

¹⁶² Çadırcı, “Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu...”, s. 72.

¹⁶³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2005, s. 47.

¹⁶⁴ Eryılmaz, a.g.e., s. 113-116.

¹⁶⁵ Halil İnalcık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Bellekten**, 28(112), Ankara 1964, s. 635.

¹⁶⁶ Karal, a.g.e., s. 162.

İKİNCİ BÖLÜM

2 AKÇAABAT-GÖRELE-TORUL BÖLGELERİNDEKİ AYAN AİLELERİ VE FAALİYETLERİ

2.1 XVII. Yüzyılda Trabzon Bölgesi ve Ayanlığın Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu idari teşkilat, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren iç ve dış birçok nedenle sekteye uğramaya başlamıştı. Dönemin layiha yazarları tarafından bozulma olarak belirtilen bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nde bir devrin yavaş yavaş kapanmaya başladığının habercisiydi. Savaşların uzun sürmesi, fetihlerin durması, paranın değer kaybedip ekonominin bozulması ve nihayetinde Celali İsyanlarının ortaya çıkışı, Osmanlı sınırları içerisinde huzursuzlukları arttırmıştı. Bu durumdan etkilenen yerlerden biri de Trabzon ve çevresi olmuştur. XVII. yüzyıl Trabzon tarihi, Osmanlı Devleti'ni etkisi altına alan Celali isyanlarının gölgesinde başlamıştır. Bütün coğrafyaya yayılan bu isyan hareketi Trabzon'da da etkisini göstermiş, Pazarbaşıoğlu Ali, Demircioğlu Ahmet, Nalbantoğlu Ali gibi sipahi zorbaları isyan hareketlerine katılmışlardır. Bunların dışında Trabzon'un önemli ailelerinden olup valilik makamına kadar yükselmiş olan Murathanoğulları da isyan hareketlerine katılarak bölgede huzursuzluk çıkarmıştır. Ancak Celali hareketini sonlandırmak için Anadolu'ya geçen Kuyucu Murad Paşa, Trabzon ve çevresinde bozgunculuk çıkaran bu kişileri öldürmek suretiyle bölgedeki isyan hareketini durdurmuş ve asayişini sağlamıştır.¹⁶⁷

Trabzon ve çevresini bu dönemde etkileyen olaylardan bir diğeri İran savaşlarıydı. Stratejik açıdan Doğu Anadolu, İran ve Kafkasya'ya açılan bir kapı niteliğinde olan Trabzon, İran savaşlarında askeri ikmal ve iâşe üssü olmuştur. Safevi Devleti'yle 1603 yılında başlayıp yaklaşık 1618 yılına kadar devam eden savaşlarda Trabzon, askeri seferlerin yükünü çekmiştir. Özellikle 1610 yılındaki Tebriz seferine Trabzon ile Batum sancaklarında zeamet ve tımar sahibi olan sipahilerinin de katılması istenmiştir.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 54-55.

¹⁶⁸ Tekindağ, a.g.m., s. 464.

Trabzon için bir başka sorun ise kuzeyden gelen Don Kazaklarının yapmış oldukları baskınlardı. XVII. yüzyıldan itibaren sürekli hale gelen bu baskınlar neticesinde bölgenin korunmasına ayrı bir önem gösterilmiştir. Osmanlı-Lehistan sınırında 1616-1617 yıllarında, savaşların devam ettiği sırada, Zaporog Kazakları adı verilen grup Trabzon'a akınlar düzenlemişler¹⁶⁹ yine aynı Kazaklar 1622 yılında 4000 kişilik bir grupla Trabzon'a baskın yapmışlardır.¹⁷⁰ Kazaklar, bu tarihten 1633 yılına kadar ara ara Trabzon, Görele ve Tirebolu sahillerine saldırılar düzenleyerek büyük hasarlara yol açmışlardır.¹⁷¹ Bu saldırıların gerçekleştiği esnada Görele kalesi yeniçeri serdarı Osman Beşe ve kale dizdarı Ahmed Trabzon valisine mektup göndererek, Tirebolu kalesinin üç gün boyunca Kazaklar tarafından muhasara edildiği, halkın bu durumdan büyük zarar gördüğü ve bu yüzden kaleye yardım gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mektubu alan Trabzon valisi Mehmed Paşa, şehir ileri gelenleriyle yaptığı istişare sonucunda bölgeye bir miktar asker ve cephane gönderilmesine karar vermiştir.¹⁷² Kazak sorunu ve Rusların Kırım'a karşı saldırgan tutumu Trabzon valilerinin Azak muhafızı olarak atanmasına yol açmıştır. Örneğin 1695 yılında Trabzon beylerbeyi olan Ali Paşa Rusların Azak kalesine saldırması üzerine buraya yardım için gönderilmiştir.¹⁷³ Trabzon valilerinin kentten ayrılması üzerine şehir mütesellimler tarafından yönetilmeye başlanmış ve valinin temsilcisi sıfatında olan mütesellimler kendilerine intikal eden meselelerle ilgilenmişlerdir.¹⁷⁴ Gerek Trabzon'un mütesellimlerce yönetilmesi, gerekse valilerin görevlerini suiistimal etmesi zaman zaman güvenlik ve asayiş sorununu ortaya çıkarmıştır.¹⁷⁵

XVII. yüzyılda sıklaşan Kazak akınları Trabzon ve çevresindeki ekonomik hayata zarar vermiş, bölgeyi saldırı ve yağma alanı haline getirmiştir. Bu bağlamda Kazaklar Çarşısında yer alan dükkânlar, Aşağı Hisar'da Moloz Kapısı yakınlarındaki hanlar ve burada bulunan Suk-ı Sultani'deki (Sultan Çarşısı) dükkânlar ve Debbağhane

---

¹⁶⁹ Yücel Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s. 54.

¹⁷⁰ Öztürk, a.g.e., s. 377.

¹⁷¹ Goloğlu, a.g.e., s. 58-59.

¹⁷² Kenan İnan, "17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat", **"Mahmiye-i Trabzon Mahallatından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 312-313.

¹⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 3/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1951, s. 595.

¹⁷⁴ Kenan İnan, "Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1643-1656)", **"Mahmiye-i Trabzon Mahallatından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 206-207.

¹⁷⁵ XVII. Yüzyılın ortalarında Trabzon valiliğine getirilen bir bölükbaşının görevini kötüye kullandığı, halkı soyup perişan ettiğiyle ilgili merkeze şikâyet edilmesi buna örnektir. Uzunçarşılı, a.g.e., 3/1, s. 284.

Mahallesindeki dükkânlar ile mescit Kazak saldırılarında tahrip edilen yerler olmuşlardır.¹⁷⁶ Trabzon halkına ve ekonomisine zarar veren bu Kazak saldırılarına karşı şehrin savunulmasına özen gösterilerek, hemen her yıl Trabzon kalesinin tamiri merkezi hükümetçe desteklenmiştir.¹⁷⁷

XVII. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'ni meşgul eden siyasi olaylardan biri Girit seferiydi. Yaklaşık 25 yıl süren bu sefer Osmanlı Devleti'nin maddi kaynaklarını tüketmiş, birçok bölgeden buraya mali ve askeri destek gönderilmiştir. Bu destelerin gönderildiği yerlerden biri de Trabzon ve çevresi olmuştur. Trabzon'dan bu sefer esnasında Samsun'da inşa edilen kalyonlarda çalışacak gemi yapım ustası, kale muhasarası için beldar, lağımcı ve birçok defa nefer istenmiştir. Bunların yanı sıra seferin mali külfetini karşılamak için halktan vergiler tahsil edildiği olmuştur.¹⁷⁸

Trabzon, ekonomik anlamda Müslüman ve Gayrimüslim'in bir arada barındığı tipik bir Osmanlı şehirlerinden biriydi. İpek yolu gibi önemli ticaret yolunun duraklarından biri olması, limanının elverişliliği İranlı ve Ermeni tüccarların bölgeye gelip ticaret yapmalarına vesile olmuştur. Buna ek olarak Gümüşhane, Erzurum ve Bitlis gibi doğu şehirlerinden tüccarlar da Trabzon'a gelerek ticari ortaklıklar kurmuşlardır.¹⁷⁹ Çeşitli iş kollarının bulunduğu Trabzon'da, çarşılar önemli bir ticari merkez konumundaydı. Özellikle Aşağı Hisar kısmında bulunan Suk-ı Sultan adı verilen büyük çarşı bölgesi bulunmaktaydı. Bu bölgede hanlar, değişik meslek gruplarının isimlerini verdiği çarşılar

---

¹⁷⁶ Kenan İnan, Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Esnafları ve Faaliyetleri", **"Mahmiye-i Trabzon Mahallatından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 72-73.

¹⁷⁷ Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)", **"Mahmiye-i Trabzon Mahallatından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 35.

¹⁷⁸ Kenan İnan, "Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", **"Mahmiye-i Trabzon Mahallatından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 275-293.

¹⁷⁹ İnan, "Trabzon Esnafları ve Faaliyetleri...", s. 63-64. Ayrıca XVIII. Yüzyıl Trabzon ticari hayatı için bkz. Necmettin Aygün, "Trabzon Gümrüğü (1750-1800)", **Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s. 311-325; İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", **Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s. 327-349; Temel Öztürk, "Trabzon'da Fiyatlar (1700-1750)", **Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999, s. 351-368.

(Kazazlar Çarşısı, Kazgancılar Çarşısı, Attar Çarşısı vb.), camiler ve bedesten yer almaktaydı.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde büyük katkıları olan ahiler, XVII. yüzyıl Trabzon'unda da etkin oldukları görülmektedir. Esnaflarla ilgili olsun veya olmasın ahiler toplum hayatının her alanında var olmuşlar, devlet görevlilerine yardım edip merkez ile taşra ilişkisinde önemli bir denge unsuru oluşturmuşlardır.¹⁸¹

XVII. yüzyılda devlet genelinde meydana gelen değişimlere ek olarak toplumsal alanda yaşanan değişimler, XVIII. ve XIX. yüzyıla damgasını vuran ayanların ortaya çıkışını hazırlayan etmenler olmuşlardır. Klasik çağ ile modernlik arasında geçişin yaşandığı XVII. yüzyılda, ayanların kimliklerinde değişimlerin yaşandığı görülmüştür. Bu değişimler ayan zümresinin yeni bir anlam ve kimlik kazanmasına etki etmiştir. XVII. yüzyılda kapıkullarının ayan kimliğiyle anılmaya başlanması, bu dönem ayanlarının genelde kapıkulu zümresi olması, ayanlığın bu sınıfın “özel” olmaya başladığını ortaya koymuştur. Kapıkullarının yerlileşmesi, yerli kişilerin askerileşmesi aynı zamanda bu kişilerin birer tüccar tifesine dönüşmesi bu sınıfın kendi kamusalıklarına doğru bir eğilim sergilemesine olanak sağlamıştır.¹⁸² Bu kişilerin yerelleşmesiyle birlikte aileler kurması, bu ailelerin devlete ait gelirleri tasarruf etmeleri neticesinde sancak ve kazalarda sivil olarak bölgelerinde söz sahibi kuvvetli hanedanlar olarak ortaya çıkmışlardır. Doğu Karadeniz Bölgesi, diğer bölgelerle farklılık gösterse de, bu oluşumların yaşandığı yerlerden biriydi. Özellikle Giresun, Gümüşhane ve Trabzon arasında kalan, Kürtün, Tonya, Görele, Torul, Tirebolu gibi yerleşim yerlerini içine alan bölge, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bu oluşumların ve akabinde gerçekleşen olayların merkezi konumundaydı. Bu oluşumları doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için bölgenin askeri, sosyo-ekonomik ve coğrafi

---

¹⁸⁰ Detaylı bilgi için bkz: İnan, a.g.m., s. 65-70. Ayrıca XVIII. yüzyıl Trabzon ticari yapıları için bkz: Necmettin Aygün, “XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Ticari Yapıları”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, 1, Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz (Ed.), Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2002, s. 249-272.

¹⁸¹ Kenan İnan, “17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Ahiler ve Faaliyetleri”, **“Mahmiye-i Trabzon Mahallatından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 83-96. Ahiler ve Osmanlı Esnaf teşkilatı için ayrıca bkz. Mehmet Genç, “Osmanlı Esnafı ve Devlet”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2003, s. 293-307.

¹⁸² Turan Açıık, **Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 348.

şartlarını ele alarak değerlendirmek gerekir. Çünkü bölge kendine has bir yapı taşıdığından ötürü ayan ailelerinin ortaya çıkışı ve güçlenişi de ona göre farklı bir seyirde gelişmiştir.

İlk olarak bölgenin coğrafi yapısının farklılık yarattığı söylenebilir. Bilindiği üzere Doğu Karadeniz Bölgesinde dağlık alanlar fazla olduğundan geniş tarım arazilerinden, batıdaki gibi büyük toprak çiftliklerinden tam anlamıyla söz edilemez. Bu sebeple bölgedeki ayanların ekonomik olarak güçlenmesinde ilk önce bir takım vergileri devlet adına toplamaları ardından da bölgede idari, adli ve askeri kesimlerle iyi ilişkiler kurmaları etkili oldu. Böylece ayanlar bölgedeki önemli devlet gelirleri olan cizye ve avarız tahsildarlığı, Trabzon gümrük mültezimliği ve çeşitli ticaret ve zanaat faaliyetlerini kapsayan gelirleri iltizam yoluyla elde etmeyi başardılar.¹⁸³

Bölgenin dağlık ve engebeli yapısı eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan şakiler için koruyucu bir etmen olduğu da bir gerçektir. Coğrafi şartların eşkıyaların saklanması için doğal bir sığınak olmasının yanı sıra eşkıyaların mevcut kalelere kapanmaları veya kendilerince palankalar¹⁸⁴ inşa etmeleri bölgede eşkıyalığı artıran unsur olmuştur.¹⁸⁵ Böyle bir durumda bölgeye müdahalesi zor gözükken düzenli ordunun yerine devlet, bölgeyi daha iyi tanıyan ayanlardan yardım isteme yoluna gitmiştir. Örneğin 1178/1765 yılında Trabzon ve çevresinde türeyen Demeli Muhammed ve Hacısalihoğlu Hasan adlı eşkıyalar palanka inşa ederek bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır.¹⁸⁶ Böylece coğrafi şartlar ve eşkıyaların yaptığı palankalar kaçışlarına ve kendilerini savunmalarına olanak sağlamıştır.

Halk ise bu eşkıyalık faaliyetlerinden en çok zarar gören kesimdi. Her çatışmada harcanan mühimmat, insan kaynaklarının tükenmesine ve halk üzerindeki vergilerin

¹⁸³ Necmettin Aygün, **Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret**, Trabzon: Serander Yayıncılık, 2005, s. 32.

¹⁸⁴ Etrafi hendekle çevrilmiş ağaç ve topraktan yapılan istihkâma verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 752.

¹⁸⁵ Nitekim Küçük Hasan ve Hacıoğlu Hasan isimli askerle yanlarında bulunan eşkıyalar ile Trabzon'a bir buçuk saat mesafede kendilerini savunmak için palanka inşa ederek muharebeye girişmişlerdir. Halka zarar veren bu kişilerin yakalanması ve bu savunma yerinin yıkılması emredilmiştir. **BOA., TAD.**, 2, 70/2.

¹⁸⁶ Bunlarla mücadeleye girişmesi için memur edilen Abdurrahman Paşa eşkıyaların yakalanmasında kullanılan mühimmatı ve çatışmaların aşamalarını şu şekilde belirtmiştir. İlk karşılaşılan çatışmada 360 kantar siyah barut, 100 kantar kurşun, 15 adet güherçile, 10 adet kükürt, 10 adet zift, 46 adet Katran, 38 adet kalıp kurşun, 683 kazma, 365 kürek, 49 balta kullanıldı. Buradaki kaleden kaçan Hacısalihoğlu Hasan diğer kalesine gitti. Burada harcanan cephanenin bir kısmı şu şekildedir; 62 kantar siyah barut, 51'er adet kazma ve kürek, 20 adet urgan. Manastır nam mahalde ise vezirin kethüdası eşkıyayla mücadelede 90 kantar siyah barut, 25 adet kazma ve 20 adet urgan kullandı. Vezirin kethüdası bu sefer Folderesi'ne gelen Hacısalihoğlu Hasan'a karşı 68 kantar barut-u siyah 150şer adet kazma ve kürek, 10 adet kalıp kurşun ve 20 adet güherçile kullandı. Son olarak Yomra nahiyesine giden eşkıyanın üzerine gönderilen vezirin delibaşısı da 28 kantar siyah barut ve 30'ar adet kazma ve kürek kullanmıştır. **BOA., C. DH.**, 12270.

artmasına yol açtı. Dahası eşkıyayla mücadelede artan masraflar halkın cebinden çıktığı gibi birçok eşkıya da halkın başına musallat olmaktaydı. Gümüşhane bölgesinde yeniçerilik iddiasında bulunularak halka zulüm edilmesi buna verilebilecek örneklerden biridir. 1173/1760 tarihli belgede Arhundi oğlu Deli Bekir ve oğlu Osman, Alemdar Kör Salih, Koğans Pehlivan, Otuzbir bölüğün Kadir oğlu Seyyid Abdi, Hizami Bayburdu Salih ve diğer bir takım eşkıyalar Ramazan ayının 19. gününden itibaren zorbalıklarına başlayıp halkı soymaya ve minarelerin kapılarını kırarak bu yerleri zapt etmeye çalıştılar. Artan şikâyetler üzerine Gümüşhane eminden bunların icabına bakılması istendi. Devlete itaat etmeyen bu eşkıyalarla çatışmalar iki gün boyunca sürdü ve altı asker hayatını kaybetti. Uzun çatışmaların ardından teslim olan bu eşkıyalar Musa Kalesi'nde kalebend cezasına çarptırıldılar.¹⁸⁷ Bölgedeki büyük çaplı eşkıyalık faaliyetinden bir diğeri Yavebolu nam-ı diğer Görele kazası¹⁸⁸ sakinlerinden Emanetoğulları Memiş, Hüseyin ve Ahmed, Dedemehmedoğlu Hüseyin ve Resul, Uzunoğulları Halil ve Mustafa isimli şakilerin ittifak kurup 1180/1767 yılında yanlarına topladıkları 300 tane adam ile bir gece vakti Tüysüz Mehmed Ağa'nın konağını bastılar. Kadınların ve çocukların elbiselerini çıkarıp sokağa bırakan eşkıyalar Mehmed Ağa'nın 30 kese altın değerindeki eşyasını yağma etmişlerdir. Kendilerine direnen Mehmed Ağa'yı da katlettikleri anlaşılmaktadır. Faaliyetleri bununla sınırlı kalmayan eşkıyalar Beyli köyünde taştan kule misali bir bina inşa etmişlerdir. Burayı hareket üssü ve korunma amaçlı kullanan eşkıyalar Daylu ve Arakoz köylerini basarak masum halkı kapıları önünde katlettiler. Üstelik 40'tan fazla evi yakarak buradaki malları yağma etmişlerdir.¹⁸⁹ Eşkıyalık faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamış insanlar zorla başka yerlere sürülmüşlerdir. Örneğin Sakaoğlu Mustafa, adam öldürmeye kadar vardığı eşkıyalık faaliyetlerini daha da ileri götürmekten çekinmemiştir. Vakıf köyelerine saldırmaktan geri durmayan Sakaoğlu Mustafa, Eskihisar Camii vaizinin akrabalarını katledip çocuklarını da başka bölgelere sürmüştür.¹⁹⁰

Gümüşhane ve çevresindeki madenler eşkıya saldırılarının yoğun olarak yaşandığı yerler olduğu gibi ayan aileleri için de önem taşıyan bölgelerdi. Bölgede güçlü bir hanedan kurmak isteyen kişiler için maden bölgelerinin ele geçirilmesi güç ve zenginliğin başlangıcı olarak uygun bir hamleydi. Bu sebepten ötürü maden ve nakit akışının bol

---

¹⁸⁷ BOA., C. ADL., 469.

¹⁸⁸ Bölgenin bu adla kullanımıyla ilgili bkz. Emecen, a.g.e., s. 63.

¹⁸⁹ BOA., TAD., 2, 107/1 (Evahir-i Muharrem 1181-19/28 Haziran 1767).

¹⁹⁰ BOA., TAD., 2, 64/1.

olduğu Espiye, Gümüşhane gibi maden alanları ile bu madenlerin taşındığı liman bölgelerindeki ekonomik getiri, ayan ailelerinin buralarda yönetici olma isteklerini güçlendirmiştir. Maalesef bu durum devlete zorluk çıkardığı gibi bölge halkını da huzursuz etmiştir. Örneğin Torul ayanı Üçüncüoğlu Süleyman, Tonya ayanı Hacısalihoglu Ömer ve Kürtün voyvodası¹⁹¹ Hacı Alioğlu kuvvetlerini birleştirerek Gümüşhane kasabasını bastıkları ve bunların yaptıkları kötülüklerden dolayı yakalanıp cezalandırılmaları emredilmiştir.¹⁹² Osmanlı devletinin madenlere ihtiyaç duyması buralardaki madenlerin korunması ve sürekli faal olmasını gerekli kılmaktaydı. 1750 tarihli şerhiye sicil kaydında Gümüşhane madenlerine bağlı Sürmene bölgesinin meşhur eşkıyalarından olan Çolak Hasan'ın Gümüşhane bölgesine gelip buradaki madencilere zarar vermesi sonucunda gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.¹⁹³ Bayramlı kazasından Kadioğlu Çakır Ali Karahisar-ı Şarki'deki maden bölgelerine musallat olmuştur. Kadioğlu önce Bayramlı kazasında ikamet eden olan maden emini Hasan Efendi'nin oğlu Abdullatif Ağa'yı öldürmüş, ardından maden subaşısı Nasuh Bey Oğlu Mehmed'i de katlederek eşyalarını yağmalamıştır. Gülce İbrahim'le Vesli karyesini basıp buradaki haneleri yağmalamıştır. Hatta yeniçeri ağalarından Süleyman Ağa'nın evini yakarak ağaya büyük zarar vermişlerdir. Bu faaliyetleri üzerine Canik Muhassılı Ali Paşa söz konusu eşkıyaların faaliyetlerinin engellenmesi için görevlendirilmiştir.¹⁹⁴

Trabzon ve çevresinde ayanların ortaya çıkıp güçlenmesine etki eden faktörlerden bir diğeri ise seferlerde ayanların oynadıkları rol olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran ile yaptığı savaşlarda Trabzon ve çevresinin taşıdığı askeri stratejik önem neticesinde uzun yıllar boyunca bölge, ordu için bir ikmal noktası olmuş,¹⁹⁵ yiyecek, içecek, nakit para ve asker gibi birçok konuda bölgenin ileri gelenlerinden yardım talep edilmiştir. Hal böyle olunca bölgedeki ayanların devlete uyum sağlamaları ve bu sayede güçlerini muhafaza

---

¹⁹¹ Voyvoda; reis, subaşı, ağa gibi muhtelif manalara gelen bir tabirdir. XVII. yüzyıl'da başlamış olup eyalet valileri ve sancak mutasarrıfları uhdelere tevcih olunan eyalet ve sancakların mülhak kazalarına daireleri geldiklerinden veyahut halkın isteğiyle yerlilerin ileri gelenlerinden birini voyvoda tayin ederlerdi. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 598.

¹⁹² Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılda Espiye Madenleri", **Tarihi, Kültürel Özellikleri ve Gelenekleriyle Espiye Sempozyumu (24 Haziran 2006)**, İstanbul: Espiye Belediyesi Yayınları, 2007, s. 120.

¹⁹³ **TŞS.**, 1918, 11/2.

¹⁹⁴ **BOA., TAD.**, 2, 61/3.

¹⁹⁵ Bölgede güvenliğin sağlanması ve kuzey seferlerindeki askeri önemi hakkında bkz. Murat Serdar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaletinde Güvenlik**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

edebilmelerine imkân doğmuştur. Bu durum ise zaman içerisinde gerek devlet ile ayanlar gerekse ayanlar arasında ittifaklar ve ayrılıklar meydana getirmiştir. Seferlerden ötürü bölgede yönetici olan kişilerin savaşlar için buradan ayrılıp gitmesiyle yerine mütesellim olarak yerli ailelerden yöneticiler seçmeleri ayanların ortaya çıkışına zemin hazırlayan başka bir etken olmuştur.¹⁹⁶ Bunun yanında mütesellimlerin yetersiz kalmaları bölgede otorite boşluğu oluşturmuştur. Böylece oluşan boşluktan yararlanan eşkıyalar ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan ayan aileleri rahatlıkla hareket etmişlerdir.

Araştırma konusu olan dönemde Osmanlı Devleti bölgeyi önemli ölçüde etkileyen iki büyük savaş yaşamıştır. İlki 1768-1774 yılları arasında süren ve Osmanlı Devleti için büyük bir hezimetle sonuçlanan Rus savaşlarıdır. Trabzon ve çevresi, bu savaşın yaratmış olduğu sosyal ve ekonomik etkileri derinden hisseden bir yer olmuştur.¹⁹⁷ Diğeri ise 1787-1792 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşlarıydı. Bu savaşın önemli ayaklarından biri olan Kafkasya cephesi için, özellikle Trabzon ve çevresinden, hemen her ayan ve ileri gelenden asker yardımı istenmiştir.

---

¹⁹⁶ Halil İnalçık, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Thomas Naff and Roger Owen (eds.), London: Southern Illinois University Press, 1977, s. 31.

¹⁹⁷ Bu savaşın Trabzon üzerindeki etkileri için bkz. Temel Öztürk, “Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Trabzon Üzerindeki Etkileri”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, 1, Kenan İnan ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 295-310.

Tablo 1: 1787-1792 Rus savaşlarında bölge ileri gelenlerinden istenen nefer sayısı

Ayan Adı	Bölgesi	I. ¹⁹⁸	II. ¹⁹⁹	III. ²⁰⁰
Kuğuoğlu Süleyman Ağa	Trabzon	500	100	300
Kalcıoğlu Ömer Ağa	Trabzon	300	200	300
Hacısalihoğlu Ömer Ağa	Tonya	200	150	500
Hacı Hüseyinoğlu	Polathane ²⁰¹	-	-	240
Abanozoğlu Mehmed	Trabzon	300	100	-
Bahadıroğlu Osman	Vakfikebir	150	150	-
Külünkoğlu	Vakfikebir	300	150	-
Hacimusaoğlu	Polathane	300	100	-

I. sütunda verilen nefer alım miktarları ve bölgenin diğer ileri gelenlerinin göndereceği toplam nefer miktarı yaklaşık 6.000 civarındadır.²⁰²

II. sütunda yazılan nefer miktarları ile birlikte bölgenin diğer ileri gelenlerinin göndereceği toplam nefer miktarı yaklaşık 4.000 civarı olarak verilmiştir.²⁰³

III. sütunda verilen nefer alım miktarları dışında Rize, Sürmene, Giresun, Tirebolu kazalarıyla Trabzon eyaletine bağlı köy ve nahiyelerden istenen toplam nefer miktarı 21.800 olarak verilmiştir.²⁰⁴

¹⁹⁸ TŞS., 1939, 54/3. Asker göndermekle yükümlü diğer görevliler için ayrıca bkz. TŞS., 1939, 55/1, 55/2.

¹⁹⁹ TŞS., 1939, 55/3.

²⁰⁰ Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul: Has-Kurtulmuş Matbaası, 1979, s. 152.

²⁰¹ Balatına olarak belirtilmiş.

²⁰² TŞS., 1939, 54/3. Asker göndermekle yükümlü diğer görevliler için ayrıca bkz. TŞS., 1939, 55/1, 55/2.

²⁰³ TŞS., 1939, 55/3.

Doğu Karadeniz bölgesi ileri gelenlerinden istenen, yukarıda verilen tablodaki nefer dışında, savaşın ilerleyen dönemlerinde Tirebolu'dan 500, Giresun'dan 200 olmak üzere toplam 700 nefer daha istenmiştir. Bu askerlerin Trabzon, Of ve Rize askerleriyle gemiye bindirilip Anapa'ya gönderilmeleri önemle belirtilmektedir.²⁰⁵ Asker istemiyle ilgili bir başka belgede Trabzon, Rize, Polathane, Sürmene, Giresun ve Tirebolu'dan toplanacak olan yeniçeri dilaverlerinin, Soğucak seraskeri ve Trabzon valisi Battal Hüseyin Paşa'nın maiyetine girmesi için uygun iskelelerden gönderilmesi, Trabzon ve ona bağlı kazaların yetkililerine bildirilmiştir. Aynı belgede sefere katılacak olanların onur ve ödüle nail olacakları da belirtilmektedir.²⁰⁶ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan 1787-1792 savaşları devam ederken, birçok kez barış görüşmeleri yapılmış, ancak bunlarda bir sonuç çıkmamıştır. 1789 yılından itibaren ara ara ortaya atılan barış fikirleri nihayet 10 Ocak 1792'de kabul bulmuş ve Osmanlı ile Rusya arasında Yaş Antlaşması imzalanarak savaşa son verilmiştir.²⁰⁷ Böylece bu tarihten itibaren valiler ve diğer görevliler Trabzon ve çevresiyle rahat bir şekilde ilgilenme fırsatı bulmuşlardır.

İkinci bölümde değinilen ayanlığın oluşumu ve gelişim süreci Trabzon'un batı bölgesinde nasıl zuhur ettiğini anlayabilmek için buradaki aileleri belirlemek, ardından bunların incelenen dönemdeki faaliyetleri araştırıldığında, karşılaşılan farklı oluşumlar devletle veya devlet görevlileriyle ilişkileri, devletin bu kişileri sistem içinde vazifeler vererek yanına çektiği görülmektedir. Ele alınan bu ailelerin büyük bir kısmı bölgeye önceden yerleşmiş ve devlete hizmet ettikleri gerek aile adlarından gerekse belgelerden anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi ayan ailelerinin güçlenip ortaya çıktığı dönemlerde Trabzon, Giresun ve Gümüşhane bölgelerinde de bir takım aileler yavaş yavaş nüfuzlarını arttırırken bir kısmı devletin gözünden düşerek güç kaybı yaşamıştır.

---

²⁰⁴ Gökçe, a.g.e., s. 152.

²⁰⁵ TŞS., 1940, 65/3.

²⁰⁶ BOA., C. AS., 19411 (29 Receb 1204-14 Nisan 1790).

²⁰⁷ Gökçe, a.g.e., s. 168-169.

2.2 Ayan Aileleri

2.2.1 Üçüncüzadeler

Günümüzde özellikle Trabzon ve Gümüşhane illerinde varlığını sürdüren, aslen Torullu olan bu kadim aile, dönemin ön planda olan ailesi olmuştur. İncelenen dönemde (1750-1800) belgelerde karşımıza çıkan Üçüncüzade ailesinin en kıdemli üyesi Üçüncüzade Ömer Paşa'dır. 1741'de Trabzon'a vali olarak atanan Üçüncüzade Ömer Paşa, Torul'un Manastır köyünde doğdu. İstanbul'da okuyarak vezirlik rütbesine kadar yükseldi. Vezirlik rütbesiyle Trabzon'a gelen Ömer Paşa, Rusya'yla yapılan savaşların bitmesiyle birlikte burada iskân faaliyetlerine girişti. Trabzon ve Görele kalelerini tamir ettiren Ömer Paşa, Harşit vadisine yol açtırmış ve Trabzon'da bir takım kamu hizmetinde kullanılması için eserler yaptırdı.²⁰⁸ Fakat Üçüncüzade Ömer Paşa'nın Trabzon valiliği uzun soluklu olmadı. Padişahla ters düşen Ömer Paşa, İstanbul'dan gelen bir yetkili tarafından boynu vurularak idam edilmiştir.²⁰⁹ Ömer Paşa'nın idamından sonra mallarının muhafaza edilmesi için görevlendirilen Genç Alizâde Mehmed Ağa, Trabzon Naibi Mustafa Efendi ve vilâyet ayânları gözetiminde Ömer Paşa'nın sarayı mühürlenerek, Ömer Paşa'ya ait köle ve cariyeler şehirde kiralanan başka bir mekâna yerleştirilmişlerdir. Ardından Paşa'nın malları tespit ve teftiş edilerek açığa çıkarılması, yine yetkililer gözetiminde devlet adına zapt edilen emvalinin ayrıntılı biçimde kayıt altına alınarak İstanbul'a gönderilmesi önemle belirtilmiştir.²¹⁰

Üçüncüzade Ömer Paşa'nın idamından sonra kardeşi Osman Bey ve oğlu Keleş Ahmed Bey bölgede Üçüncüzade ailesinin önemli şahsiyetleri olarak öne çıkmışlardır. Aile üyelerinin devletle ters düşmesinden dolayı bölgedeki etkinliğini ve saygınlığını kaybettiği ve zamanla mütegalibe hareketlere giriştiği görülmüştür.

---

²⁰⁸ Hayır, hasenat ve eğitim işlerine önem veren bir kişi olan Ömer Paşa'nın Trabzon'daki Yenicuma mahallesinde dershanesi bulunmaktaydı. Ne yazık ki, Trabzon'da yaşayan bir takım kimseler bakımsız kalan bu dershaneye saldırıp dershanenin taş ve kerestelerini alarak kendileri için yaptıkları binalarda kullandıkları görülmüş ve bu durumun merkezden gönderilen bir emirle engellenmesi istenmiştir. Üçüncüoğlu ailesine ait olan bu dershanenin bazı kişilerin saldırılarına maruz kalmış olması, Ömer Paşa'nın ölümünden sonra ailenin gücünü kaybettiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. **BOA., C. MF.,** 6847 (29 Muharrem 1181-27 Haziran 1767). Ayrıca Ömer Paşa'nın Giresun kasabasında Sultan Selim Camii yakınında bir medresesi daha bulunmaktaydı. Bkz. **BOA., C. MF.,** 562 (4 Safer 1210-20 Ağustos 1795).

²⁰⁹ Goloğlu, a.g.e., s. 80.

²¹⁰ Aygün, a.g.m., s. 52.

2.2.1.1 Üçüncüzade Osman Bey

Üçüncüzade Ömer Paşa'nın ölümünden sonra Trabzon sicil defterlerinde Üçüncüzadeler ile ilgili kayıtların büyük çoğunluğu Üçüncüzade Ömer Paşa ve kardeşi Osman Bey'in borç-alacaklarıyla ilgilidir. Daha doğrusu bu borç-alacakların mahkemeye taşınma süreci Osman Bey'in abisi Ömer Paşa'nın Görele, Tirebolu, Sivas Caniki, Giresun ve Keşap ahalileri zimmetlerinde kalan 373.277.5 kuruşu tahsili yanı sıra, Paşa'nın üzerinde kalan 72.500 kuruş nakit ile emlak ve koyunu zapt etmek için devlete 100.000 kuruş vermeyi taahhüt etmesiyle başlamıştır. Osman Bey devlete olan bu borcunun bir kısmını Trabzon'un eski valisi Veli Paşa'ya vermiş, geriye kalan 68.731.5 kuruşu da kendisinden defalarca talep edilmesine rağmen ödememiştir. Bunun üzerine Osman Bey'in zimmetinde kalan meblağın tahsil edilmesi, şayet yine parayı ödemediği halde hapsedilmesi Trabzon valisine bildirilmişti. Bu gelişmeden dolayı devletin kendisi için bir kapucubaşı gönderdiğini haber olan Osman Bey, söz konusu yetkilinin Trabzon'a varmasından üç gün önce firar etmiştir.²¹¹ Bu olaylar Osman Bey'in devletle ters düşerek bundan sonraki hayatının büyük bir kısmını firari olarak geçireceği noktaydı. Tahsil işlerin yürütülmesi için Trabzon valisi Çeteci Abdullah Paşa ile bizzat bu iş için yetkili olan kapucubaşlarından Ahmed Paşa²¹² görevlendirilmiştir. Ayrıca Üçüncüzade Ömer Paşa'nın Gümüşhane, Tonya, Giresun, Tirebolu ve Görele'de bulunan mallarının müsadere edilmesi için Gümüşhane eminine de hüküm gönderilmiştir.²¹³

Üçüncüzade Osman Ağa izini kaybettirdikten sonra, sahip olduğu emval ve emlakın belirlenmesi ve alacaklarının Trabzon valisi Abdullah Paşa ve kadısı tarafından tahsil edilmesi merkezden gönderilen bir emirle belirtilmiştir. Ayrıca aynı belgede bu görevler yerine getirildikten sonra Osman Ağa'nın borçlarının ödenerek geri kalan meblağın Hazine-i Amire'ye gönderilmesi talep edilmiştir. Toplamda 37.057 kuruş olan bu malların ve alacakların tahsili işleri bölgenin en yetkili memurları olan vali ve kadı kanalıyla yerine getirilmesi hususunda gerekli itina gösterilmiştir.²¹⁴

²¹¹ Aygün, a.g.m., s. 63-64.

²¹² "... merhum Osman begin mecmu' emval ve eşyası fûruht ve zimem-i tahsil ve deynine takasa ve hazine-i amireye teslim olunmak babında sadır olan emr-i celil-i nişan husus-u merhum için mübaşir tayin buyurulan dergah-ı muallam kapucubaşlarından Ahmed Ağa yediyle ...". TŞS., 1917, 56/3.

²¹³ BOA., AE. SMHD., 5914.

²¹⁴ TŞS., 1917, 25/3.

Müsadere usulü devletin bu dönemde sıkça başvurduğu bir uygulamaydı.²¹⁵ Bu uygulamayla devlet varlıklı kişilerin alacaklarına el koyarak hem o ailenin gücünü azaltmakta hem de hazineye önemli miktarda gelir sağlamaktaydı. Bunun bir örneği de Ömer Paşa'nın idamıyla güç kaybı yaşayan Üçüncüzadelerin mallarına ve alacaklarına el konularak bunlardan elde edilen gelir devletin kasasına gönderilmesinde görmek mümkündür. Hatta hemen hemen aynı tarihlerde, 1755 yılında, Manisa ve çevresinde mütesellimlik yapan Karaosmanoğulları ailesinden Hacı Mustafa Ağa'nın idamından sonra onun ve kardeşleri ile oğullarının bütün malları müsadere edilmiş ve bu yüzden bölgede huzursuzluklar karışıklıklar meydana gelmiştir.²¹⁶

Devlete olan borcunu ödemeyen Osman Bey'in emlak ve eşyasının satılıp, alacaklarına el konulması ve bunların özenle kaydedilip İstanbul'a bildirilmesi yolu takip edilmiştir. Böylece Osman Bey'in, Mescid-i Hasan Ağa Mahallesiindeki evi mühürlenerek evdeki eşyalarıyla birlikte tespit edilen alacakları kayıt altına alınmıştır.²¹⁷ Üçüncüzade Osman Bey'in alacakları aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

---

²¹⁵ Osmanlı Devleti'nde müsadere uygulamaları için bkz. Tuncay Ögün, "Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları", **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 371-383.

²¹⁶ Yuzo Nagata, Karaosmanoğulları..., s. 27. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde uygulanan bir başka müsadere örneği ise Rize ve çevresinde isyan eden Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın mallarının devlet tarafından el konulmasıdır. Münir Aktepe, "Tuzcu oğulları İsyanı", **İÜEFTD**, 5-6, İstanbul 1953, s. 21-52.

²¹⁷ **TSS.**, 1917, 14/3.

Tablo 2: Üçüncüade Osman Paşa'nın tespit edilen alacakları

	Kıymet (kuruş)		Kıymet (kuruş)
Der zimmet-i kuzzatü'l-ahali Görece	3375	Der zimmet-i kuzzatü'l- ahali Tirebolu	9162
Der zimmet-i ahali-i karye Regöz	343	Der zimmet-i Kuloğlu Mehmed Ağa	700
Der zimmet-i vakıftan ahali-i karye Muradlı	62,5	Der zimmet-i Naibzade Osman Ağa	200
Der zimmet-i ahali-i karye Yavebolu	295	Der zimmet-i Berber Çavuşzadeoğlu Mehmed Ağa	200
Der zimmet-i merkum Mehmed Ağa	350	Der zimmet-i merkum Mehmed Ağa	500
Der zimmet-i Bedromide ahalisinden Abdalbaki Ağa	50	Der zimmet-i ahali-i karye İsraili	300
Der zimmet-i Kanbur Osman beg	2550	Der zimmet-i ahali-i Yağlıdere	1972,5
Der zimmet-i Giresuni el-Hac Süleyman bin Süleyman Ağa	321	Der zimmet-i ahali-i karye Avculu	367,5
Der zimmet-i ahali-i karye Taşlıca	900	Der zimmet-i katib-i divan Ömer Efendi	800
Der zimmet-i Canik'de ahali-i Kaledere	350	Der zimmet-i ahali-i kuzzat Akçaabad ve Yomra	1400
Der zimmet-i Tirebolu ahali-i karye Tornik	1250	Der zimmet-i ahali-i karye Boğalı	500
Der zimmet-i zü'ema ve erbab-ı tımâr Trabzonî	550	Der zimmet-i Giresun Dizdarı ve oğlu Hasan Ağa	1000
Der zimmet-i Mataracıbaşı Ömer Paşa bin Osman Ağa	15	Der zimmet-i ahali-i karye-i Tornik	121
Der zimmet-i evkafdan karye-i Kefeli ahalisinden El-Hac Hasan ve oğlu Süleyman Ağa	125	Der zimmet-i karye-i Dikman ahalisinden kethüda oğlu Mustafa	611

Der zimmet-i Kethüda-i Lahnas Kutubaş oğlu İbrahim Ağa	80	Der zimmet-i Giresuni Kandazoğlu Mahmud Ağa	2500
Der zimmet-i Karahisar'dan Tamzaralı Karakaş	1015	Der zimmet-i Ahıskalı konakçı Hüseyin Ağa	925
Der zimmet-i tüfenkçibaşı Sarı Süleyman Paşa	600	Defa der zimmet-i merkum Süleyman Ağa	150
Der zimmet-i Kürtünde ahali-i karye Regöz	193	Der zimmet-i ahali-i karye Dikman	150
Der zimmet-i ahali-i Tornik	125	Der zimmet-i Mürteza Beg zide İbrahim Ağa	600
Defa der zimmet-i ahali-i karye-i Dikman	781	Defa der zimmet-i i ahali-i karye-i Kürtün	2000
Der zimmet-i El-hac Mustafa Alemdar	133	Der zimmet-i karye-i Şinik ahalisinden Kapucuoğlu Mehmed Beşe	129,5
Der zimmet-i Görele ahali-i karye Dayulu	240	Der zimmet-i Giresuni El-hac Fazlullohoğlu Mehmed Ağa	400
Der zimmet-i Ahali-i karye Yağlıdereden Mehmed Ağa Kefaletiyle	300		
Toplam: 38592			

Kaynak: (TŞS., 1917, 14/3)

Osman Bey'in alacakları incelendiğinde bölgede etkin olduğu yerler Kürtün-Görele ve Tirebolu arasında kalan bölgeler olduğu saptanmıştır. Bu alacakların bir kısmı doğrudan kişilerden, diğer kısmı da köydeki bütün ahaliden kaynaklanan borçlardı. Bu bulgular doğrultusunda Osman Bey'in alacaklarının öşür, cizye ve avarız gibi vergilerden doğan borçlar olduğu düşünülebilir.

Devlet için bu borçları toplayabilmek her zaman kolay olmamıştır. Çünkü Osman Ağa bir takım borçlarını daha hayatta iken tahsil etmişti. Örneğin deniz ticareti işine girdiği Akçaabad kazası ileri gelenlerinden olan Kazgancızade İsmail adlı vatandaştan 4.000 kuruş alacağı olduğu bilinmekteydi. Bu meblağı almaya memur tayin edilen Ahmed Ağa, Kazgancızade İsmail Ağa'yı mahkemeye çıkarttı. Mahkemeye gelen İsmail Ağa şahitler

huzurunda Osman Ağa'ya bu borcunu ödediğini söyleyerek borcu olmadığını kanıtlamıştır.²¹⁸

Aynı şekilde Ömer Paşa'nın hayatta iken tahsil ettiği borçları bulunmaktaydı. Çubukçuzade El-hac Ahmed Ağa'da 1152/1740 yılından kalma 4 senedi bulunmakta olup bunların toplam ederi 4.667 buçuk kuruş olduğu saptanmıştır. Ancak bu süre içinde vefat ettiği anlaşılan Çubukçuzade El-hac Ahmed Ağa'nın vasisi olarak mahkemeye çıkarılan Halil Ağa ifadesinde, Ömer Paşa'nın daha hayatta iken 6 yıl kadar önce El-hac Mehmed Ağa vekâletiyle alacaklarını tahsil edip söz konusu borcu Erzurum seraskeri vezir Ahmed Paşa'ya ihale ettiğini ve bunun Van kadısı Ahmed Efendi imzasıyla Erzurum'a gönderildiğini belirterek herhangi bir borcunun olmadığını şahitler huzurunda ispatlamıştır.²¹⁹

Firar halde olan Osman Bey'in eceliyle ölmesi üzerine Hasan Ağa Mescidi Mahallesindeki “... iki bâb oda ve bitişiğinde bir bâb kâgir hamam ve bir köşk, (...) üç bâb oda ile sofâ ve bir köşk, bir cârî kenef, altında iki bâb kâgir kiler, bir matbah, tahtâni bir cârî kenef ve bir ambar, (...), çeşme, bir su kuyusu ve komşu duvarını ihtivâ eden mülk-i menzil...” Osman Bey'in borçlarına karşılık 1.375 kuruşa Şatırzade İbrahim Ağa ve eşi tarafından satın alınmıştır. Bu kayıttan yola çıkarak Osman Bey'in 1768 baharında vefat ettiği kanısına varılabilir.²²⁰

2.2.1.2 Üçüncüzade Keleş Ahmed Bey

Üçüncüzade ailesinin en etkili üyesi bu dönemde Ömer Paşanın oğlu Keleş Ahmed Bey idi. Birçok belgede devletle işbirliğine giren Keleş Ahmed Bey daha sonra bilinmeyen bir nedenle devletle karşı karşıya gelmiş ve idam olunması emredilmiştir. Fakat bir şekilde firar eden Üçüncüzade Keleş Ahmed Bey'in bu firari hayatı yakalanıp idam edilmesiyle son bulmuştur.

Özellikle Trabzon şeriyeye sicillerinde sıklıkla rastlanılan benzer kayıtlardan Trabzon'daki devlet işlerinin yürütülmesinde etkin rol oynayan simalardan biri olan Keleş Ahmed Bey, gelir kaynağı yaratarak askerlerin ve bir takım görevlilerin maaşlarının ödenmesinde akla gelen isimlerden biri olmuştur. Kayda göre “Üçüncüoğlu Osman Bey

²¹⁸ TŞS., 1917, 57/4.

²¹⁹ TŞS., 1917, 56/3.

²²⁰ TŞS., 1929, 1/2.

biraderi oğlu Ahmed Bey” Trabzon cephanesinden *ihraç ve utlak eylediği* barutun bahasının Çeteci Abdullah Paşa tarafından tahsil edilip Hazine-i Amire’ye teslim edilmesi istenmiştir. Tahsil edilen 4.200 kuruştan 3.200 kuruşu Trabzon kalesi muhafazasında olan cebecilerin 1161/1748 senesine ait maaşları ve geriye kalan 1.000 kuruşun da Trabzon kalesi muhafazasında olan topçu askerlerinin 1161/1748 senesine ait maaşlarının ödenmesi için kullanılması belirtilmiştir.²²¹

Üçüncüzade ailesi bölgede etkinliği olan devletin gerektiğinde yardım istediği ailelerden birisi durumundaydı. Dönem itibariyle Osmanlı coğrafyasının bir takım yerlerinde olduğu gibi Karadeniz bölgesinde de eşkıyalık hareketleri artmış ve devletin düzenli bir ordu göndererek bölgeye müdahale edebilmesi zorlaşmıştı. Bu sebeple bölgede öne çıkan ve bazı dönemlerde devlete hizmet etmiş ailelerden biri olan Üçüncüzadeleri bölgenin asayişini sağlanmasında görevlendirmiştir. Devletin başvurduğu Üçüncüzade ailesinden öne çıkan kişiler, bu dönemde, Üçüncüzade Osman Bey ve Üçüncüzade Keleş Ahmed Bey’di. Kanuna aykırı hareketlerine rağmen “ayan-ı vilayetten” kabul edilen Üçüncüzade Osman ve Keleş Ahmed beyler, devletin uygun gördüğü ölçülerde resmi işlerin yürütülmesine yardımcı olmuşlardır. Örneğin Hicri 16 Zilkade 1163/17 Ekim 1750 tarihli bir mahkeme kaydında “...*Üçüncüzade Osman Beg ve Keleş Ahmed Beg ve ‘umûman ocaklu vesair ulema ve ayan-ı vilayet ve iş erleri ...*” şeklindeki bilgiler vasıtasıyla bu kişilerin isimlerinden bizzat bahsedilmesi, bunların özellikle askeri anlamda güçlerini ve önemlerini göstermektedir. Aynı belgede, bölgede artan eşkıyalar ve bunun akabinde meydana gelen şikâyetlerden ötürü asayişin temin edilmesi istenmiştir. Bunun için türeyen eşkıyalarla muharebe edilip haklarından gelinmesi, firar eden eşkıyaların çatışmaya girdikleri esnada karşılık verilmesi ve bu hususta gerektiğinde top ve tüfek kullanılması, aksi halde eşkıya ile mücadeleye muhalefet edenlerin dahi cezalandırılması yoluna gidileceğine dair kesin bir emir verilmiştir.²²²

Bunun dışında Üçüncüzade Ömer Paşa’nın oğlu Keleş Ahmed Bey, söz konusu bölgede türeyen Resmolu ve Şeyh Hasanlu adlı eşkıyaların cezalandırılması için de görevlendirilmişti. Ancak yeteri kadar maddi kaynağı olmadığından dolayı, merkezden

²²¹ TŞS., 1918, 23/3. Benzer durum için bkz. TŞS., 1918, 12/1, 12/2. Üçüncüzade Ahmed Bey bu kayıtlarda da Trabzon kalesini muhafazaya memur askerlerin maaşlarının ödenmesinde mütesellim aracılığı ile Trabzon cebehanesinden alınan barutun fiyatını bahasını devlet görevlilerine teslim ederek görevini yerine getirmiştir.

²²² TŞS., 1918, 17/1.

Ahmed Bey'e yardım edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sebeple babası Ömer Paşa'nın Sürmene, Tirebolu, Görele ve diğer nahiyelerde buraların yanı sıra Gümüşgerdan Mahmud ve kardeşi Hacı İsmail'in elindeki senetli ve senetsiz biçimde alacaklarının tahsili konusunda Ahmed Bey'e yardım edilmesi karara bağlanmıştır.²²³

Keleş Ahmed Bey devletle paralel hareket etmesine rağmen, kanunsuz işlere yönelmekten de geri kalmamıştır. Özellikle amcası Üçüncüzade Osman Bey ile birlikte mütesellim²²⁴ olarak görev yaptıkları esnada düzenledikleri meşru olmayan izin belgeleriyle merkezden Trabzon kalesi muhafazası için gönderilen barutun önemli bir kısmını, eşkıyalıkla geçinen adamlarına vermiş ve geri kalanını da yine kanuna aykırı olarak satmışlardır.²²⁵

Devlete hizmetlerde bulunmuş olan Keleş Ahmed Bey bilinmeyen bir nedenden ötürü devlete karşı başkaldırdı. Özellikle Gümüşhane kasabası ve Torul kazasında etkili faaliyetlerde bulunan Keleş Ahmed Bey'in hareketleri resmi belgelere de yansımıştır. Örneğin Gümüşhane ve çevresinde eşkıyalık yapan bazı kimselerin firar edip Torul kazasında bulunan Keleş Ahmed Bey'in yanına gelerek ona katılmaları, bölgeye yerleşmek amacıyla olan Keleş Ahmed'in de bunları himaye etmeye çalışması dikkate değer uygulamalarındandır. Hatta Torul'a yarım saat uzaklıkta üslenen Daltaban oğlu İsmail vasıtasıyla aralarında Daltabanoğlu, Baba Ziyafoğlu Muhammed, Kulaksız Bekir, Yağcıoğlu Muhammed, Mastereli (?) Hacı Süleyman ve Topçuoğlu Ali gibi isimlerin de bulunduğu eşkıya liderleri söz konusu himayeye nail olanlardan bazılarıdır. Keleş Ahmed Bey'in bu planı öğrenilip gizlice merkeze haber verilince koruduğu eşkıya elebaşlarının yakalanıp Samsun kalesine sürülerek burada kalebend cezasına çaptırılmaları emredilmiştir.²²⁶

Eşkıyalık alanı Gümüşhane ve çevresi olan Keleş Ahmed Bey, bölge insanı kadar devletin madenleri işletmesine de zarar vermekteydi. Kürtün kazasında mütemadiyen eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Keleş Ahmed Bey, Yakuboğlu Hüseyin ve Hacılioğlu Mehmed'in yakalanıp cezalandırılması için gerekli işlemler başlatılmıştır. Belgenin

²²³ BOA., C. DH., 11905 (3 Zilkade 1167/22 Ağustos 1754).

²²⁴ Mütesellim, Tanzimat'tan önce vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılmış bir tabir olup manası teslim olunan şeyi alıp kabul eden demektir. Pakalın, a.g.e., 2, s. 639.

²²⁵ Aygün, a.g.m., s. 63-64.

²²⁶ BOA., C. DH., 12848 (28 Cemaziyülevvel 1174/5 Ocak 1761).

devamında ise “... *Eşkîyâ-i mezkûrun bu defa hulâs(?) bulurlar ise Gümüşhane kazaları ve madenci kuraları külliyyen harab ve ahalisi diyar-ı baideye iclâ edecekleri muhakkak olmağla...*” şeklindeki açıklamayla Keleş Ahmed Bey ve tayfasının yaptığı ve yapacağı eşkıyalık hareketlerinden dolayı halkın çekeceği sıkıntılara değinilmiştir. Üstelik bölgede madencilikle uğraşan halkın buradan göç edebilme tehlikesine de değinilerek durumun bir an önce kontrol altına alınması istenmiştir.²²⁷ Buradan anlaşılacağı üzere bölgedeki madenlerin varlığı devletin dikkatini buraya yöneltmek üzere yörede yaşanan güvenlik zaafı açıkça dile getirilmiştir. Ayrıca bölgedeki zengin maden ocaklarının varlığı sürekli olarak yöre ayanlarının ilgisini çektiği anlaşılmaktadır.

Üçüncüoğlu Keleş Ahmed Bey’in Kürtün’deki eşkıyalık faaliyetlerinden sonra merkezden gelen bir yazıyla Keleş Ahmed Bey’le birlikte Yakuboğlu Hüseyin ve Hacıoğlu Mehmed beylerin, bölgedeki sükûnet için bir an önce yakalanıp idam edilmeleri ve *ruu’su mektua’larının* (kesik başlarının) merkeze gönderilmeleri önemle vurgulanmıştır. Ancak belgeye melfuf olan 25 Şevval 1173/10 Haziran 1760 tarihine kayıtlı bir diğer açıklamadan Keleş Ahmed Bey’in “... *öteden berü hanedan ehli...*” olup, devlete ve Gümüşhane madenlerine hizmetlerinin olduğu, din ve hayır işlerinde bulunduğu bahsedilmiş ve sonraları eşkıyalık işine giriştiği belirtilmiştir.²²⁸ Fakat 25 Şevval 1178/17 Nisan 1765 tarihli hatt-ı hümayunda Üçüncüoğlu Keleş Ahmed Bey’in Torul köylerinden biri olan Manastır’da yakalanarak idam edildiği beyan edilmiştir. Keleş Ahmed Bey’in idam edilmesi onun affedilmediğini de açıkça göstermektedir.²²⁹

Ömer Paşa, Osman Ağa ve Keleş Ahmed Bey dışında Üçüncüzade aile adını taşıyan birkaç kişiye sicil kayıtlarında rastlanılmasına rağmen, haklarında detaylı bilgi sahibi olunamayan bu kişilerin Üçüncüzadelerle akrabalık dereceleri tam ortaya çıkarılamamıştır. Bu kişilerden ilki Trabzon çarşısında yer alan binası yanmış kalhaneyi (dökümhane) 180 kuruşa satın alan mülkün ortağı olarak belirtilen Üçüncüzade beyi

²²⁷ BOA., C. ZB., 1689 (29 Ramazan 1171/6 Haziran 1758).

²²⁸ BOA., C. ZB., 2422/2 (25 Şevval 1173/10 Haziran 1760).

²²⁹ BOA., HAT., 15/611. Ayrıca bu belgede Üçüncüoğlu Keleş Ahmed Bey’in akrabalarından olan Cizyedar İsmail adlı eşkıyanın Gümüşhane’de idam edildiği belirtilmiştir. Bahsi geçen bu kişinin Keleş Ahmed Bey’in amcası olan Üçüncüoğlu İsmail Bey olması muhtemeldir.

Mehmed Ağa,²³⁰ diğeri Debbaghane mahallesindeki mülkünü 120 kuruşa satan Bab-ı Bazar Mahallesi sakinlerinden olan Üçüncüzade El-hac Mustafa Ağadır.²³¹

Bazı kaynaklarda Üçüncüzade Ömer Ağa'nın baba adı Ahmed olarak verilmesine rağmen sicil kayıtlarındaki bazı davalarda bunun böyle olmadığı görülmektedir. Örneğin Osman Bey'in ölümünden sonra satılan evinin davasında Osman Bey'le ilgili "Üçüncüzade Osman Bey ibn El-hac Mustafa" şeklindeki bilgiden baba adının Mustafa olduğu anlaşılmaktadır.²³² Yine bir başka mülk satış kaydından yola çıkılarak Ömer Paşa ve Osman Bey'in siyasi işlere fazla bulaşmayan Üçüncüzade İsmail Ağa ibn El-hac Mustafa isminde bir diğer kardeşleri daha olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.²³³ Bu doğrultuda Çarşı mahallesinden Hattat İsmail Efendi ve Molla Ali bin Abdullah Trabzon çarşısında müşterek sahibi oldukları arsayı *Üçüncüzade Beyi Ali bin İsmail Bey* adlı kişiye 175 kuruşa sattıkları sicil kaydında, İsmail Bey'in Ali isminde bir oğlu olduğu ortaya çıkmaktadır.²³⁴

Üçüncüzadelerle ilgili karşılaşılan bir diğer kayıt ise Monla Siyah Mahallesinde ikamet ederken vefat eden, Üçüncüzade Mustafa'nın kızı Fatıma Hanım'ın vasiyeti hakkındadır. Belgeden anlaşıldığı üzere Kemerkaya Mahallesinde bir ekmekçi fırını bulunan Fatıma Hanım'ın sahip olduğu fırınının satılarak, elde edilen miktardan 120 kuruşun cenaze işlemlerine harcanmasını, büyük limandaki köprü'nün ayağının tamir edilmesi ve Semerciler camine vakfedilmesini istemiştir. Kayda göre Kahveci Osman Ağa'nın damadı Ömer Ağa Fatıma Hanım'ın ölümünden 4 gün önce şahitler huzurunda kendisini vekil tayin ettiğini belirtmesine rağmen, Fatıma'nın varisi Üçüncüzade İsmail Bey mahkemeye başvurarak vasiyete engel olmak istemiştir. Bunun üzerine Ömer Ağa'dan iddiasını kanıtlaması istenmiştir. Şahitlerle iddiasını kanıtlayan Ömer Bey davayı bu

---

²³⁰ TŞS., 1924, 9/4.

²³¹ TŞS., 1924, 9/16.

²³² TŞS., 1929, 1/2. Ayrıca bkz. Aygün, a.g.m., s. 44; Adnan G. Üçüncüoğlu, **Trabzon'un Ünlü Valisi Üçüncüzade Ömer Paşa**, Gümüşhane: Top-Kar Matbaacılık, 2011, s. 45.

²³³ Kaydın özeti şu şekildedir; "Kazgancızade Osman Ağa kız kardeşi ile ortak sahip oldukları Monla Siyah Mahallesi'ndeki bir bab dâhili ve hariceli mülk menzillerini 800 kuruşa, mülk aldıkları Fatıma Hatun'un eşi Üçüncüzade İsmail Ağa ibn El-hac Mustafa'ya satmışlardır (25 Recep 1173/13 Mart 1760)" TŞS., 1924, 11/3.

²³⁴ TŞS., 1924, 9/3.

şekilde kazanmıştır.²³⁵ Bu kayıt vesilesiyle Üçüncüzade Ömer Paşa ve Osman Bey'in Fatıma adında bir kız kardeşleri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Üçüncüzade ailesinden olup kayıtlarda rastlanan bir diğer kişi Süleyman Ağa olmuştur. Karahisar-ı Şarki voyvodası Mehmed'e gönderilen hükümde Torul kazasında oturan halkın Üçüncüoğlu Süleyman adlı eşkıyanın "... öteden berü kendi halinde olmayub katl-i nüfus ve gasb-ı emval..." eylediğinden dert yanmaktadırlar. Süleyman etrafına topladığı 1.700'e yakın adamıyla Torul kazası ve Gümüşhane çevresindeki köylere büyük zararlar vermiş, ayrıca Şiran kazası tarafına saldırarak yöre halkına benzer davranışlar sergilemiştir. Bu esnada sadrazam tarafından Tirebolu'ya voyvoda olarak tayin edilen Kethüdaoğlu Halil Ağa, Kelalioğlu Süleyman²³⁶ tarafından öldürülmüştü. Yaptıkları eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı bu kişilerin "... evvela şaki mezbur Üçüncüoğlu'nun idam ve izalesi..." için yakalanıp cezalarının verilmesi, gerekirse Trabzon görevlileriyle birlikte hareket edilerek en kısa zaman zarfında yerine getirilmesi emredilmiştir.²³⁷ Üçüncüoğlu Süleyman Ağa'nın bir başka eşkıyalık faaliyeti ise Hacısalihioğlu Ömer Ağa ile beraber Gümüşhane ve çevresindeki madenlere saldırmasıydı.²³⁸

2.2.2 Kalcıoğulları

2.2.2.1 Kalcıoğlu Ömer Ağa

Akçaabat'ın en eski ve büyük ailesi olarak kabul edilen Kalcıoğulları, Akçaabat'ın Suğa (Akyazı) köyünden olup Trabzon'da Zağanos Mahallesinde ikamet etmişlerdir.²³⁹ Özellikle Kalcıoğlu Ömer Ağa zamanında bölgede öne çıkmıştır. Bu sebeple araştırılan döneme ait belgelerde isminden sıkça söz edilen aile üyesi de Ömer Ağa olmuştur. Aile

---

²³⁵ TŞS., 1932, 81/1.

²³⁶ Kelalioğlu Süleyman Ağa eşkıyalıklarıyla bu döneme damgasını vurmuş birisiydi. Tuzcuoğlu Memiş Ağa ile birlikte hareket ettiği dönemde Erzurum kaymakamı Mustafa Paşa bu eşkıyaları *galebe çalub ve karyelerini zabt ve mezburları perakende ve perişan* eylemiştir. Bu mücadeleden kaçan Kelalioğlu Süleyman ve diğer eşkıyaların bir daha Tirebolu'ya ayak basmaması için içlerinde ayandan sayılan Trabzon ağaları nezre bağlanmıştır. TŞS., 1947, 50/1. Kelalioğlu Süleyman Ağa Tirebolu voyvodalığı da yapmış olup, eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı bu faaliyetlerinin sonlandırılması ve adamlarıyla birlikte yakalanıp cezalandırılması için çabalar sarf edilmiştir. TŞS., 1946, 34/3

²³⁷ Ayrıca söz konusu hükmün birer suretleri de Gümüşhane Emîni Mir el-hac Musa'ya, Akçaabat Muhtarı Uzunzade Hacı Bey'e, Suşehri Kadısı maiyetinden Çeçenoğlu Hacı Hasan'a, Gümüşhane kadılarında Torul ve Maçuka vesair Gümüşhane ayan ve iş erlerine, Kelkit voyvodası Hasan'a, Şiran voyvodasına, Bayburd voyvodası Paşaoğlu Sadullah Bey ve Kuşoğlu (?) Mehmed'e, Giresun Dizdarı Ali'ye, Sadrazam delibaşısı olan Hacı Ali'ye ve Erzurum valisi Seyyid Ali'ye gönderilmiştir. BOA., C. DH., 1199 (10 Cemaziyülahir 1213-19 Kasım 1798).

²³⁸ TŞS., 1947, 66/2.

²³⁹ Bal, a.g.e., s. 825.

isminden anlaşılacağı üzere kalhane²⁴⁰ işletmeciliği ile uğraştığı sanılmaktadır. Bundan hareketle Kalcıoğlu ailesinin devlete bir şekilde hizmet ettikleri düşünülebilir. Fakat belgelerden anlaşıldığı üzere ailenin yükselişinin temelinde bu hizmet durumundan ziyade mütegalibelik hareketleri bulunmaktadır. Kalcıoğlu Ömer ağa Yeniçeri ocağından Turnacıbaşı ünvanına sahiptir.²⁴¹

1751 yılında Trabzon ve çevresinde artan eşkıyalık olayları Hekimoğlu Ali Paşa tarafından bertaraf edildikten sonra bölgedeki sakin hayat, 1757 yılındaki olaylarla yeniden son bulmuştu. Bu tarihlerde vezirlere ait olan beylik sarayını tahrip etmesi Kalcıoğlu'nun öne çıkan faaliyeti olarak göze çarpmaktadır.²⁴² 1757 yılı başlarında meydana gelen bu isyan ve eşkıyalık olaylarında etkisiz kalan Trabzon valisi vezir Abdurrahman Paşa'nın yerine eski Sivas valisi veziriazamı, aynı zamanda Sivas bölgesinin önemli ayan ailesi üyesi olan, Zaralızade Mehmed Paşa bölgeye tayin edilmiştir. Ancak Trabzon ve çevresindeki yeniçeri taifesinin de katıldığı bu isyan hareketi Zaralı Mehmed Paşa'nın başarısız olmasına ve yerine Diyarbakır valisi Vezir Hacı İbrahim Paşa'nın Trabzon'a vali olarak atanmasına neden olmuştur. İbrahim Paşa'nın da başarısız olması üzerine bölgeyi iyi tanıyan Canik muhassılı Süleyman Paşa vezirlik payesiyle Trabzon valiliğine tayin edilmiştir.²⁴³

Artan eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı sıkıntı çeken halk, merkezin buraya hâkim olması ve eşkıyaların zulmünden korunmak için Kalcıoğlu tarafından tahrip edilen beylerbeyi sarayının tamir edilmesi için merkeze bu sarayın yeniden yapılması için başvurmuştur. Bu başvuruya olumlu yanıt veren merkez Trabzon valisi vezir Ali Paşa'ya hüküm yazarak sarayın onarılmasını istemiştir.²⁴⁴ Bu iki olayı tahlil ettiğimizde bir ayannın veya eşkıyanın şehir hayatına ve beylerbeyinin nüfuzuna verdiği zararı, valilerin yerlerinin değiştirilmesine kadar varan etkinliklerini göstermesi açısından önemli bir durumdur.²⁴⁵

---

²⁴⁰ Altın, gümüş ve sair madenleri ve sırmaları eritip külçe haline getirmeye ve döküme hazırlamaya mahsus ocaklı yere verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 151.

²⁴¹ Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", **Belleten**, 36(144), Ankara 1972, s. 485.

²⁴² Melek Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, Trabzon: Serander Yayınları, 2006, s. 125.

²⁴³ İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri...", s. 171-172.

²⁴⁴ **BOA., TAD.**, 2, 170-1.

²⁴⁵ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Kasım 1986)**, Mehmet Sağlam ve diğerleri (Ed.), Samsun: Eser Matbaası, 1988, s. 142.

Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın eşkıyalık faaliyetleri bununla sınırlı kalmamıştır. Şatırzade ailesinden Derviş Ali, Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın kendisine ve ailesine yaptığı zulüm ve eziyetten yaklaşık üç yıl sonra sunduğu arzuhalde Kalcıoğlu'ndan şikâyetçi olduğunu belirtmiştir. Derviş Ali şikâyetinde Kalcı Ömer'in Dimeli Mehmed ve kardeşi İsmail, Yenicumalı Hacıoğlu ve Keskin adlı eşkıyalarla birlikte evine saldırmak suretiyle 15.000 guruş değerindeki emval ve eşyasını yağmaladığını ve akrabalarının evlerini yaktıklarını belirtmektedir.²⁴⁶ Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın Dizdarzade Ali ve Abdullah Ağaların isyanları sırasında İsmail Ağa ile birlikte adı geçen eşkıyalara kayıklar tahsis ederek kapalı kaldıkları kaleden kaçmaları için yardım ettiği belgelerden anlaşılmaktadır.²⁴⁷

Merkezi hükümet, Kalcıoğlu'nun eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi için Nezir²⁴⁸ uygulamasına başvurmuştur. Trabzon valisi Ali Paşa, Trabzon kadısı ve ayandan Ahmed'e gönderilen hükümde bölgede kuleler inşa eden Kalcıoğlu ve beraberindekilerin²⁴⁹ günden güne eşkıyalıklarını artırdıkları ve halka zulüm ettiklerinden dolayı üzerlerine varılarak bertaraf edildikleri ve böylece madenci halkın da rahat bir nefes aldığı kaydedilmiştir. Bertaraf edilen bu eşkıyaların bir kısmı kaçtığı gibi bir kısmı da yakalanarak cezaları verilmiştir. Ancak eşkıyaların eskiden olduğu gibi tekrar bölgeye geri gelip buralarda sığınacakları gerçeği göz önüne alınarak buldukları yerde yakalanmaları istenmiştir. Eski sakin düzenin tekrar geri gelmesi için ahali nezir sistemine bağlanarak, bu kefaletlerinin baş muhasebeye kayıt ettirilmesi uygun görülmüştür. Böylece ne zaman geri dönerlerse cezalarının verilmesi halkın bu kefalet kurallarına uygun davranması önemle belirtilmiştir.²⁵⁰

Yine Trabzon valisinin buyrulduşunda Trabzon kadısı, ayanları ve diğer yetkililerine yazılan hükümde eşkıyalık yapmış ve firar halde bulunan Kalcıoğlu Ömer Ağa, oğulları ve beraberindeki diğer eşkıyaların şehrin içinde ve dışında

---

²⁴⁶ BOA., TAD., 2, 70/2.

²⁴⁷ BOA., C.DH., 12142.

²⁴⁸ Nezir; ant, vaat, adak gibi anlamlara gelmekte olup, devletin halktan muhalif hareketlere katılmayacağına dair söz alması anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu anlaşma gereğince aksi bir harekette bu anlaşma bozulur ve Nezir Akçesi denilen meblağ halktan tahsil edilir. Bu ceza nakdî (para) olabileceği gibi bedenî (çalıştırma) şeklinde de olabilirdi. Pakalın, a.g.e., 2, s. 691-692.

²⁴⁹ Dikkate değer bir nokta ise Kalcıoğlu'nun beraberinde bahsedilen kişiler arasında sadece Müslümanlar değil Turna, Babeç, Musa, İshak, Kalyoncu ve Karaoğlan adında gayri Müslümlerinde de bulunduğu ilgili sicil kaydında belirtilmiştir.

²⁵⁰ TŞS., 1933, 71/1.

barındırılmamaları ve şehre ayak bastırılmamaları hususunda, her bir mahallede ayrı ayrı, *nezir-i külliye kat* ile halk ve ileri gelenler birbirlerine kefil edilmişlerdir.²⁵¹

Bir başka nezir uygulaması da Kelalioğlu Süleyman'ın eşkıyalığından dolayı Trabzon ağaları Şatırzade Osman, Demeli Osman, Hacısalihzade Mustafa ve Hüseyin Ağalar ile Polathane Serdarı Mehmed Ağa'ya gönderilen hükümde görülmektedir.²⁵²

Turnacıbaşılık görevinde bulunan Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın 1773 yılında Canikli Ali Paşa'nın maiyetine girmeyi reddetmesi ve savaşa gidecek askerlere engel olması üzerine bu görevinin elinden alınması kesin bir emirle belirtilmiştir.²⁵³ Daha çok mütegalibe hareketleriyle belgelerde karşımıza çıkan Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın Trabzon valisi olan Sarı Abdullah Paşa ile yakın ilişkiler içinde olduğu bilinmekteydi. Belgelerden de anlaşıldığı üzere ikili arasındaki bu yakınlaşma bir zamanlar eşkıya olarak hakkında şikayet olan Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın Yeniçeri Zabiti olmasını sağlamıştır.²⁵⁴ Ancak Anapa'nın Ruslar'ın eline geçmesinden sorumlu tutulan Sarı Abdullah Paşa görevinden azledilerek yerine Kuğuzade Süleyman Paşa atanmış ve Sarı Abdullah Paşa'nın idam edilmesi emredilmiştir. Süleyman Paşa'nın Trabzon'a hareket ettiğini haber alan Abdullah Paşa, Trabzon kalesine kapanarak savunmaya geçmiştir. Süleyman Paşa Trabzon'a varınca Abdullah Paşa'ya haber göndererek Trabzon valisinin kendisi olduğunu bu yüzden kaleden çıkmasını, isterse valiliği üzerinde bulunan Erzurum'a gidebileceğini bildirdi.²⁵⁵ Buna inanan Abdullah Paşa, Kalcıoğlu Ömer Ağa ile birlikte yola çıktı. Ancak Trabzon'a bir saat mesafede bulunan Tirzik mevkiinde Rizeli Tuzcuzade Memiş Ağa tarafından yakalanan Abdullah Paşa ve Kalcıoğlu Ömer Ağa idam edildiler.²⁵⁶ İdam edilen Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın muhallefatinin düzenlenmesi görevi Kuğuzade Süleyman Paşaya verilmiştir.²⁵⁷ Kalcıozade Ömer Ağa'nın Havva adında bir eşi olup 1822 yılında vefat etmiştir.²⁵⁸

---

²⁵¹ TŞS., 1933, 64/3.

²⁵² TŞS., 1947, 50/1.

²⁵³ Karagöz., a.g.t., s. 43.

²⁵⁴ TŞS., 1938, 17/3.

²⁵⁵ Goloğlu, a.g.e., s. 91-92. BOA., C. DH., 9395.

²⁵⁶ Şevket, a.g.e., s. 158. 14 Ocak 1792'de muhallefati düzenlenen Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın bu tarihlerde öldüğü düşünülebilir. Bay, a.g.t., s. 319.

²⁵⁷ TŞS., 1941, 54/1.

²⁵⁸ Yüksel, a.g.e., 5, s. 208.

Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın muhalefatına bakıldığında Trabzon'un merkezinde ve Akçaabad'ın köylerinde dağınık olarak küçük tarım alanlarını ihtiva eden tarlaları bulunmaktaydı. Bu durum değerlendirildiğinden ortaya çıkan sonuç Doğu Karadeniz ayanlarının toprak ağalığından ziyade, işletmelere yatırım yapıp ortaklıklar kurma yoluyla maddi güç kazanmaya çalışmışlardır.²⁵⁹

Dikkat edilecek önemli husus eşkıyalığın ya da diğer adıyla mütegalibe hareketlerinin genelde bölgenin doğusunda gerçekleşmesidir. Bunun sebepleri arasında madenlerin varlığı ve yeryüzü şekillerinin saklanmaya elverişli olması gelmektedir. Bölgenin bu özelliği özellikle burada yönetici olmayı cazip kıldığı gibi eşkıyaların da iştahını kabartmaktaydı. Bölgedeki madenlerin varlığı burada eşkıyalık hareketlerini tetikleyen önemli bir unsur olarak ortaya çıktığını söylemek yanlış olmasa gerekir. Görüldüğü üzere eşkıyaların ve eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun olduğu bu bölgede ayan ailelerinin bölgenin bu özelliğinden faydalanması doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Dizdarzadelerin bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri ve aynı şekilde onlara destek veren, aile isminden de anlaşılacağı üzere söz konusu madenlerin önemini daha da bilen Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın eşkıyalık faaliyetlerini geçerli bir temele dayandırmak böylece mümkün olabilmektedir.

2.2.2.2 Kalcıoğlu Memiş Ağa

Kalcızade Ömer Ağa'nın idamından sonra ailenin yaşadığı güç kaybı Ömer Ağa'nın oğlu Memiş Ağa zamanında tekrar eski gücüne kavuşmuştur. Trabzon'a vali olarak atanan Yusuf Paşa'nın bulunduğu yerden Trabzon'a gelinceye kadar Trabzon'a mütesellim olarak Kalcızade Memiş Ağa tayin olunmuştur.²⁶⁰ Kalcızade Memiş Ağa'nın bu görevi ilerleyen yıllarda da sürdürmüş olduğu Trabzon şerhiye sicillerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁶¹

Kalcızade Memiş Ağa, XVIII. yüzyılın sonunda devletin yardım istediği bir kişi konumundaydı. Devlete yakın bir kişilik olan Memiş Ağa, Trabzon'da enderun ve birun

²⁵⁹ Abdullah Bay, **Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 320.

²⁶⁰ **BOA., C. DH.**, 1137 (11 Şevval 1210-19 Nisan 1796).

²⁶¹ **TŞS.**, 1947, 63/3 (25 Cemaziyülevvel 1214-25 Ekim 1799). Diğer kayıtlar için bkz. **TŞS.**, 1947, 56/1, 62/3.

dairesi halkının ihtiyaç duyduğu konakların tertip ve düzenlenmesi konusunda görevlendirilmiştir.²⁶²

Trabzon kaymakamı Mehmed Bey'in Trabzon kaymakamlığından azlolunduğu yerine Erzurum kaymakamı Seyfullah Ağa'nın tayin olduğu Trabzon ileri gelenleri olan Şatırzade Osman Ağa ve Kalcızade Memiş Ağa'ya bu konuda bilgi verilmiş ve gerekenin yapılması ağalardan istenmiştir.²⁶³

Kalcızade Memiş Ağa'nın Trabzon merkezde gittikçe artan etkinliği Şatırzade Osman Ağa ile arasında güç ve nüfuz mücadelesinin başlamasına neden olmuştur.

2.2.3 Kuğuzadeler

2.2.3.1 Kuğuzade İbrahim Ağa

Kuğuzade ailesi hakkında ilk ve önemli bilgilere Şakir Şevket'in Trabzon tarihi adlı eserinde rastlanılmaktadır. Şakir Şevket'e göre Kuğuzade ailesinden Kuğu İbrahim Paşa, Doğu Anadolu Bölgesinden gelerek Görele Kazasına yerleşmiş ve bir şekilde Görele voyvodalığını elde ederek 15 yıl boyunca bu görevi yürütmüştür.²⁶⁴ Ancak Faruk Sümer, Şakir Şevket'in bu görüşüne katılmayıp Kuğuzadelerin Doğu Anadolu'dan gelmediğini savunmaktadır.²⁶⁵ Görele kazası ayanı olan Kuğuzade İbrahim Ağa ile ilgili incelenen dönemde İbrahim Ağa hakkında 20-30 seneden beri şikâyetler olduğundan bahisle hakkında birçok kez emirler gönderilerek yürüttüğü faaliyetlere son vermesi istenmiştir. İbrahim Ağa, bölgede eşkıyalıklarıyla ün salan ve Giresun kalesini ele geçiren Kalcıoğlu Ömer Ağa ile Dizdaroğulları'nın kaçmalarına yardım etmiştir. İbrahim Ağa, bu eşkıyaların evlerine gidip bunların eşyalarını ve ev halkını kayıklara bindirip Trabzon'a gönderdiği belgeden anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş kişilerin devletin müdahalesiyle köşeye sıkıştırılmasının ardından hane halkını ve eşyalarını veya kendilerini başka bir yere, nakletme gereği duyulmuştur. Söz konusu nakil veya sürgün biçimindeki

---

²⁶² TŞS., 1947, 62/3.

²⁶³ TŞS., 1947, 48/3.

²⁶⁴ Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, (Sad. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon: Kurtuba, 2013, s. 160.

²⁶⁵ Sümer, a.g.e., s. 110. Sümer'e göre bunun gerekçeleri şöyledir; Görele gibi tanınmamış, zengin olmayan ve kuytu bir yerde bulunan küçük bir kasaba olduğundan buraya dışarıdan birinin gelmesi için bir neden yoktur. Üstelik beyleri, reisleri bulunan Çepni grupları arasında böyle birinin sıyrılıp voyvodalığı eline geçirmesi oldukça güç bir durum olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden İbrahim Ağa'nın Doğu veya Güneydoğu Anadolu'ya görev için gittiğini daha sonra da memleketine döndüğünü belirtmenin daha doğru olacağını savunmaktadır.

²⁶⁶ BOA., C. DH., 12142, 2/3.

olgu, muhtemelen bölge halkının eşkıyaların ailelerine verebileceği zarar göz önüne alınarak gerçekleştirilmiştir.

Bunlar dışında Kuğuzade İbrahim Ağa, eşkıyalık yapan Hacıosmanoğlu'nun yanına birkaç asker vererek Trabzon'a göndermiştir. Merkezden gelen emir ise bu eşkıyaların memleketin nizamı için ortadan kaldırılması gerektiği yönünde olup bu görev Canik muhassılı Ali Paşa'ya verilmiştir.²⁶⁷

Kuğuzade İbrahim Ağa'nın Ömer Bey, Osman Bey, Süleyman Paşa, Ali Bey, Hüseyin Bey ve Hazinedar Ahmed Bey olmak üzere altı oğlu vardı.²⁶⁸ İbrahim Ağa'nın oğlu olan Ali Ağa'nın Trabzon mütesellim vekili olarak devlete hizmet ettiği görülmektedir.²⁶⁹ İbrahim Ağa'nın oğullarından Süleyman Paşa ise bölgede öne çıkıp Trabzon valiliğine kadar yükselmeyi başarmıştır.

2.2.3.2 Kuğuzade Süleyman Paşa

1787-1792 Rus savaşları Osmanlı devleti için birçok konuda yıpratıcı olduğu kadar Trabzon bölgesini de olumsuz etkilemiştir. Ancak diğer taraftan devletin bölge ayanlarından asker istemesi onların devlet hizmetine girme arzularını gerçekleştirmiştir. Bu sayede bölgede etkin birer güç olmalarının önü açılmıştı. Bu savaşta devletin ihtiyaç duyduğu bir takım yardımlar Kuğuzade Süleyman Paşa tarafından karşılanmış ve Süleyman Paşa önce Eflak Bölgesi'ndeki başarılarından dolayı mirimiranlık ile sağ kol sergerdeliği,²⁷⁰ ardından yardımları neticesinde Trabzon valiliğiyle ödüllendirilmiştir.

Kuğuzade ailesinin en tanınmış üyesi olarak ortaya çıkan Süleyman Paşa ile aile en güçlü dönemini yaşamıştır. Trabzon valiliğine kadar yükselen Kuğuzade Süleyman Paşa, Canikli Ali Paşa ile kurduğu ittifak ile siyasi anlamda destek ve güç kazanmıştır. Özellikle Ali Paşa'nın firarı esnasında en önemli destekçilerinden biri olarak zikredilmiştir. Ancak Kuğuzade Süleyman Ağa'nın önem kazandığı ve Trabzon valiliğine kadar yükselmesinde 1786-1792 Rus savaşlarında ön plana çıkması ve birçok görevde yer almasıyla olmuştur. Kuğuzade Süleyman Paşa devlete gerekli asker temini ve bölgedeki asayiş tesis etme konularıyla ilgilenmekle kalmamış bunun yanı sıra diplomatik ilişkilerde de yer almıştır.

²⁶⁷ BOA., C. DH., 12142, 2/4.

²⁶⁸ Bay, a.g.t., s. 329.

²⁶⁹ TŞS., 1934, 88/1.

²⁷⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 2, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983, s. 1124.

Koca Yusuf Paşa'nın sadarete gelmesiyle Kırım'ın geri alınması ve Rusların elinden kurtarılması arzusu günden güne artmış ve bu hususta birçok toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılardan çıkan önemli kararlardan biri de bölgede var olan Çerkez, Abaza ve diğer kabilelerin desteklerini alma düşüncesi idi.²⁷¹ Bu doğrultuda bölgeye gönderilen kişilerden biri de Kuğuzade Süleyman Paşa olmuştur. Kuban nehrinin beri tarafı olarak nitelenen, Karadeniz sahilindeki Soğucak, Anapa, Soçi, Sohum civarında bulunan ve Osmanlı'ya ait olan bu topraklarda yaşayan Çerkez ve Abaza kabilelerine devletin iyi tutumunu, himayesini anlatmak ve onlarla anlaşma yapıp itaat altına almak için çaba sarf etmiştir.²⁷² Bu görevinden birkaç yıl sonra Sohum'a gönderildiği ve burada kaldığı anlaşılmaktadır.²⁷³

Devlete önemli hizmetlerde bulunan Kuğuzade Süleyman Paşa 1200/1786 yılında *mirimiran* rütbesi verilerek, Anapa ve havalisini muhafazaya memur edilmiştir. Kastamonu ayanı ve kapıcıbaşılarından Altıkulaçzade El-hac Hüseyin'le birlikte yanına 300 asker alarak denizyoluyla Soğucak'a oradan da Anapa'ya geçmesi istenmiştir.²⁷⁴ Büyük ihtimalle aynı görevi konu alan yaklaşık bir ay sonrasına kayıtlı başka bir belgede Kuğuzade Süleyman Paşa'dan ilkbaharda 300 asker ile Anapa'da bulunması istenmiştir.²⁷⁵ Büyük ihtimalle Kuğuzade Süleyman Paşa yeteri kadar adam toplayamamış ve Anapa'ya gidişi gecikmiştir. Bu yüzden merkez başka bir emir gönderme gereği hissetmiştir.

Süleyman Paşa'nın Rus seferlerinde görevlendirilmesi üzerine devlet, Süleyman Paşa'nın ihtiyaç duyduğu maddi yardımı yapmış, zor durumda kalmamasına özen göstermiştir. Soğucak muhafazasına tayin edildiğinde Kuğuzade Süleyman Ağa'nın 1000 nefer piyade askerinin 6 aylık masrafı olan 41.459 guruşun darphaneden gönderilmesi ferman buyurulmuştur.²⁷⁶

Ruslarla savaşın devam ettiği sırada Osmanlı savunması için önemli olan Tulça ve Sünne taraflarının muhafızı Çevrezade Ahmed Paşa'nın yine önemli bir nokta olan Dobruca bölgesindeki Keligre limanı ve sahillerini muhafazaya tayin edilmesi üzerine,

²⁷¹ Ahmet Cevdet Paşa, 2, s. 878.

²⁷² BOA., C. DH., 4766 (29 Şevval 1201-14 Ağustos 1787).

²⁷³ BOA., C. DH., 14056 (11 Safer 1205-20 Ekim 1790).

²⁷⁴ BOA., C. AS., 11624 (29 Rebiülevvel 1200-30 Ocak 1786). Cevdet Paşa ise Altıkulaçzade'nin Faş muhafazası için Trabzon bölgesinden 500 asker teçhiz edip bölgeye geçmesi tembihlenmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, 2, s. 786.

²⁷⁵ BOA., C. AS., 4101 (29 Rebiülahir 1201-18 Şubat 1787).

²⁷⁶ BOA., C. AS., 52621 (18 Zilkade 1201-1 Eylül 1787).

Kuğuzade Süleyman Paşa, Çevrezade Ahmed Paşa'nın yerine bu bölgeyi muhafazaya memur edilmiştir. Süleyman Paşa'nın bulunduğu mahalden ayrılıp tayin olduğu yere vararak buraların korunması, kalelerinin tahkim edilmesi ve sahillerinin düşmandan muhafazası için bölgeye gitmesi istenmiştir.²⁷⁷ Kaleleri tahkim ettirmek, saldırılara karşı müdafaa yapmak ve bölgedeki halkı Osmanlı Devleti'nin yanına çekmek gibi birçok işin Kuğuzade Süleyman Paşa'ya havale edilmesi, Paşa'nın başarılı olduğunu ve sadakatle görevini yerine getirdiğini göstermektedir.

Bu vasıflarından ötürü devletten istediği yardımları alabilmekte çoğu zaman zorlanmamıştır. Vezir Abdullah Paşa'nın maiyeti ile birlikte Anapa'ya gitmesi için görevlendirildiğinde Kuğuzade Süleyman Paşa'ya ne kadar para verildiği merkez tarafından soruşturulmuş ve neticede Süleyman Paşa'ya 1205/1791 senesinin Ramazan ayında 12.500 guruş bir meblağ ve hizmetine donanma tahsis edildiği ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçları karşılandıktan sonra Süleyman Paşa'nın "... *Trabzon'a uğramaksızın ve mahal-i aherde tevakkuf etmeksizin...*" bir an önce Anapa'ya gitmesi Erzurum ve Trabzon valisi ile birlikte Kırım seraskerinin maiyetine girmesi öğütlenmiştir. Ayrıca Görele'de bulunan kardeşleri aracılığıyla kendi bölgesinden ek olarak 500 asker getirtmesi kendisine tebliğ edilmiştir.²⁷⁸ Ancak belgeden anlaşıldığı üzere Süleyman Paşa, memur olduğu Anapa'ya gitmeyerek Trabzon'a geçmiştir. Merkezden verilen emre uymamasından dolayı Süleyman Paşa'ya daha önceden ödenen 12.500 guruşun da tahsil edilmesi istenmiştir.²⁷⁹

Ancak devletin maddi anlamda zor durumda olması kimi zaman savaşlarda görevli Paşalarına gerekli yardımı yapamamasına sebep olmuştur. Rusya ile yapılan savaşlarda Kuğuzade Süleyman Paşa'ya birkaç defa harçlık, gemi ve elbise verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁸⁰ Fakat bu yardımların her zaman tam anlamıyla karşılanmamasından dolayı Süleyman Paşa'nın zor durumda kaldığı dönemler de olmuştur. Kafkas bölgesi

---

²⁷⁷ **BOA., C. DH.**, 10043 (29 Muharrem 1205-8 Ekim 1790).

²⁷⁸ "... 500 nefer dahi ziyade güzide ve pak asker serian ve rasinden eriştirmeleri hususunu vech-i muharrer üzere vilayetinde olan karındaşlara ber vech-i te'kid tahrir ve tenbiye idüb anları dahi maiyetine celb ile ifa-i hıdmat gaza ve cihadesi ve gayret ve Erzurum ve Trabzon valisi ve Anapa canibi seraskeri maiyetine vardıkda rey ve emir ile hareket..." etmeleri tenbih edilmektedir. **BOA., C. AS.**, 12575 (7 Şevval 1206-29 Mayıs 1792).

²⁷⁹ **BOA., C. AS.**, 12575 (7 Şevval 1206-29 Mayıs 1792). Belgede Kuğuzade Süleyman Paşa'nın borcunun 5.000 guruşunu Trabzon tüccarından karşılayıp ödediği geriye 8.397 guruş borcu kaldığı belirtilmektedir. Kuğuzade Süleyman Paşa'nın bu borcuyla ilgili olarak bkz. **BOA., C. AS.**, 26274 (9 Receb 1207-20 şubat 1793) ve **BOA., C. AS.**, 7603 (28 Safer 1208-5 Ekim 1793).

²⁸⁰ **BOA., HAT.**, 55106 (29 Zilhicce 1203-20 Eylül 1789); **BOA., HAT.**, 56246 (29 Zilhicce 1205-29 Ağustos 1791).

dışında Tuna Nehri bölgesinde İsakçı muhafızlığına tayin edilen Kuğuzade Süleyman Paşa, 350 nefer kapısı halkı ile İsakçı'ya ulaşmıştır. Süleyman Paşa ve kapı halkına İsakçı menzil emini tarafından erzak verilmesi emredilmişse de 22 gün boyunca erzak verilememiş ve Paşa zor durumda kalmıştır.²⁸¹ Kuğuzade Süleyman Paşa'nın Ruslara karşı savaşmak için Kemankeş Mustafa Paşa ve Muhtar Paşa ile birlikte Eflak'a gönderildiği sırada buradaki ihtiyaçlarının karşılanması için Eflak Voyvodası Mavriyani Nikola'ya²⁸² hüküm gönderilmiş ve Paşaların mağdur edilememesine özen gösterilmiştir.²⁸³ Bu emirden yaklaşık üç hafta sonra Eflak'a tayin olan Kemankeş Mustafa Paşa, Tepedelenli Mustafa Paşa ve Kuğuzade Süleyman Paşa ile birlikte mevcut piyade ve süvari birlikleriyle Eflak'a vararak; voyvoda Mavriyani ile birlikte hareket edip Eflak'ın düşmandan muhafaza edilmesi yönünde hüküm kaleme alınmıştır.²⁸⁴ Eflak muhafazasına girildiği sırada yine bu kişilerle birlikte Kuğuzade Süleyman Paşa'nın maiyetine birer miktar süvari verilerek Yergöğü tarafına tayin olundu.²⁸⁵

Canikli Ali Paşa'nın vefatından sonra oğulları Battal Paşa, Mikdat Paşa ve kethüdası Sarı Abdullah Paşa gerektiği zaman büyük işlerde kullanılmak üzere Erzurum ve Trabzon eyaletleri bunlara tevcih edilmiştir.²⁸⁶ Bu sıfatlardan ötürü Battal Hüseyin Paşa, Ruslara karşı savaşmak amacıyla Kafkasya bölgesine görevlendirilmişti. Ancak Rus savaşlarında Battal Hüseyin Paşa'nın Ruslara iltica etmesinden dolayı, kuzey Kafkasya'da lidersiz kalan bölgeye Canikli Ali Paşa'nın kölelerinden olup, onun dairesinde yetişmiş, Erzurum ve Trabzon valiliği görevlerinde bulunmuş olan Sarı Abdullah Paşa, Anapa'ya memur tayin edilmişti. Ancak Abdullah Paşa Trabzon'da derebeylerini temizlemekle uğraştığından ötürü bir takım özürlerle Anapa'ya gidişini geciktirmişti. Bu fırsatı

---

²⁸¹ **BOA., C. AS.,** 4296 (24 Muharrem 1205-3 Ekim 1790).

²⁸² Mavriyani, Paros adası yerlilerinden olup gençliğinde İstanbul'a gelerek Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sarrafı Nikolaki'nin dairesine girmiş ve burada İtalyanca öğrenerek dikkat çekmiştir. Başarılı işler yapan Mavriyani önce Derya Tercümanlığı'na ardından Hasan Paşa'nın desteğiyle Eflak voyvodalığına getirilmiştir. Eflak'ın gelirleriyle büyük sayıda asker toplamayı başarmıştı. Ne var ki Eflak'ta maddi durumun kötüye gitmesiyle kuvvetleri azalmış ve 1790/1204 yılı ortasında bölgeyi koruyamayacağını merkeze bildirmiştir. Gazi Hasan Paşa'nın sadarete gelmesiyle tekrar eski gücüne kavuşsa da maiyetine verildiği Vidin seraskeri Yusuf Paşa'nın yanına gitmedi. Eflak'ı yakıp yıktığı gibi Zıştovi bölgesine de zararlar verdi. Böylece meşveret meclisindeki görüşmelerde hakkında idam kararı çıkartılmış ve bu karar hayata geçirilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 3, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984, s. 1205-1206.

²⁸³ **BOA., C. AS.,** 26789 (7 Muharrem 1204-27 Eylül 1789).

²⁸⁴ **BOA., C. HR.,** 2573. (29 Muharrem 1204-19 Ekim 1789).

²⁸⁵ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., 2, s. 1136.

²⁸⁶ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., 3, s. 1369.

kaçırmayan Ruslar Anapa'yı kuşatıp kaleyi almışlardı.²⁸⁷ Ancak Anapa'nın Rusların eline geçmesinden sorumlu tutulan Sarı Abdullah Paşa, görevinden azledilerek yerine Kuğuzade Süleyman Paşa atanmış ve Sarı Abdullah Paşa'nın idam edilmesi emredilmiştir. Süleyman Paşa'nın Trabzon'a hareket ettiğini haber alan Abdullah Paşa Trabzon kalesine kapanarak savunmaya geçmiştir.²⁸⁸

Kuğuzade Süleyman Paşa, sadrazama yazdığı bir mektupta, Trabzon Sancağı mutasarrıflığına ve Sohum muhafızlık ve başbuğluğuna tayini üzerine Trabzon'a gittiğini; ancak burada kaleye kapanan eski Trabzon valisi Abdullah Paşa tarafından şehre alınmadığını, bu yüzden Sohum ve havalisine kardeşi Ömer Bey'i gönderdiğini, kendisinin de ortaya çıkan bu asayişsizlik ortamını düzeltereğini belirtmiştir.²⁸⁹ Buna benzer bir başka olay ilerleyen yıllarda, Yaş antlaşmasının ardından, Anapa'ya tayin edilen Kuğuzade Süleyman Ağa'nın görev bölgesine gitmeyerek yerine Mustafa Paşa'yı göndermesiyle vuku bulmuştur.²⁹⁰

Sarı Abdullah Paşa ve Kuğuzade Süleyman Paşa arasında cereyan eden bu silahlı mücadelede Abdullah Paşa, Anapa kalesine gönderilmek üzere Trabzon kalesine emaneten bırakılan mühimmatı Süleyman Paşa'ya karşı kullandığı ortaya çıkmıştır. Bu sebepten ötürü Abdullah Paşa tarafından kullanılmış olan mühimmatın Kuğuzade Süleyman Paşa tarafından belirlenerek kayda geçirilmesi istenmiştir.²⁹¹

Kuğuzade Süleyman Paşa'nın Trabzon ve çevresinde yürüttüğü faaliyetler onu halkın nazarında önemini artırmıştır. Tevcihat vakti²⁹² gelince Trabzon'da bulunan bir takım ileri gelenleri bir mazbata hazırlayarak kadının ilamıyla valiye göndermişlerdir. Buna göre tevcihat vakti dolayısıyla Kuğuzade Süleyman Paşa'nın yerinden ayrılacağını düşünen bir takım kişiler eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Özellikle Hatuniye vakfi ve Gümüşhane civarında ortaya çıkan bu eşkıyaların cezalandırılması konusunda Süleyman Paşa özen göstermiş ve bunları bertaraf etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Trabzon

---

²⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 4/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956, s. 584.

²⁸⁸ Goloğlu, a.g.e., s. 91-92. **BOA., C. DH.**, 9395.

²⁸⁹ **BOA., C. AS.**, 30596 (7 Safer 1206-6 Ekim 1791).

²⁹⁰ Gökçe, a.g.e., s. 176-177.

²⁹¹ **BOA., C. AS.**, 27649 (27 Safer 1206-26 Ekim 1791).

²⁹² Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce vazifelerinde azillerini gerektirecek bir harekette bulunmayan, vezirlerde dâhil olmak üzere bütün memurlar bir sene müddetle tayin olunurdu. Bu uygulamaya da tevcihat vakti denirdi. Genellikle Şevval ayında yapılırdı. Tevcihat hakkında detaylı bilgi için bkz. Pakalın, a.g.e., 3, s. 480-482.

ve çevresindeki asayiş sorununu Süleyman Paşa'nın çözebileceğini ve yerinin değiştirilmemesini talep etmişlerdir.²⁹³ Buradan Kuğuzade Süleyman Paşa'nın sevilen ve saygı gören bir kişi, görevini layıkıyla yapan bir yönetici olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu belgeden yaklaşık 2 ay sonra Trabzon valisinin tahriratında Trabzon Mütesellimi olan Kuğuzade Süleyman Paşa'nın ahaliyle iyi ilişkiler kuramadığından bahisle “*ahali-yi sekine ve fukarasının emin ve rahadları meslub ve bi-huzur oldukları*” belirtilmiştir. Bu gerekçeden ötürü Kuğuzade Süleyman Paşa'nın mütesellimlik görevinden azledilerek yerine Gönye sancağı sakinlerinden Mehmed Bey Trabzon'a mütesellim olarak tayin edildiği bildirilmiştir.²⁹⁴

Trabzon valisi vezir Osman Paşa'ya gönderilen hükümde, Firari Canikli Battal Paşa'nın kırlangıç türü bir gemisinin Trabzon mutasarrıfı Kuğuzade Süleyman Paşa tarafından zapt edildiği, ancak içinde 8 adet top bulunan geminin battığı ve batmadan önce bu topların gemiden çıkartıldığı bildirilmiştir. Süleyman Paşa'nın elinde bulunan bu topların teslim alınarak hızlı bir şekilde tersaneye gönderilmesi emredilmiştir.²⁹⁵ Aynı şekilde Kuğuzade Süleyman Paşa idam edilen Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın muhallefatinin düzenlenmesi hususunda görevlendirilmiştir.²⁹⁶ Kuğuzade Süleyman Ağa hakkında ortaya atılan bir başka iddia ise Abdullah Paşa ve Hayreddin Paşalara ait malları haksız bir şekilde zimmetine geçirdiğiyle ilgiliydi. Bu iddiaların araştırılması için Trabzon ve Sivas valisi Osman Paşa Trabzon ve Görele kadılarına hüküm gönderilmiştir.²⁹⁷

Kuğuzade Süleyman Paşa 19 Mayıs 1794 tarihinde “...*ecel-i mev'ud*...” ile etkinlik sahası olan Görele kazasında vefat etmiştir.²⁹⁸ Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra devlete olan borcundan dolayı bütün muhallefatinin devlet için zapt ve tahriri konusunda kapıcıbaşı Çelebi Mehmed Ağa görevlendirilmiş ise de zapt edilen bu eşyalardan kayda değer bir mal olmadığı tespit edilmiştir. Ancak ahalinin verdiği bilgi neticesinde, kayıt dışında kalan emvalin Paşa'nın oğlu Emin Bey tarafından saklandığı ihtimali üzerinde

---

²⁹³ **BOA., C. DH.**, 12543 (29 Şevval 1206-20 Haziran 1792). Belgede birçok ileri gelenin imzaları da bulunmaktadır.

²⁹⁴ **TŞS.**, 1943, 53/2 (5 Muharrem 1207-23 Ağustos 1792); **BOA., C. DH.**, 13257 (10 Rebiyülevvel 1207-26 Ekim 1792). Kuğuzade Süleyman Paşa'nın 1791 yılında vali olarak atandığı ve aynı tarihte öldüğü göz önüne alındığında, 1792 yılına tarihlendirilmiş olan bu belgenin büyük ihtimalle daha önceki bir döneme ait olduğu ve tekrar kaleme alındığı veya sicil defterine daha sonra kaydedildiği düşünülebilir.

²⁹⁵ **BOA., C. AS.**, 27117 (12 Safer 1208-19 Eylül 1793).

²⁹⁶ **TŞS.**, 1941, 54/1.

²⁹⁷ **BOA., C. ML.**, 31243.

²⁹⁸ **BOA., C. DH.**, 17096 (23 Şevval 1208-24 Mayıs 1794).

durulmuş ve ortaya çıkarılması emredilmiştir. Bunun dışında ahalinin verdiği bir diğer bilgi ise Kuğuzade Süleyman Ağa'ya ait olan malların, Tirebolu voyvodası Reşidoğlu Süleyman ve Rize ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa zimmetlerinde olduğu yönünde olmuştur. Fakat yapılan tahkikat sonucunda Paşa'nın herhangi bir emvali olmaması yanı sıra 30-40.000 guruş da borcu ortaya çıkarılmıştır. Üstelik bu borcun ödenmesinin mümkün olmadığı da beyan edilmiştir.²⁹⁹

Ancak Kuğuzade Süleyman Ağa'nın vefatından sonra miriye olan borcu oğlu Mehmed Emin Ağa'ya intikal etmiş ve o da 3.500 guruş tutarında bir meblağı Asitane'de Baltacı Hanında sakin Selim Alemdar adlı kişiye havale etmiştir. Ancak Kuğuzade Süleyman'ın geriye kalan 45.000 guruşluk borcunu ödeyemeyeceğinden “*ahval-i pürmelâllerine merhâmet ve şefkat-i seniye-yi şâhâne erzâni*” ricasıyla babasına ait olan bu borcun affedilmesini istemiştir.³⁰⁰ Kuğuzade Süleyman Paşa'nın valiliğiyle birlikte Kuğuzade ailesi gücünü arttırmış ve Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Emin Ağa³⁰¹ çok geçmeden Trabzon mütesellimi olarak görev almıştır.³⁰²

Kuğuzade Süleyman Paşa'nın devlete sadık, Rus savaşlarında ve Trabzon bölgesindeki eşkıyaların kontrol altına alınması konusunda başvurulmuş önemli şahsiyetlerden biri olmuştur. Kuğuzade Süleyman Paşa hakkında iki kez idam kararı çıkartılmasına rağmen, gerek bölge halkı gerekse yöneticiler tarafından merkeze gönderilen arzlarda affedilmesi istenmiş ve eceliyle vefat etmiştir.³⁰³ Halk tarafından da çok sevilen bir kişi olan Kuğuzade Süleyman Paşa'nın tutulan terekesinde³⁰⁴ de pek fazla bir malı olmaması onun görevini kötüye kullanıp zimmetine mal geçirmedeğini gösterse de bir takım belgede Süleyman Paşa'nın zimmetine mal geçirdiği belirtilmiştir.

---

²⁹⁹ **BOA., C. ADL.,** 4515. Ayrıca bkz. **TŞS.,** 1944, 40/1. Belgede Kuğuzade Süleyman Paşa'nın Trabzon'da 25.841 guruş tutarında borcu olduğu liste halinde verilmiştir.

³⁰⁰ **BOA., C. ML.,** 12932.

³⁰¹ “Mütevaffa-i Kuğuzade Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Emin Beg” **BOA., C. ML.,** 12932 (29 Receb 1210-8 Şubat 1796).

³⁰² **TŞS.,** 1947, 69/3.

³⁰³ Kuğuzade Süleyman Paşa için çıkartılan idam kararının ilki 25 Kasım 1779 tarihli belgede (**BOA., C. ZB.,** 610) ikincisi 16 Temmuz 1780 tarihine ait (**BOA., C. DH.,** 6914) belgelerde bulunmaktadır.

³⁰⁴ Kuğuzade Süleyman Paşa'nın Trabzon'da olan ve kaydedilen malları şu şekildedir: 12 müstamel kadife yasdık yüzü, 1 müstamel entari, 2 müstamel çuka yan mak'adi, 1 müstamel çuka baş mak'adi, 8 sahan, 6 tencere ma kapak, 1 güğüm, 3 adet Değirmenderesinde vaki asiyab (değirmen). **BOA., C. ADL.,** 4515.

2.2.4 Sakaoğulları

Araştırma konusu olan bölgenin önemli ailelerinden olan Sakaoğulları, Vakfikebir ilçesinden gelerek Akçaabat'ın Zeytinlik köyüne yerleşmişlerdir. Akçaabat'ın köylerinden ziyade merkezinde ikamet eden aile, uzun yıllar buranın ayanlığını da ellerinde tutmuşlardır.³⁰⁵ İncelenen dönemde ailenin öne çıkan üyesi Sakaoğlu Mustafa'dır. Mustafa Ağa bu dönemde yaptığı eşkıyalık faaliyetleriyle bölgede, özellikle musallat olduğu Hatuniye vakfiyesine ait olan İskefiye'deki (Çarşıbaşı) köylerde büyük tahribata yol açtığı gibi buradaki insanları öldürmekten çekinmediği belgelerden anlaşılmaktadır.

Daha çok vakıf köylerine saldıran Sakaoğlu Mustafa Bey'in bu dönemde en büyük eşkıyalık faaliyeti olarak niteleyebileceğimiz olayı 1172/1758 yılı Akçaabad ve Yomra kazaları muzafatından Hatuniye vakfi ahalilerinin Rikab-ı Hümayun'a sundukları arz-ı halde görmek mümkündür. Bölge halkı, sundukları bu arz-ı halde, Sakaoğlu Mustafa'nın kendi halinde olmayıp başına topladığı 500-600 miktar tüfekli adamlarla vakıf köylerine ve etrafındaki köy ahalilerine musallat olduğunu belirtmişlerdir. Halka eziyet edip *bi-gayri hakk* buradaki köylülerin 100'er ve 200'er guruslarını almışlardır. Bununla yetinmeyen Sakaoğlu Mustafa ve adamları bazı köylüleri *bi-gayri hakk katl* etmiştir. Bunun dışında vakfa ait 15 adet köyü basarak yağmalamış ve yakıp yıkmışlardır.³⁰⁶ Bu olaydan hemen hemen bir yıl sonra Trabzon'daki Hatuniye vakfına bağlı İskefiye (Çarşıbaşı) köyünde hâkim olan Sakaoğullarının ve onlara yardım edenlerin te'dib edilmesi bölge ileri gelenlerinden istenmiştir.³⁰⁷ Öte yandan Hatuniye vakfi mütevellisi Hüseyin Ağa'nın arzuhalinde Sakaoğlu Mustafa'nın Trabzon'daki Hatuniye vakfına ait 26 adet köyün *1172 senesi evvelinden 1174 senesi ahirine kadar* olan süredeki aşar ve rüsumlarına el koyduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁸

1764 tarihli Trabzon Ahkâm Defteri kaydına göre Sakaoğlu Mustafa'nın denizdeki ticari hayata da zarar verdiği görülmektedir. Genellikle vakıf köylerine saldırılarıyla meşhur olan Sakaoğlu bu defa Batum ve Gönnye'den hareket edip gemiyle İstanbul'a mal götüren El-hac Ömer, Ali Reis, Abdullah, El-hac Mustafa ve El-hac Kara Ahmed adlı

³⁰⁵ Mehmet Akif Bal, **Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri**, İstanbul: Bayrak Matbaası, 2007, s. 833.

³⁰⁶ **TŞS.**, 1924, 26/2.

³⁰⁷ **BOA., C. DH.**, 1786, 1/2 (1 29 Şevval 1173/14 Haziran 1760).

³⁰⁸ **BOA., TAD.**, 2, 28/3.

tüccarlara saldırıda bulunmuştur. Sakaoğlu Mustafa yanına aldığı oğlu İsmail, Yeni Serdaroğlu Hasan ve Hacıhasanoğlu Mustafa ile birlikte çıkan fırtınada yollarına devam edemeyip Giresun adasına sığınan tüccarlara ve gemilerine saldırmışlardır. Bu saldırıda tüccarların emval ve eşyalarıyla birlikte 12.500 guruşluk nakit altınlarını gasp etmişlerdir. Bu durum üzerine Trabzon valisine emr-i şerif yazılarak mağdur olan tüccarların mallarının geri verilmesi için eşkıyaların yakalanması emredilmiştir.³⁰⁹

Trabzon'da ikamet eden bir takım ahali ve Hatuniye vakfına mensup köylüler, Sakaoğlu Mustafa'nın 1170/1756 yılından itibaren eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğunu, insanları öldürüp mallarını yağmaladığını, hakkında birçok kez ferman çıkarılmasına rağmen, bir sonuç elde edilemediğini belirtmişlerdir.³¹⁰ Sakaoğlu Mustafa yanına topladığı 400 tüfekli adam birlikte Faros, İmaret, Sotka ve Ayasofya mahallelerine saldırmış, buraları yakıp yıkarak halkın eşyalarını yağma etmişlerdir. Eskihisar Camii vaizi Mehmed Efendi'yi de öldürerek 20 keseden fazla akçesini almış, vaizin mal, eşya ve kitaplarını yağmalamışlardır.³¹¹ Bununla yetinmeyen Sakaoğlu Mustafa 6 köye ait 400 haneyi yakıp yağmalamıştır. Ardından “*siz benden şikâyet eylediniz*” diyerek öldürdüğü Eskihisar Camii vaizinin akrabalarını³¹² öldürmekten çekinmemiştir. Üstelik bunların çocuklarını başka bölgelere sürerek perişan etmiştir. Bu şikâyetler üzerine eşkıyalık faaliyetleri bitmek bilmeyen Sakaoğlu Mustafa'nın yakalanıp kendisine gerekli cezanın verilmesi ve mağdur olan halkın tekrar eski düzenine kavuşması için çalışmaların yapılması önemle belirtilmiştir.³¹³ Bu olaylar başka bir ahkâm kaydında daha geçmekte olup Sakaoğlu Mustafa Ağa'nın yanına Kalcıoğlu Ömer, Sarı Süleyman'ı aldığı yazılmıştır. Bunun dışında vakfın öşürlerine el koyduklarını, belirtilmiştir.³¹⁴

Sakaoğlu Mustafa'nın eşkıyalık faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Tirebolu voyvodası Kelalioğlu İbrahim'in önderliğinde Bölükbaşlarından Çilesizoğlu Muhammed, Çamur Ali ve Türüdü Numan ile 600'den fazla Çepni askeriyle Giresun ve Keşab kazalarına gelip buralarda büyük eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu eşkıyaların vermiş oldukları zarar devlet görevlilerince köy köy kaleme alınarak durumun vehameti

³⁰⁹ BOA., TAD., 2, 68/3.

³¹⁰ Sakaoğlu'nun eşkıyalıkları üzerine Trabzon'a Turnacıbaşı İbrahim'le emirler gönderilmiş bunun dışında birkaç defa daha emirler gönderilmiştir. BOA., TAD., 2, 16/1.

³¹¹ Vaiz Mehmed Efendi'nin öldürülmesiyle ilgili diğer kayıt için bkz. BOA., TAD., 2, 50/3.

³¹² Hüseyin oğlu Hasan Ağa, Molla Ali ve oğlu Molla Bekir, El-hac Süleyman oğlu Muhammed Efendi.

³¹³ BOA., TAD., 2, 64/1.

³¹⁴ BOA., TAD., 2, 28/2.

ortaya çıkarılmıştır. Aşağıda verilen tabloda adı geçen bu eşkıyaların hangi köylerde ne kadar zarar verdiği gösterilmiştir. Bununla yetinmeyen eşkıyalar bastıkları bu köylerde halka küfürler edip ağır zulümler yaparak herhangi bir senet veya padişah emri olmadan 1.470 guruş ve 16 kese guruşa tekabül eden imdad-ı hazariye vergilerini de tahsil etmişlerdir.³¹⁵

Tablo 3: Sakaoğlu Mustafa ve diğer eşkıyaların Giresun ve Keşab bölgelerinde verdikleri zararın dökümü

Zarar Verilen Köy Kaza	Öldürülen adam (adet)	Öldürülen kadın (adet)	Öldürülen çocuk (adet)	Tahrip edilen ev (adet)	Telef olan hayvan (toplam adet)	Zarar gören zahire (kile)
Bağçe nıfs-1 Giresun	10			8		
Ülper, Çiçekli	4	2	1	31	6.820	
Yoma, Kayadibi, Seyd-i Kebir, Candır ve Darı	5			11	9.458	500
Homurlu, Yağmurca				15	4.450	1.020
Akyoma				5	680	450
Akpınar, Köknarlı, Dereli, Kuşluhan, Kurtulmuş, İsmail, Uzundere, Karınca, (?)		2		150	10.056	5.000
(?), Çakırlı, Yenice Hisar	5			25	2.300	2.200
Çalıca Frenk Köyü,		1	2	3	1.365	800

³¹⁵ A. {DVN.d, no: 811 (Şaban 1178/Şubat 1765).

Halkalı, Engöz, Nazit, Uğurca, Karabulduk	3			45	825	6.000
Sarvan, Kayabaşı	4			23	73	500
Toplam	31	5	3	316	36.027	16.470

Kaynak: (A. {DVN.d, no: 811).

Eşkıyalık faaliyetleri bitmek bilmeyen Sakaoğlu Mustafa yanına topladığı tüfekli adamlarla birçok köyü yağmalamış, bununla yetinmeyerek halkın bir kısmını öldürdüğü gibi öşürlerine de el koymuştur.

Devlet ise ele geçiremediği Sakaoğlu'nun yaptığı zararların giderilmesini bölge idarecilerinden istemekle yetinmiştir. Bölge halkına ettiği bu zulümlere rağmen bir türlü ele geçirilemeyen Sakaoğlu Mustafa Ağa hakkında yakalanıp öldürüldüğü veya affedildiğiyle ilgili herhangi bir kayda rastlanılmaması, onun bölgeden kaçıp gittiği veya devlet hizmetine girdiği yönündeki fikirleri güçlendirmektedir. Nitekim Sakaoğlu'nun birlikte hareket ettiği Kelalioğlu İbrahim Ağa'nın Tirebolu voyvodası olması bunun yanı sıra bölgede yoğun bir şekilde yerleşmiş olan Türkmen-Çepni boylarının insan gücünü de kontrol etmesi³¹⁶ Mustafa Ağa'nın affedildiği yönünde yorum yapılmasına imkân vermektedir.

2.2.5 Hacısalihogulları

Hacısalihogulları, Tonya ilçesinin Ahur köyünden Akçaabat'a yerleşen Hacı Salih Ağa'nın ailesidir.³¹⁷ Akçaabat-Tonya arasındaki bölgede varlığını sürdüren Hacısalihoglu ailesi ile ilgili bu dönemdeki kayıtlarda öne çıkan kişi eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Hacısalihoglu Hasan Ağa'dır. Trabzon valisine yazılmış fermanında uzun süreden beri Gümüşhane ve Trabzon'da bazı derebeylerin ortaya çıktığından bahisle bu derebeylerinden olan Polathane sakinlerinden olan Hacısalihoglu Hasan'ın adamlar toplayarak eşkıyalık faaliyetlerine bulunduğu belirtilmektedir. Hacısalihoglu Hasan, Rize ve Of'ta bulunan diğer derebeylerine de birlik çağrısında bulunmuştur. Bölgede faaliyetlerini artıran, Rize ve

³¹⁶ Emecen, "Kethüdazade...", s. 197.

³¹⁷ Bal, a.g.e., s. 822.

Of kazalarına ve Polathane'de bulunan Hasan'ın üzerine kethüda tayin olunarak onun bu eşkıyalık faaliyetleri engellenmek istenmiştir.³¹⁸ Eşkıyalık faaliyeti bununla bitmeyen Hasan Ağa daha sonra yanındaki adamlarıyla birlikte Tonya zeametine mutasarrıf Mustafa Ağa'nın topraklarına saldırıp mallarını zapt etmiştir.³¹⁹

Hasan Ağa bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak halka zararlar verdiği gibi devleti de ekonomik anlamda zor duruma sokmuştur. Hacısalihoğlu Hasan Ağa, 1178/1765 yılında, Trabzon ve çevresinde türeyen Demeli Muhammed ile birlik olup eşkıyalık faaliyetlerine başlamış ve uzun bir süre bizzat vezir Abdurrahman Paşa'nın kendisi, delibaşısı ve kethüdası bu eşkıyalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bölgede palankalar inşa ederek eşkıyalık faaliyetlerine girişen Hasan Ağa ve Demeli Muhammed'in üzerine yürüten Abdurrahman Paşa bunları bozguna uğratmıştır. Ancak bu saldırıdan kurtulan Hasan Ağa diğer palankasına kaçmayı başarmıştır. Abdurrahman Paşa ile girdiği çatışmalardan sağ kurtulan Hasan Ağa, Folderesi'ne gelmiş, burada da vezirin kethüdası Hasan Ağa'ya müdahale etmiştir. Son olarak Yomra nahiyesine kaçan Hasan Ağa'nın üzerine vezirin delilbaşısı varmıştır.³²⁰

Hasan Ağa'nın sadece cezalandırıldığı idam edilmediği 17 Receb 1214-15 Aralık 1799 tarihli vasi tayini hükmünden anlaşılmaktadır.³²¹ Hükümden Hacısalihoğlu Hasan Ağa'nın Sera deresinde sakin iken vefat ettiği, Ali³²² ve Hüseyin isminde iki oğlu ve Emine adında da bir kızı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ali ve Hüseyin dışında şeriyeye sicili hükmünde Ömer isimli bir oğluna daha rastlanmıştır.³²³

Bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı yer kuşkusuz Gümüşhane ve Espiye, maden sahaları olmuştur. Buradaki kaza ve kasabalarda bulunan madenci başta olmak üzere diğer ahalinin huzur ve bölgenin asayışı konusunda bu toplulukların rahat

---

³¹⁸ TŞS., 1926, 33/1.

³¹⁹ Bay, a.g.t., s. 86-87.

³²⁰ Kayıtta Hasan Ağa ve Demeli Muhammed ile girişilen mücadelede sarf olunan mühimmatın miktarı verilmiştir. BOA., C. DH., 12270.

³²¹ TŞS., 1947, 39/3.

³²² Tuzcuzade Memiş Ağa'nın isyanında Memiş Ağa'nın en kuvvetli yardımcılarının biri olarak bahsedilen Hacısalihoğlu Ali Ağa adlı kişi olması muhtemeldir. Tuzcuzade Memiş Ağa'nın idamından sonra diğer eşkıyalarla birleşmesini engellemek için Trabzon'a yerleştirilmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde Kalcızade Osman Ağa'nın önderliğinde çıkan isyan hareketinde Hacısalihoğlu Ali Ağa, Kalcızade Osman Ağa ile birlikte hareket etmiştir. Trabzon valisi Hüsrev Paşa'nın bunların üzerine gitmesiyle dağılmışlar ve Hacısalihoğlu Ali Ağa Tonya'ya firar etmiştir. İsyana ilgili detaylı bilgi için bkz. Aktepe, a.g.m., s. 33-35.

³²³ Gümüşhane mukataasından Tonya karyeleri ayanı Hacısalihoğlu Ömer ağa ibn Hasan Ağa TŞS., 1933, 70/2.

etmesine önem verilmiştir. Bu bölgede rastlanan XVIII. yüzyılın en son eşkıyalık faaliyeti Tonya nahiyesinden Hasan Ağa'nın oğlu Hacısalihoğlu Ömer Ağa ve Üçüncüoğlu Süleyman birbirleriyle ittifak edip Torul karyesine ardından Tirebolu'ya saldırılarıyla gerçekleşmiştir. Başlarına adam toplayarak insanlara zulüm ettikleri onlara direnenleri katl ve idam edip eşyalarına el koymuşlar, bu yüzden birçok madenci tayfası buradan ayrılıp başka yerlere kaçmışlardır.³²⁴

Hacısalihoğulları bu dönemde diğer aileler kadar aktif olamamışlardır. Buldukları konum bakımından diğer aileler tarafından çevrili olmaları, ayanların ve eşkıyaların nüfuz mücadelelerinin yaşandığı maden alanlarına yakınlıkları bu dönemde sivrilip öne çıkamamalarına neden olmuştur. Bu sebeple bölgede etkin olan Üçüncüzadelerle, ilerleyen yıllarda ise Tuzcuzadelerle ittifak kurarak bölgede güçlü bir aile haline gelmeye çalışmışlardır.

---

³²⁴ TŞS., 1947, 66/2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 ÇEVRE AYAN AİLELERİ

3.1 Şatırzadeler

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı Şatırzadelerin Trabzon bölgesinde yükselişlerine ve sonra da düşüşlerine tanık olmuştur. Trabzon'un en eski ve köklü ailelerinden biri olan Şatırzadelerin bölgeye Fatih Sultan Mehmed'in fethiyle geldikleri ve tımarlı sipahi zümresi olarak devlete hizmet ettikleri sanılmaktadır.³²⁵ Şatırzadeler devlet tarafından Trabzon şehrinin doğusunda şimdiki havaalanı (Hos) ve Yomra ilçesindeki Gürgen olmak üzere iki farklı bölgeye yerleştirilmiştir.³²⁶ Fakat bu kadar eski ve bölgede etkin olmalarına rağmen Caniklizadeler, başta olmak üzere diğer güçlü ailelerin gölgesinde kalmışlardır.

Ailenin ismi olan şatır, sarayın dış hizmetinde bulunup padişahların maiyetinde peyklere benzer vazife gören bir sınıf anlamına gelmektedir. Bundan başka vezirlerin kapı halkı arasında Şatır adlı vazifeliler de bulunurdu.³²⁷ Fatihle beraber tımarlı sipahi zümresi olarak saray dışında devlete hizmet eden ailenin buradan gelme ihtimali yüksektir. Kelimenin anlamından anlaşılacağı üzere şatır kelimesi aileye ve yüklendiği misyona uygunluk taşımaktaydı. Bölgede devlet işleriyle ilgili bir takım mahkeme kayıtlarında aile üyelerine rastlanması bunu ortaya koymaktadır.

Şatırzadeler kuvvet ve zenginliklerini, eşkıyalık veya zorbalık yaparak elde etmek yerine devlete hizmet ederek kazanmışlardır. Bu doğrultuda Canikli Ali Paşa ile iyi ilişkiler ve akrabalıklar bağları kurarak güçlerini muhafaza etme yoluna gitmişlerdir. Canikli Ali Paşa'nın kız kardeşi Rukiye Hanım Şatırzade İbrahim Ağa'nın oğlu Osman Ağa ile evlenmesi buna örnektir.³²⁸ Haliyle bu akrabalık bağının Şatırzadelere getirisi olmuştur. Mesela XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, 1768 yılında, Trabzon'da Şatırzade ailesinden olan Şatırzade Mehmed Ağa'nın Trabzon'a baş ayan olarak atandığı

---

³²⁵ Şakir Şevket, a.g.e., s. 177; Goloğlu, a.g.e., s. 110.

³²⁶ Bal, a.g.e., s. 835-836.

³²⁷ Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 321.

³²⁸ **BOA., C. ML.**, 7800 (27 Şaban 1207-9 Nisan 1793).

görülmektedir.³²⁹ Bu tarihlerde başlayan Rus savaşlarından ötürü Erzurum valisi İbrahim Ağa ile birlikte Kırım Giray'ın maiyetine tayin edilen Canikli Ali Paşa'nın³³⁰ bölgeden ayrılması üzerine güvendiği ve akrabalık bağı kurduğu Şatırzade ailesinden Mehmed Ağa'yı bölgede yönetici olarak bırakması buna örnek verilebilir. Aynı şekilde Şatırzade Mehmed Ağa'nın oğulları Ömer ve İbrahim ağalar babalarının bu nüfuzundan faydalanarak bölgede varlıklarını güçlü bir şekilde sürdürmüşlerdir. Bu tarihten önce de Şatırzade aile üyelerinin bölgede iltizam gelirlerini tasarruf ettikleri eldeki belgelerden anlaşılmaktadır.

3.1.1 Şatırzade İbrahim Ağa

Şatırzadelerle ilgili, incelenen dönemde, rastlanan ilk kayıt Şatırzade Mehmed Ağa'nın oğlu Şatırzade İbrahim Ağa'nın adam yaralama suçuyla mahkemeye çağrılmasıdır. Gümüşhane kazasına tabi Tonya karyesi ahalisinden Hüseyin adlı şahıs mahkemeye gelerek “... *Sabık Fol Madeni emini Şatırzade dimekle arif fahrü'l-akrân işbu ba'isü'l-vesika İbrahim Ağa ibn Mehmed Ağa...*” tarafından 8 yıl önce babasının darp edildiğini iddia ederek şikâyetinde bulunmuştur. Böylece bu davadan İbrahim Ağa'nın 1750'li yıllarda Gümüşhane maden mülhakatında yer alan Fol Madeni'ne eminlik yaptığı ortaya çıkmaktadır.³³¹

Osmanlı Devleti'nin giriştiği uzun soluklu savaşlarda bütçenin açık verdiği hatta bazı durumlarda gelecek yılların vergilerinin önceden talep edildiği durumlara sıkça rastlanmıştır. Bunlardan biri de 1184-1770/1771 yılında meydana gelen erbain³³² adıyla zikredilen soğuklardan dolayı, 1186-1772/1773 yılına ait Trabzon sancağında vaki kazaların avarızlarından, Trabzon kalesinin muhafazasına memur yeniçerilerin kışlık giysileri için tayin olunan 5.580 akçenin toplanması olmuştur. Bu vergileri merkeze gönderme işine memur edilen Halil Çavuş Ağa vekili olarak Osman Ağa'yı

³²⁹ Şahin, a.g.t., s. 157.

³³⁰ Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 16.

³³¹ **TŞS.**, 1917, 54/2. Davada İbrahim Ağa merhum Mehmed Ağa'nın kolundan tutup kafasına yumru asa ile 4 defa vurduğu, Mehmed Ağayı döverek kan revan içinde bıraktığı iddia edildi. Şatırzade İbrahim Ağa ise Mehmed Ağa'nın 12 yıl önce vefat ettiğini bu sebeple 8 yıl önce onu dövmesinin ihtimali olmadığını belirtti. Bunun üzerine şahit bulması istenen Hüseyin'e uzun bir zaman verildi; ancak Hüseyin'in mahkemeye gelmemesiyle dava İbrahim Ağa lehine sonuçlandı.

³³² Erbain; Rumi Kanun-i Evvel'in (Aralık) dokuzundan (Efrenci 22), Kanun-i Sani'nin (Ocak) on yedisinden (Efrenci 31) kadar süren ve kışın en soğuk zamanı sayılan 40 gün. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2003, s. 227.

görevlendirirken, bu vergileri toplama işiyle mükellef olan Gümüşhane emini Es-Seyyid Mehmed Ağa vekili olarak Şatırzade İbrahim Ağa'yı görevlendirmiş ve bu kişiler mahkemeye gelerek gerekli paranın teslim edildiğine dair beyan vermişlerdir.³³³

Gümüşhane eminiyle Şatırzade İbrahim Ağa'nın birlikte yaptığı bir başka iş ise Gümüşhane madenlerinden çıkarılan bakırların İstanbul'a nakli konusunda olmuştur. Gümüşhane eminin yolladığı 4.208 kıyye (okka) ve 175 külçe bakırın İstanbul'a gönderilmesi için Şatırzade İbrahim Ağa İskenderpaşa Mahallesi'nde bulunan Küçük Osman Beşe adlı gemiciyle anlaşma yapmıştır. Taraflar her bir kantarı 15 para değerindeki navlun ücretiyle teslim ettiğine dair mahkeme tasdikini gerektiren işlemleri yapmışlardır.³³⁴ Yine benzer bir şekilde Gümüşhane madeninden Esseyyid Hafız Mehmed Ağa tarafından Trabzon iskelesine gönderilen "...nühas-ı miriden kıyye cihetinden 11.670 vukiye ve külçe cihetinden 479 kıta nühas..." Şatırzade Mehmed Ağa vasıtasıyla İstanbul'a ulaştırılmıştır. Şatırzade Mehmed Ağa da Trabzonlu Uzun Ahmed Bekir Ağa adlı gemici ile kantarı 16 paraden olmak üzere anlaştıklarını kadı huzurunda belirtmişlerdir.³³⁵

Şatırzade İbrahim Ağa 1187/1773 senesinde Sinop muhafızı Esseyyid Ahmed Ağa tarafından, Giresun kazasının 403 kuruş ve Rize kazasının 500 kuruş olmak üzere toplamda 903 kuruş mal-ı avarız tahsili ile görevlendirildi.³³⁶ Yine Şatırzade İbrahim Ağa 1187/1773 yılında El-hac Ahmed Ağa ile müştereken bir yıllığına Trabzon gümrük mukataasının iltizamını aldı.³³⁷ Şatırzade İbrahim Ağa 1185/1771 yılı Trabzon gümrüğü ve ona bağlı mukataasını bir yıllığına Hafız El-hac Ahmed Efendi ve El-hac Süleyman Ağa ile birlikte 20.000 kuruşa iltizamını elde ettiler. Bu paranın yalnız 7.500 kuruşu peşin olarak ödenirken geriye kalan 12.500 kuruşun 4.250 kuruşu Sohum ocaklığına teslim edilmesi kalan 8.250 kuruşun ise 9 ay zarfında 3 taksit ile ödenmesi kararlaştırılmıştır.³³⁸

1768-1774 Rus savaşlarında ve sonrasında Kafkasya başta olmak üzere cephelere yapılan ikmal ve lojistik desteklerde Trabzon iskelesi büyük önem taşımaktaydı. Merkezden gönderilen bir takım mühimmat buraya getirilmiş, ardından Erzurum'a

---

³³³ TŞS., 1932, 66/1.

³³⁴ TŞS., 1932, 73/1.

³³⁵ TŞS., 1932, 99/4.

³³⁶ TŞS., 1932, 10/2.

³³⁷ TŞS., 1932, 14/2. Sicil kaydında bu süre, "... 1187 senesi mah-ı Muharrem'ül-haramı guresinden Zilhicce gayetine gelinceye kadar..." şeklinde belirtilmiştir.

³³⁸ TŞS., 1931, 92/2.

gönderilmiştir. Bu dönemde Trabzon iskelesi gümrük eminliğini yürüten Şatırzade İbrahim Ağa bu malların Erzurum'a teslim olunması ve oraya gönderilmesi konusunda görevlendirilmiştir.³³⁹

Birçok devlet görevinde yer alan Şatırzade İbrahim Ağa Kasım Ağa Mahallesi sakini iken 1765 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Şatırzade İbrahim'in Osman adında bir oğlu, Hadice ve Emine adlarında da iki kızı olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁴⁰ Şatırzade İbrahim Ağa, Kuğuzade Esmâ Hanım ile evlenmiş olup bu aile ile güçlü bir bağ kurduğu da dikkate değer bir noktadır.³⁴¹

3.1.2 Şatırzade Ömer Ağa

Şatırzade Mehmed Ağa'nın bir diğer oğlu olan Ömer Ağa ise İbrahim Ağa'ya nazaran devlet işlerinde daha etkin olduğu gözükmektedir. Birkaç belgede Miralay olduğu belirtilen Ömer Ağa³⁴² çeşitli işletmeler de tasarruf ederek ekonomik yönden güçlenmeye çalışmıştır. Daha da önemlisi Trabzon kadısına ve yeniçeri Zabiti Mehmed Ağa'ya hitaben yazılmış bir belgede “... *umûr-u memleket-i ru'yet ve fukara-i ra'iyet için* ...” Trabzon Bedesten Ağası İbrahim Ağa ile birlikte Şatırzade Ömer Ağa'nın Trabzon ayanlığına tayin olduğu görülmektedir.³⁴³

Şatırzade Ömer Ağa'nın diğer birçok ayan gibi iltizamlar elde ederek maddi anlamda güçlendiği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin Ömer Ağa 1186/1774 yılına ait olan Bedesten³⁴⁴ mukataasından 1.515 kuruşu Gümüşhane Emîni Esseyid Mehmed Ağa'nın vekili olan Ali Ağa'ya teslim ettiğini mahkeme huzurunda belirtmiştir.³⁴⁵ Yine Bedesten mukataası malından olmak üzere Ahışa kalesindeki asker ve cebecilerin 1179/1765 yılına ait olan maaşlarının ödenmesi konusunda görevlendirilen Çorbacı Mustafa Ağa, mahkeme huzurunda burayı tasarruf eden Şatırzade Ömer Ağa'dan

³³⁹ TŞS., 1931, 80/1; 1933, 19/4, 19/5, 20/1, 20/2, 20/5. Gönderilen mallar içerisinde seng-i çakmak, fındık tüfenk, barut, kurşun, gibi askeri mühimmatlar olup bunlar bölgeden kiralanen bargirler ile nakledilmesi istenmiştir. Bunların ücretleri de Trabzon gümrüğü malından karşılanmıştır.

³⁴⁰ TŞS., 1936, 55/1.

³⁴¹ Yüksel, a.g.e., 2, s. 213.

³⁴² “... ba berat-ı alişan mutasarrıf olan umdetü'l-emacid ve'l-ayan işbu baisü'l-vesika Miralay-ı Trabzon Şatırzade Ömer Ağa...” TŞS., 1929, 58/2.

³⁴³ TŞS., 1923, 76/6.

³⁴⁴ Trabzon Bedesteni hakkında detaylı bilgi için bkz. Kenan İnan, “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, “Mahmiye-i Trabzon Mahallatından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 97-119.

³⁴⁵ TŞS., 1932, 91/1.

1179/1765 ve 1180/1766 yılına ait 33.5 kuruşu³⁴⁶ aldığını belirtmektedir.³⁴⁷ Şatırzade Ömer Ağa Trabzon ve tevabi mukataasını 1768’de Hafız El-hac Ahmed Efendi ve El-hac Süleyman Ağa ile birlikte 23.500 kuruş almıştır.³⁴⁸

Trabzon eyaletindeki kazaların 1190/1776 senesine ait avarız ve bedel-i nüzul mallarının toplanması Trabzon Alaybeyi Şatırzade Ömer Ağa’ya ihale olunmuştur.³⁴⁹ Şatırzadelerin 1193/1779 yılına ait Trabzon iskelesinin gümrük mukataası “93 senesi Muharremi guresinden sene-i mezbur Zilhiccesi gayetine gelince bir sene tamamına değin zabt etmek üzere” 25.000 guruş karşılığında Şatırzade İbrahim ve Ömer ağalara iltizam olunmuştur.³⁵⁰ Başka bir kayıta yine 1193/1779 senesine ait Trabzon Gümrük iskelesine ait gelirlerin toplanması 27.500 guruş karşılığında Şatırzadelere iltizam olunmuştur.³⁵¹

Canikli Ali Paşa 1776’da bir buyruldu ile 1777 yılına ait Trabzon’un (kaza ve nahiyelerinin) avarız ve nüzul bedelini toplama görevini Şatırzade Mehmed Ağa’nın oğulları İbrahim ve Ömer ağalara teslim etmiştir.³⁵² Yine 1776’da 1777’ye ait olmak üzere Trabzon ve Gümüşhane Kalemi cizyesinin toplanması görevi Canikli Ali Paşa tarafından Şatırzadelere verilmiştir. Fakat bu cizyelerin toplanması sırasında İbrahim ve Ömer ağaların zulüm yaptıklarına dair gelen şikâyetten ötürü Canikli Ali Paşa bir buyruldu daha yazarak zulmün önlenmesini istemiştir.³⁵³ Bu olay dışında Şatırzade Ömer Ağa’nın alaybeyi olduğu dönemde tımar sahiplerine haksız yere zulmettiğinden dolayı gelen

---

³⁴⁶ Belgedeki bozukluktan dolayı meblağ tam olarak okunamamaktadır. 33 buçuk kuruş dönem şartlarına göre oldukça düşük bir meblağdır.

³⁴⁷ TŞS., 1929, 58/2.

³⁴⁸ TŞS., 1929, 67/3 “Trabzon ve tevabi mukataası işbu 1182 senesi mah-ı Muharremi guresinden sene-i mezkur mah-ı Zilhiccesi gayetine gelince bir sene kamile zabt ve rabt etmek üzere bedelleriyle (...) iltizamına talebi ve rağbeti olanlar kıdvetü’l-emasil ve’l-akran Hafız El-hac Ahmed Efendi ve El-hac Süleyman Ağa’ya der uhde iltizam olunub (...) mukata-i mezburenin sene-i merkumeye mahsuben bedeli iltizamı olan 23.500 kuruş ...” belgenin alt kısmına düşülen bir diğer notta ise şu şekildedir; “mezkuran Hafız El-hac Ahmed Efendi ve El-hac Süleyman Ağa dahi mukataa-i mezbure iltizamına (...) Hafız Ahmed Efendi hissesine umdetü’l-ayan Şatırzade Ömer Ağayı (...) burada okunmayan bölümde büyük ihtimalle ilk önce mukataayı tasarruf eden Ahmed Efendi ve Süleyman Ağalar Şatırzade Ömer Ağa’ya mukataada tasarruf hakkı vermişlerdir.

³⁴⁹ TŞS., 1933, 63/3.

³⁵⁰ TŞS., 1934, 79/1; 78/4.

³⁵¹ TŞS., 1934, 77/1. Farklı bir kayıta da Trabzon iskelesinin gümrük gelirleri 946.485 akçe karşılığında yine Şatırzadelere iltizam olunmuştur. TŞS., 1934, 77/2.

³⁵² “... avarız ve nüzul malları tahsil olunması lazım olduğuna binaen tarafımızdan işbu darende-i buyruldu Şatırzade fahrü’l-akran İbrahim Ağa ve Ömer Ağa’ya tahsili ile ihale olunub...” TŞS., 1933, 76/2.

³⁵³ Özkaya, “Canikli Ali Paşa...”, s. 489.

şikâyetler üzerine görevinden alınarak yerine tımar ve zeamet erbabından Ömer oğlu El-hac Mustafa Ağa tayin edildiği belgelere yansımıştır.³⁵⁴

Şatırzadelerin bölgedeki bir diğer öne çıkan özelliği ise devlet ileri gelenleri ile olan yakın ilişkileridir. Trabzon kadısı ve mütesellimine yazılan bir belgede, eski Trabzon Beylerbeyi Mehmed Paşa, 1180/1767 yılına ait Trabzon kalemî cizyesine kayıtlı evraktan, 1.763 evrakın dağıtılmadığını belirtmiştir. Bu esnada İstanbul'a gönderilmesi yani memurluk görevinden azledilmesinden dolayı, topladığı 12.295 kuruştan 750 kuruşu Kalcıoğlu Ömer ve cizye kâtibi kefaletiyle Sürmene Ağası Sekban Ali zimmetinde bulunmakla temessükler Alaybeyi Şatırzade Ömer Bey'e teslim edilmiştir.³⁵⁵

Askerî ikmal bölgelerinden biri olan Trabzon, devletin çevre şehirlerde veya kalelerde ihtiyaç duyduğu malzemeleri ve insan kaynaklarını sağlamada önemli bir mevki işgal etmiştir. Muhtemelen 1768-1774 yılındaki Ruslarla yapılan savaştan ötürü bölgeden çevre kalelere yardımlar gönderilmesi emredilmiştir. Örneğin Trabzon kadısı, ulema, dergâh-ı yeniçeri ağası, Kalcızade Ömer Ağa, Gümrük Emîni Şatırzade Mehmed Ağa, Muradhanzade Bekir Bey gibi diğer ileri gelenlere hitaben yazılan buyrulduya, bu kişilerin Tatar Ağa'nın belirttiği Karadeniz sahillerinde bulunan Faş, Sohum ve Soğucak kalelerine yardım etmeleri istenmektedir. Bu kalelerin muhafazası için gerekli asker ve zahirenin miktarı merkeze bildirilmiş, fakat iaşenin karşılanması yazışmalardan dolayı uzayacağından Trabzon ve çevresinden buğday, arpa ve dakik tedarik edilmesi yoluna gidilmiştir. Söz konusu iaşenin tedarikinde Şatırzade Ömer Ağa etkili bir konumda olduğu görülmektedir.³⁵⁶

Çıldır'dan yazılan buyrulduya göre mütesellim Trabzon'a ulaşınca kadar "*Trabzon ayanından Şatırzade Miralay Ömer*" bu göreve tayin edildiği bildirilmektedir. Yine aynı belgede belirtildiğine göre mütesellim vekili olarak tayin edilen Şatırzade Ömer Ağa; Trabzon Ağaları ve hükümet yetkilileri ile beraber Trabzon ve çevresindeki kasaba ve

---

³⁵⁴ BOA., C. TZ., 2135 (15 Şaban 1182-25 Aralık 1768).

³⁵⁵ TŞS., 1928, 66/2.

³⁵⁶ TŞS., 1932, 89/2. Ayrıca bir başka kayıta Trabzon mütesellimi olarak zikredilen Şatırzade Ömer Ağa'nın tedarik edilen zahirenin Faş'a gönderilmesi için kayıkların kiralanması ve bu işle sorumlu tutulduğu görülmektedir TŞS., 1931, 94/4.

iskelelerde biriken zahirenin belirlenerek kısa süre zarfında Ahışa kalesinin merkez olduğu Çıldır eyaletine sevki hususunda görevlendirilmişti.³⁵⁷

Şatırzade Ömer Ağa, gerek devlete yakınlığı gerekse Canikli Ali Paşa'yla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Trabzon ve çevresinde önemli görevlere getirilmiştir. 24 Receb 1195/16 Temmuz 1781 yılından geçerli olmak üzere yazılan raporda Trabzon eyaletine mütesellim rütbesiyle bir kişinin gerekli olduğunu, bu yüzden Trabzon sakinlerinden Şatırzade Ömer Ağa'nın mütesellim sıfatıyla Trabzon eyaletine tayin olunduğunu bildirilmiştir.³⁵⁸ Canikli Ali Paşa'nın isyanından sonra kendisine destek veren Şatırzade Ömer'in de gözden düştüğü hakkında idam kararı dahi çıkartıldığı görülmektedir.³⁵⁹ Canikli Ali Paşa'nın affının ardından Şatırzade Ömer Ağa'nın da iyi niyeti ve devlete sadık tavırlarından dolayı affı istenmiştir.³⁶⁰ Mezarı Trabzon'da Tavanlı Cami haziresinde bulunan Ömer Ağa'nın ölüm tarihi mezar taşına 21 Zilhicce 1197/17 Kasım 1783 olarak yazılmıştır.³⁶¹

Şatırzade Ömer Ağa'nın ölümünden sonra iltizam ettiği mukataaların tahsil işlerini yürütme görevi oğlu Mehmed Ağa'ya intikal etmiştir.³⁶² Ardından Şatırzade Mehmed Ağa 1198/1783-1784 yılına ait Trabzon ve tevabi' mukataasını 1 yıllığına Mehmed Emin Efendi ile ortak olarak 27.500 guruşa iltizam eylemiştir.³⁶³

3.1.3 Şatırzade Osman Ağa

Şatırzadeler ilerleyen yıllarda da iltizam yoluyla devlete hizmet ettikleri görülmektedir. Sicil kaydına göre Şatırzade Mehmed Emin Efendi ve El-hac Osman Ağa Trabzon gümrüğü ve tevabi' mukataası iltizamını elde etmişlerdir.³⁶⁴ Yine Trabzon beylerbeyi Yusuf Paşa, Trabzon kadısı, Gümrük emini ve Sadrazam çukadarına hitaben yazılan hükümde 1209/1794 ve 1210/1795 yıllarına ait *Trabzon sancağının havi olduğu*

³⁵⁷ TŞS., 1932, 89/1 (17 Safer 1186). Şatırzade Ömer Paşa'nın ilerleyen yıllarda da mütesellim görevini sürdürdüğü görülmektedir. TŞS., 1936, 31/4, 93/1, 94/1.

³⁵⁸ TŞS., 1936, 63/1.

³⁵⁹ BOA., C. DH., 11476 (29 Zilkade 1193-8 Aralık 1179).

³⁶⁰ BOA., HAT., 16-721 (10 Muharrem 1195-6 Ocak 1781); BOA., HAT., 16-721 A (5 Safer 1195-31 Ocak 1781); BOA., HAT., 16-721 B (29 Zilhicce 1195-16 Aralık 1781); BOA., HAT., 16-721 D (27 Şevval 1194-26 Ekim 1780).

³⁶¹ Murat Yüksel, *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri*, 2, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 59, 2000, s. 196.

³⁶² TŞS., 1937, 65/2, 68/3.

³⁶³ TŞS., 1937, 71/1.

³⁶⁴ 1205 senesi Muharremi guresinden Zilhiccesi gayetine gelinceye değin 1 yıllığına bu mukataayı almışlardır. TŞS., 1940, 70/1.

kaza ve kurrasının deyniyle rüsumatının tahsili Şatırzade Osman Ağa'ya ihale olunduğu belirtilmiştir.³⁶⁵ Yine bu tarihlerde Trabzon beylerbeyi tarafından *reaya Subaşılığı'na* tayin edilmiştir.³⁶⁶ Ayrıca Şatırzade Osman Ağa, Kalcızade Memiş Ağa ile birlikte Trabzon eyaletinin imdad-ı hazariyelerinin toplanıp merkez hazineye gönderilmesi konusunda görevlendirilmiştir.³⁶⁷

Şatırzadelerin şehirde etkinliğini gören Trabzon valileri belli dönemlerde Şatırzadelerin buradan sürgün edilmeleri hususunda merkeze şikayetçi olmuşlardır. Bu düşünce değişimi ise Şatırzadelerin değişen tutumlarından ileri gelmekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi Şatırzadeler eşkıyalık yapmaktan geri durmuş ve güçlerini mülk, emlak, mültezimlikler elde ederek kazanmışlardır. Ancak yüzyılın sonunda değişen şartlarla birlikte ailenin tutumu da etkilenmiştir. İbrahim Ağa'nın oğlu Şatırzade Osman Ağa hemşirezadesi Zaim, Bayburdlu oğlu Emin ve Emmizadesi İsmail ile birlikte 40-50 eşkıya ile eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Trabzon valisi Osman Paşa'ya gönderilen hükümde bu eşkıyaların faaliyetlerinden ve halkın bunlara vereceği zarardan ötürü Sivas'a sürgün edilmeleri bildirilmiştir.³⁶⁸

İlerleyen yıllarda Rize ve çevresinde etkili olan Tuzcuoğulları isyanında asilerin safında bulunan Şatırzade Osman Ağa'nın Trabzon'dan çıkartılması istenmiştir. Şatırzade Osman Ağa, Hüsrev Paşa'nın Trabzon valiliğinden ayrılmasından sonra yerine getirilen Çeçenzade Hasan Paşa'dan hoşnut olmamıştı. Sürekli Hasan Paşa'ya muhalefette bulunan Osman Ağa, Hasan Paşa'nın yazdığı mektupta Trabzon'dan uzaklaştırılmasını talep etmiştir. Ancak merkez hükümet bir önceki Tuzcuoğlu İsyanından edindiği tecrübeyle bu işin sanıldığı gibi Osman Ağa'nın Trabzon'dan çıkartılmasıyla hallolmayacağını aksine akrabalık bağı kurduğu Tuzcuoğullarıyla birlikte diğer eşkıyaların destek vereceği düşüncesiyle bu işe yanaşmadı. Bu iki güç arasındaki anlaşmazlığı Osman Ağa'yı Erzurum Mübayaacılığı'na atayarak çözmüştür.³⁶⁹ Bu görevinden sonra 1827 yılında Anapa

---

³⁶⁵ TŞS., 1947, 47/2.

³⁶⁶ TŞS., 1945, 50/3.

³⁶⁷ TŞS., 1947, 63/3.

³⁶⁸ BOA., C. DH., 11684 (29 Şaban 1207-11 Nisan 1793).

³⁶⁹ Aktepe, a.g.m., s. 39-43.

kaymakamı olarak görevlendirilmiştir. Ardından 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Bayburd'u işgal etme girişimlerine karşı buraya gönderilmiştir.³⁷⁰

Canikli Ali Paşa'nın firarından sonra Ali Paşa ve oğulları Mikdat ile Battal Bey'lerin sahip olduğu mallar, bunların yanı sıra Canikli ailesi ile akrabalık bağı kurmuş olan Şatırzade Osman Ağa'nın mallarına el konulmuştur.³⁷¹

Şatırzade Osman Ağa Trabzon ileri geleni olarak birçok konuda devletin başvurduğu biri olmuştu. Şatırzade Osman Ağa Trabzon ve çevresinden topladığı askerlerle İran seraskeri ve Erzurum valisi Mehmed Emin Rauf Paşa maiyetine katılmıştır.³⁷² Şatırzade Osman Ağa'nın aralarında olduğu Trabzon ileri gelenlerine yazılan hükümde eski vali Osman Paşa zamanında Trabzon'da kalan 2.000 guruş tutarındaki gümüş çalınmış olup bunun araştırılması bulunup merkeze gönderilmesi istenmiştir.³⁷³

Ayanlıktan mirî miran rütbesiyle Paşalığa kadar yükselen Şatırzade Osman Ağa 17 Eylül 1839 tarihinde Trabzon'da vefat etmiştir.³⁷⁴

Şatırzadeler, siyasi alanda köklü, saygın bir aile olmasının yanı sıra sahip oldukları mülklerle de ön plana çıkmaktadırlar. Özellikle ailenin öne çıkan üyelerinden biri olan Şatırzade İbrahim Ağa birçok kez mülk alım ve satım hususunda sicil kayıtlarına konu olmuştur. Örneğin, Trabzon şehrinde Aşağı Hisar'da bulunan Bab-ı Bazar Mahallesi sakinlerinden Osman Ağa, Aya Filibo mahallesindeki mülkünü 200 kuruşa Şatırzade İbrahim Ağa'ya satmıştır.³⁷⁵ Başka bir kayıтта Kemerkaya mahallesinde vefat eden Savka veledi Nikolai'den kalan Trabzon çarşısındaki arsa, *marifet-i şer'le* müzayedeye verilmiş ve 50 kuruş ile Şatırzade İbrahim Ağa üzerine karar kılınmıştır.³⁷⁶ Bununla beraber bir

---

³⁷⁰ Aydın Güven, "Trabzon Ayanlarından Şatıroğlu Osman Ağa'nın Bölgedeki Faaliyetleri (1808-1830)", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, 1, Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz (Ed.), Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2002, s. 348.

³⁷¹ **BOA., C. ML.**, 7800 (27 Şaban 1195-18 Ağustos 1781). Bu el konulan mallardan 500 adet koyunun Ali Paşa'nın hemşiresi Rukiye Hanım'a ait olduğu kanıtlanmış ve geriye iadesi istenmiştir.

³⁷² **BOA., C. AS.**, 898 (5 Cemaziyülevvel 1207-19 Aralık 1792).

³⁷³ **TŞS.**, 1945, 51/1.

³⁷⁴ Güven, "Şatıroğlu Osman Ağa...", s. 348.

³⁷⁵ **TŞS.**, 1925, 10/1.

³⁷⁶ **TŞS.**, 1926, 68/2.

diğer kayıтта da Şatırzade İbrahim Ağa Semerciler Mahallesiinde başka bir mülke sahiptir.³⁷⁷

Maddi anlamda güçlü olan Şatırzadeler ahaliye borç para verebilecek durumdaydılar. Ancak borçlarını kolayca geri alamayınca bu defa borç sahiplerinin mülklerini borçlara karşılık üzerlerine geçirmişlerdir. Tekfur Çayırı Mahallesi sakinlerinden Trabzon Gümrükçüsü El-hac İbrahim Ağa borcu karşılığında Trabzon çarşısı Semerciler'deki iki bab nalbant dükkânının boş arsasını alacaklı Şatırzade İbrahim Ağa'ya 250 kuruş borcuna karşılık satması bu duruma örnektir.³⁷⁸

Şatırzadelerin mülkleriyle ilgili kayda değer durum, Hasan Ağa Mescidi Mahallesi'nde vefat eden Üçüncüzade Osman Bey'in borçlarını ödeyebilmek için varislerinin müzayedeye çıkardıkları aynı mahalledeki mülkü 1.375 kuruşa Şatırzade İbrahim Ağa ve eşi³⁷⁹ satın almış olmasıdır.³⁸⁰ Burada göze çarpan önemli nokta Şatırzadelerin yüksek bir meblağla bir mülkü satın alabilmesidir. Ayrıca ölen Üçüncüzade'nin borçlarının da fazla olması dikkati çeken başka bir noktadır.

Şatırzade ailesinin kadınları da erkekleri gibi mülk alım satımlarında aktif oldukları görülmüştür. Çarşı mahallesinden Hallaç Ömer Ağa Trabzon Çarşısı kuyumcular başındaki dükkânını 175 kuruşa Şatırzade El-hac Mehmed Ağa'nın kızı Emine Hanım'a satmıştır.³⁸¹ Yine Şatırzade İbrahim Ağa'nın, Semerciler Çarşısı'nda bulunan bir nalbant dükkânını, Hatice Hatun adlı bir kadından 230 kuruşa satın aldığı kayıtlara yansımıştır.³⁸²

Bazı mülk satışı belgelerinde Şatırzadelerin hangi mahallelerde mülk sahibi olduklarına görebilmek mümkündür. Örneğin Trabzon mahallatından Boztepe Mahallesiinde bulunan bir mülke ait satış belgesinden hareketle Şatırzade İbrahim Ağa'nın bu mahallede mülkü olduğu anlaşılmaktadır.³⁸³

---

³⁷⁷ TŞS., 1924, 13/1.

³⁷⁸ TŞS., 1923, 3/1.

³⁷⁹ Şatırzade İbrahim Ağa'nın eşinin adı Aişe olup mezarı Trabzon şehir mezarlığında bulunmaktadır. Ölüm yılı 1191/1777'dir. Murat Yüksel, **Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri**, 5, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 58, 2000, s. 475.

³⁸⁰ TŞS., 1929, 1/2.

³⁸¹ TŞS., 1924, 10/2.

³⁸² TŞS., 1924, 13/2.

³⁸³ TŞS., 1930, 5/3.

Trabzon'da Kule mahallesinde vefat eden Pabuççu Mehmed bin Ali'nin terekesinde ise “...*müteveffa-i merkumdan müntakil medine-i mezburede Bedestani insalinde vaki bir taraftan Guluzade(?) El-hac Mustafa Efendi ve bir taraftan Şatırzade İbrahim Ağa dükkânları...*” denilerek Şatırzade İbrahim Ağa'nın Bedestendeki dükkânlarından bahsedilmektedir.³⁸⁴ Ayrıca Trabzon şeriyeye sicilinin 1933, 21/2 nolu hükmünde Şatırzade İbrahim Ağa'nın Kazgancılar mahallesinde ve 1934, 52/3 nolu hükmünde de Bayram Beg Mahallesinde birer mülkleri bulunduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer belgede Medine-i İstanbul ahalisinden olup aynı zamanda Sürmene kazasında zeamet mültezimi olan İbrahim Ağa, Şatırzade İbrahim Ağa hanında misafir iken vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine terekesi çıkarılmış ve mirası hak sahiplerine verilmiştir.³⁸⁵ Bu vesileyle Şatırzade İbrahim Ağa'nın Sürmene taraflarında bir hanı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği üzere Osmanlı mahkemelerinde şuhudu'l-hal denen kurum güvenilir kişilerden ve halk arasında itibar kazanmış kimselerden oluşmaktaydı.³⁸⁶ Halk arasındaki alım satım, anlaşmazlık vb. durumlarda bu kişilerin şahitliğiyle dava sonuca bağlanırdı. Şatırzade ailesinin halka yardımcı oldukları bir diğer konu da haklı haksız ayrımının yapıldığı, vicdani olarak büyük sorumluluğun alındığı ve devlet işleriyle ilgili gelişmelerde mahkemede şuhudu'l-hal olarak bulunmaları aile üyelerinin güvenilir olduğunu göstermesinin yanı sıra devlet işlerindeki itibarının da göstermektedir. İncelenen belgelerde görüldüğü gibi bölgenin saygın ailelerinden olan Şatırzadelerin şuhudu'l-hal olarak belgelerde yer aldıkları gözlemlenmiştir. Örneğin 1931 no'lu Trabzon Şeriyeye sicilinin 83/2 ve 83/3 kayıtlarında şuhudu'l-halde “...*umdetü'l-ayan mir alay sabık Şatırzade Ömer Ağa...*” olarak yer alan Ömer Ağa her iki belgede de devlet işleri ile ilgili yapılan davalarda vardır ve şahit olarak bulunmaktadır. Bu ise devlet işleri ve bölgedeki ağırlığını, önemini göstermektedir.³⁸⁷ Bir diğer belgede Dizdar Ali Ağa'nın kızı Ümmü Gülsüm Trabzon'daki Yukarı Hisar'da bulunan mülkünü satmak için zevcini vekil eylediğini

---

³⁸⁴ TŞS., 1931, 27/2.

³⁸⁵ TŞS., 1931, 9/1.

³⁸⁶ Osmanlı mahkemelerinde şahitlik ve esasları hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdullah Demir, **Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi**, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010, s. 123-168.

³⁸⁷ Belgeler avarızların toplanması ve gerekli yerlerdeki askerlerin ihtiyaçları için gönderilmesiyle ilgili. Bu kayıtların dışında Şatırzade Ömer Ağa TŞS., 1933, 68/2, 77/5, 83/5, 84/1 sicil kayıtlarında şuhudu'l-hal olarak geçmektedir.

belirtmiş, bu davaya şahitlik edenlerden biri de Şatırzade ailesinden Molla Ali bin Abdullah olarak geçmektedir.³⁸⁸

Şatırzadelerin yaptığı faaliyetlerden biri de vakıf kurmak olmuştur. Vakıf kurmak ayanlar ve diğer ileri gelenler arasında önemli bir yer tuttuğundan Şatırzade Mehmed Ağa da vakıf kurarak hayır işlerinde bulunmaya çalışmıştır. 1754 tarihli bir vakfiye kaydına göre Debbaghane Mahallesinde bulunan mescid-i şerife minber vaz' ve müceddeden yevmi beş akçe ile hitabet ve yevmi beş akçe ile dersiamlık cihetleri Ahmed Efendi ibn Hüseyin üzerine berat olunmuş, Şatırzade Mehmed Ağa da bu vakfın mütevellisi olarak zikredilmiştir.³⁸⁹ Yine aynı vakıf 5 akçelik bir ücretle ile vefat eden Hattat İbrahim'in oğulları Hafız Hasan ve Monla Ahmed'e berat olunduğu kayıtlara geçmiştir.³⁹⁰

Eldeki bulgular gösteriyor ki, Şatırzadeler geçmişten gelen güçleri dolayısıyla Trabzon bölgesinde öne çıkmayı başarmışlar ve devlet işlerinde önemli rolleri üstlenmişlerdir. Ele alınan dönemde öne çıkan önemli bir diğer durum ise her bir aile üyesinin Mehmed Ağa, Ömer Ağa ve İbrahim Ağa bölgedeki bu etkinliklerini kendinden sonra gelen aile fertlerine aktarabilmeleridir.

İncelenen dönemde Şatırzade ailesi hakkında ufak da olsa bir soy ağacı oluşturulabilir. Bu dönemde ilk olarak karşılaşılan kişi Şatırzade Mehmed Ağa'dır. Mehmed Ağa'nın kesin olarak bilinen İbrahim ve Ömer adında iki oğlu bulunmaktadır. Bunların içerisinde devlet işlerinde daha aktif olan Ömer Ağa'nın Trabzon miralayı rütbesine kadar yükseldiği göze çarpmaktadır.

Şatırzade ailesinden olup bir mülk satış kaydında rast gelinen bir diğer kişi Şatırzade Ali Ağadır.³⁹¹ Bundan başka incelenen belgelerde Ali Ağa'ya rastlanmadığından Şatırzade unvanını taşıyan bu kişinin Şatırzade ailesinden kimlerle nasıl bir akrabalık bağı olduğuna dair mevcut değildir. Ancak bu kişinin bir vasi tayininde *Derviş Ali Ağa* olarak bahsedilen kişi olması da ihtimal dâhilindedir. Bu kayda göre, Trabzon şehrinin Debbaghane Mahallesinde sakin iken vefat eden Şatırzade El-hac Ahmed Ağa ibn Mustafa Ağa'nın evine varılıp Mustafa Ağa'nın vasisi olduğunu söyleyen büyük kardeşi Derviş Ali

---

³⁸⁸ TŞS., 1932, 120/1.

³⁸⁹ BOA., C. EV., 22967 (29 Safer 1168-15 Aralık 1754).

³⁹⁰ BOA., C. MF., 4488 (29 Muharrem 1205-8 Ekim 1790).

³⁹¹ Ali Ağa Naile, Esmâ, Rukiye ve diğer Esmâ'nın Debbaghane mahallesinde sahip oldukları mülkü 106 kuruşa satın almıştır. TŞS., 1924, 5/1.

Ağa, ölen abisinin El-hac İbrahim ibn Mehmed Ağa'dan 1 kuruş alacağı olduğunu söylemektedir.³⁹² İlerleyen dönemde Safer 1204/Ekim 1789 tarihli Şatırzade Derviş Ali'nin eşi Afife Hanım'a ait tereke kaydında Hasan ve Hüseyin adlarında iki oğlu olduğu ortaya çıkmıştır.³⁹³

Üçüncüzadelerin bölgede etkinlikleri azaldığı sırada Şatırzade ailesi bölgede ön plana çıkmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Üçüncüzade Ömer Ağa Trabzon valisi iken kardeşi Osman Bey ve oğlu Keleş Ahmed Bey bölgede varlığını hissettiren aile üyeleri olarak ortaya çıkmışlardır. Nitekim Üçüncüzade Ömer Bey'in öldürülmesiyle başlayan süreçte kardeşi Osman Bey'in abisine ait malların ve alacakların bir kısmını kendi zimmetine geçirmesi ve Ömer Paşa'nın oğlu Keleş Ahmed Bey'in zamanla kanunsuz işler ve eşkıyalık faaliyetlerine yönelmesi Osman Bey ve Keleş Ahmed Bey'in devlet nazarında önemleri azaltmıştı. İşte bu noktada Üçüncüzade aile üyelerinin gücü azalırken, diğer taraftan Şatırzadeler ön plana çıkmaktaydı. Şatırzadelerin Canikli Ali Paşa'yla aile bağları kurmaları Şatırzadeleri Trabzon'da saygın bir konuma getirmiştir. Şatırzadelerin servetlerinin büyük bir kısmını mülkler oluşturmalarına rağmen, Canikli Ali Paşa'nın buyruklarıyla Trabzon'un avarız ve nüzul bedellerini toplayarak servetlerini mültezimlik yoluyla arttırmaya başlamışlardır.

3.2 Dizdarzadeler

İncelenen dönemin göze çarpan ailelerinden biri de Dizdarzadelerdir. XIX. yüzyılda Giresun kazasında ön plana çıkan ailelerinden biri olan Dizdarzadeler, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon ve Giresun çevresinde buldukları eşkıyalık hareketleriyle devleti uzun süre meşgul etmişlerdir. Ailenin bu faaliyetlerinden önce isimlerinin nereden geldiğine bakılacak olursa "Dizdar" isminden de anlaşılacağı üzere devlet hizmetinde bulunmuşlardır. Dizdar kelime anlamı olarak kaleleri daimi suretle beklemeye ve müdafaaya memur olan askerlerin başı, kale komutanıdır.³⁹⁴ Şatırzadeler

---

³⁹² TSS., 1920, 9/2. Davada İbrahim Ağa borcu olduğunu kabul ediyor ancak Derviş Ali Ağa'nın ölen Ahmed Ağanın vasisi olmadığı söylüyor bunun üzerine kadı Hasan Ağa ibn İsmail Efendi ve Osman Beşe ibn Mehmed'in bu konu hakkındaki şahitliklerine başvuruyor. Ahmed Ağa'nın ölümünden bir gün önce kardeşi Derviş Ali'yi vasi tayin ettiğini ve Derviş Ali'nin de bunu kabul ettiğini söylüyorlar. Böylece vasiliği kabul edilen Derviş Ali Ağa İbrahim Ağa'dan 1 kuruşluk borcu almıştır.

³⁹³ TSS., 1941, 35/6.

³⁹⁴ Sertoğlu, a.g.e., s. 89; Pakalın, a.g.e., 1, s. 469.

gibi devlet hizmetinde bulunan bu aile üyeleri XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaptıkları eşkıyalık faaliyetleriyle onların aksine bir politika sergilemişlerdir.

Dizdarzadelerin eşkıyalık faaliyetlerinin ilki Dizdaroğlu Ali ve Abdi isimli şakilerin, Giresun'da oturan yeniçeri serdengeçti Ağalarından Seyyid İbrahim'in evini basarak "... *bi-gayr-i hakk...*" 20 kese tutarındaki malını ve eşyasını gasp etmeleri idi. Üstelik evini yakmak suretiyle Seyyid İbrahim ile birlikte aile efradına zulüm etmişlerdir. Bu olay üzerine Tokat Naibi Mehmed Aziz Efendi olayın soruşturmasına memur edilerek olayın çözüme kavuşturulması istenmiştir.³⁹⁵

Aynı tarihlerde başka bir belgeye göre Giresun eşkıyalarından Dizdaroğulları Ali ve Abdi Ağaların "... *nehb-i emval...*" ve "... *katl-i nüfus...*" yoluyla suç işlediklerinden dolayı yakalanıp yargılanmaları istenmektedir. Bu eşkıyaların yakalanması için defalarca emir çıkarılmasına rağmen bir sonuç alınamamış hatta bu şakiler emrindekilerle birlikte Giresun kalesini dahi tahakküm altına almışlar ve kaza naibini de kaleye hapsederek diledikleri gibi belgeler tanzim ettirerek kötülüklerine devam etmişlerdir. Kaleyi uzun süre savunabilmek için de kaza halkına 20 kese akçe tutarında kurşun ve barut bahası namıyla haksız biçimde para tahsil etme suretiyle kötülüklerini sürdürmüşlerdir. Olay silahşörandan El-hac Ahmed Ağa tarafından merkeze bildirilmiş ve bunun üzerine Tokat naibi sorunun çözülmesi için görevlendirilmiş ve bunun üzerine şakiler Dizdarzade Ali ve Abdi Ağaların yakalanması için yeniden emir çıkarılmıştır.³⁹⁶

Diğer ayan ailelerinde olduğu gibi Dizdarzadeler de devlet gelirlerini tasarruf etmişlerdir. Bu aileden eşkıyalıklarıyla ünlü Dizdarzade Abdullah Ağa 6 Ocak 1758'den önce Giresun merkez ile gayriden 20.000 akçe değerinde bir zeamete sahip olmuştur. Ancak yaptığı eşkıyalık hareketlerinden ötürü bu zeamet Abdullah Ağa'dan alınarak Kırım Hanı Giray Han'ın arz ve iltimasıyla Hüseyin Kandazoğlu Ali'ye verilmiştir. Zeamet kendisinden alınmasına rağmen zeamet gelirlerini toplamaya devam eden Abdullah Ağa'nın bu tavrına karşın, merkezden Trabzon ve Giresun kadılarına emirler gönderilerek Abdullah Ağa'nın faaliyetlerinin sonlandırılması vurgulanmıştır.³⁹⁷

³⁹⁵ BOA., AE. SOSMIII., 367. (29 Zilhicce 1170/14 Eylül 1757).

³⁹⁶ BOA., AE. SOSMIII., 368. (29 Zilhicce 1170/14 Eylül 1757).

³⁹⁷ BOA., TAD., 2, 49/1.

Trabzon Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya gönderilen hükümde Dizdaroğlu Ali ve Abdi'nin başında olduğu çete üyeleri ile birlikte hareket ederek Giresun ve çevresinde devlet idarecilerine karşı geldiği ve yaptığı zulümlerle bölgede “... *ihtilal-ı memlekete mü'eddi hareketden hali olmayub...*” şeklinde kargaşaya yol açtığından dolayı, bunların yakalanıp cezalandırılmaları için emir verilmiştir. Üstelik Giresun kalesine sığınmalarından dolayı, buranın ele geçirilmesi için her türlü yolun kullanılması, asla şefkat gösterilmemesi istenmiştir. Yakalandıklarında da en iyi şekilde yargılanarak cezalarının “... *'ale'l-âcel...*” kesilmesi hususunda hükmedilmiştir.³⁹⁸

Dizdarzadeler, eşkıyalık faaliyetleri dışında bölgedeki maden gelirleriyle de ilgilenmişlerdir. Karahisar-ı Şarki şaphanesinin eski emini Selim'in İstanbul'a sunduğu arzuhalde 1173-1174/1759-1760 yıllarına ait söz konusu şaphane mukataası kendi üzerindeyken Giresunlu Dizdaroğlu Ali ve Abdi Ağa'ların bu mukataaya bağlı Canik'teki beş kazanın 1173/1759 senesine ait avarız akçelerinden 762,5 guruşu zimmetlerine geçirdikleri gibi, İstanbul'a gönderilmesi için Giresun'a nakledilen şapın bir kısmını depolardan çıkararak diledikleri gibi etrafa dağıttıkları; bu yüzden 500 İstanbulî kantar değerindeki şaptan yalnızca 40-50 kantarının İstanbul'a götürdüklerini belirtmiştir. Dizdaroğulları İstanbul'a götürdükleri bu şapın 100 kantar olduğunu dile getirdiklerinden dolayı, Selim zor durumda kaldığını ifade etmiştir. Ancak Selim, Dizdaroğullarının faaliyetlerinin bununla sınırlı kalmadığını Pazarsuyu ve Akköy kazalarına ait 1562,5 guruş değerindeki avarızını toplamak için gönderdiği tahsildarın Dizdaroğulları tarafından geri gönderildiğini ve bu meblağı onların topladığını belirtmiştir. Dizdaroğulları toplamda 7.325 guruş tutarındaki borçlarından 3.325 guruşu Selim'e vereceklerine dair söz vermişler, fakat Selim'in elinden mukataası alındığından dolayı Dizdaroğulları bu sözlerini yerine getirmemişlerdir.³⁹⁹ Bir başka örnekte ise Dizdarzade Hüseyin, Mehmed Efendi'ye ait 20 bin akçe tutarındaki zeametine müdahalede bulunmuş, bu köylere 94 ve 95 yıllarında saldırarak *vaki olan rüsumunu ahz u kabz ve gadri küllî* eylemiştir.⁴⁰⁰

Her ne kadar eşkıyalık hareketlerinde bulunup halka zarar verseler de önem arzeden konularda devlet, ayan ve eşkıyalardan yardım istemiştir. Bu durum devletin bölge ileri gelenlerine zaman zaman muhtaç olduğunu göstermektedir. Örneğin; Giresunlu

³⁹⁸ BOA., C. ZB., 1688. (Evasıt-ı Zilkade 1171/17-27 Temmuz 1758).

³⁹⁹ BOA., TAD., 2, 44/3; BOA., TAD., 2, 28/1.

⁴⁰⁰ BOA., TAD., 2, 254/4.

Dizdarzade Ali ve Abdullah ile Giresun'un diğere ayanlarına ve zabitlerine gönderilen hükümde Trabzon'daki Hatuniye vakfına bağı İskefiye (Çarşıbaşı) köyünde hâkim olan Sakaoğullarının ve onlara yardım edenlerin *te'dib* edilmesi istenmiştir. Bunun için daha önceden Trabzon Beylerbeyisi Mısrî Ahmed Paşa görevlendirilmiştir. Aynı şekilde tayin edilen silahlı adamlarla birlikte kısa süre içerisinde valiye katılıp çevredeki nizamı yeniden kurmak adına harekete geçilmesi buyurulmuş, hatta aynı dönemde Trabzon şehrinin doğusundaki Of ve Sürmene kazaları ile Yomra nahiyesinde ortaya çıkan kargaşayla birlikte şehrin merkezini basan Rus eşkıyasının⁴⁰¹ def edilmesi de görev olarak verilmiştir. Belgede eşkıyaların şehri Ramazan ayının ilk gününde bastığı hayli şiddetli çatışmaların yaşandığı vurgulanmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki bölgedeki ayanlar adamlarıyla birlikte kargaşanın olduğu bölgelerde düzenin sağlanması için valinin emrine girmektedirler.⁴⁰² Dizdarzadelere gönderilen bu belgenin aynı Üçünücüzade Keleş Ahmed Bey'e, Hatuniye vakfında görevli Hasanzade Süleyman Efendi, Hatuniye mütevellisi Hacısalihzade Hasan'a, Trabzonlu Uzun Ömer Ağa'ya, Gümüşhane kazasında darphane işlerini yapan memurlara, Gümüşhane eminine ve Gümüşhane'den Trabzon'a gelecek olan ordunun komutanına gönderilmiştir.⁴⁰³

Dizdarzadelerin bu dönemde (1178/1764-1765) yaptıkları en büyük eşkıyalık veya isyan faaliyeti Ali ve Abdullah önderliğinde olmuştur. Bunların Giresun ve çevresinde eşkıyalık hareketlerine girişmelerinin ardından vezir Numan Paşa Trabzon eyaletine gönderildi. Numan Paşa'ya yardım için Canik muhassılı Ali Paşa, vesair derebeyler ve Trabzon Ağaları görevlendirildi. Numan Paşa'nın üzerlerine geldiklerini öğrenen Ali ve Abdullah 1000 tüfekli askeriyle Giresun kalesine kapandılar. Ardından kadıyı kaleye çağırarak bir takım isteklerde bulundular. Kale, kaya üzerinde bulunduğundan doğrudan bir saldırıyla alınması zordu. Bu sebeple Numan Paşa kaleyi top ateşine tutarak Dizdaroğullarını zor durumda bırakmaya çalıştı. Ancak Kuğuzade İbrahim Ağa, Kalcıoğlu Ömer ve İsmail Ağaların yardımıyla kayıklarla oradan kaçmayı başardılar.⁴⁰⁴ Olayın anlatıldığı bir diğere belgede ise Giresun'a gelen Tatar Hacı Ahmed, Dizdaroğlu'nun kendisine tabi olan eşkıyayı üç kola bölüp iki kol askerini Canikli El-hac Ali Bey üzerine

---

⁴⁰¹ Burada Rus eşkıyası olarak bahsedilen grubun o tarihlerde bölgeye sıkça tacizlerde bulunup bölgeyi yağmalayan Don Kazakları olduğu aşikârdır.

⁴⁰² BOA., C. DH., 1786/1(Evasıt-ı Şevval 1173/27 Mayıs-5 Haziran 1760).

⁴⁰³ BOA., C. DH., 1786/2 (Evasıt-ı Şevval 1173/27 Mayıs-5 Haziran 1760).

⁴⁰⁴ BOA., C. DH., 12142/1.

gönderdiğini, ancak Canikli Ali Bey üzerine gelen askeri bozguna uğratıp 73 eşkıyayı da etkisiz bıraktığını anlatmıştır. Canikli Ali Bey bu zaferinden sonra Giresun kalesini ele geçirmiş ve 73 eşkıyanın idamını gerçekleştirmiştir. Dizdaroğullarının da bu sırada, yukarıda belirtildiği gibi, karadan ve denizden Trabzon tarafına firar ettiklerini merkeze bildirmiştir. Söz konusu belgenin devamında ise Canikli Ali Paşa'nın yakalayıp idam ettiği eşkıyaların kesilen başları ve diğer tahrirat ile Numan Paşa ve Hacı Ali Bey adamlarıyla Kapı kethüdası Konağı'na geldikleri belirtilmiştir.⁴⁰⁵ Aynı belgenin melfufundan anlaşıldığı üzere 63 gün boyunca top ve tüfekte kaleyi muhasara eden Canik Muhassılı Hacı Ali Bey'in kaleye saldırması üzerine Dizdarzadelerin buradan kaçmalarıyla isyan hareketi sona ermiştir.⁴⁰⁶

Bu olaydan sonra merkezden gönderilen belgede “... Dizdâroğulları iki aydan ziyâde Giresun kal'esinde muhasara ve tazyik ve afiyete evâmîr mukaddemât idemeyüb firâr eyledikleri ve 'askeri mafire ile ta'kîb eyledikleri...” ibaresiyle Canik muhassılı Hacı Ali Bey ve Numan Paşa'nın Dizdarzadelerin faaliyetlerini durduklarını ve takdire şayan bu başarılarından ötürü kendilerinin hilat ile ödüllendirildikleri belirtilmektedir.⁴⁰⁷

Dizdarzadelerin durumları ise belgelerden anlaşıldığı üzere firarla son bulmuştur. Bundan sonra 1773'teki eşkıyalık faaliyetlerine kadar herhangi bir şekilde belgelerde rastlanılmayan Dizdarzadelerin affedilip devlet bünyesine alındıkları anlaşılmaktadır.⁴⁰⁸

3.3 Canikli Ali Paşa Döneminde Bölge ve Ailelerle İlişkiler

Canikli Ali Paşa, Canikli lakabı ile tanınan bir aileye mensup olup Fatsalı Ali Ağa'nın iki oğlundan en küçüğüdür. Önceleri Canik muhassıllığı⁴⁰⁹ ve Amasya

---

⁴⁰⁵ BOA., C. DH., 12142, 2.

⁴⁰⁶ BOA., C. DH., 12142, 4/1.

⁴⁰⁷ BOA., C. DH., 13809.

⁴⁰⁸ Dizdarzadelerin affedildikleri onların 1773 yılında Canikli Ali Paşa'nın maiyetine gitmediklerinden dolayı cezalandırılmaları ve kapıcıbaşılık payelerinin alınmaları hakkında emir gönderilmiştir. Rıza Karagöz, a.g.t., s. 43.

⁴⁰⁹ BOA., TAD., 2, 58/3; 61/3. Canikli Ali Paşa muhassılık görevi esnasında birçok defa eşkıyalık faaliyetleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan birinde Mustafa ve Mehmed Alemdar'ın kuleler kurup etrafına 300-500 civarı adam toplayıp yakınlarıyla birlikte yapmış oldukları eşkıyalık faaliyetlerini sonlandırmak olmuştur. BOA., TAD., 2, 66/1.

mutasarrıflığını elinde tutan Ali Paşa Kırım seraskerliği ardından 1773 yılında Trabzon valiliğine atanmıştır.⁴¹⁰

1768 yılında başlayan Rus savaşlarından dolayı hem bölgeyi iyi tanması hem de toplanacak olan askeri finanse edebilme gücüne sahip olduğundan dolayı Kırım'a serasker olarak atanan Canikli Ali Paşa'nın asker toplaması, özellikle Trabzon ve çevresinden zor olmuştu. Kalcıoğlu Ömer, Dizdaroğlu Ali ve Abdullah ile Tirebolu voyvodası Ali Şîr memur oldukları yerlere gitmedikleri gibi buldukları yerlerin sefere gidecek askerlerini de caydırmışlardır.⁴¹¹

1778 yılında Kırım'ı tekrar Osmanlı'ya bağlamak amacıyla ikinci defa buraya serasker olarak atanması, rakibi Bozok ayanı Çapanoğlu Mustafa'yı rahatsız etmişti. Canikli Ali Paşa'nın başarısını istemeyen Çapanoğlu Mustafa, Ali Paşa'nın istediği yardımları etmediği gibi bölgeden gidecek yardımları da önledi. Başarısızlıkla sonuçlanan harekâta Mustafa Ağa'nın bu tutumunun etkisi bulunduğu düşünülebilir.⁴¹² Ali Paşa'nın başarısız ve Kırım Seferi sonunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi, Osmanlı Devleti'nin prestijini sarstığı gibi; ekonomik anlamda da zor durumda bırakmıştır.⁴¹³

Canikli Ali Paşa, emirlerine uymadığı gerekçesiyle Çapanoğlu Mustafa'nın cezalandırılması düşüncesindeydi. Ancak Ali Paşa'yla aynı görüşte olmayan merkez hükümet onun bu işten geri durması gerektiğini belirtti. Fakat düşmanlığı bitmeyen Ali Paşa Çapanoğlu'nun cezasının tez zamanda verilmesi aksi halde kendisinin bunu yapacağını açıkça belirtti.⁴¹⁴

---

⁴¹⁰ Özkaya, "XVIII. Yüzyıl'da Trabzon'un Genel Durumu...", s. 141. Canikli Ali Paşa, 1774 yılında Kırım'dan döndükten sonra XVIII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin genel yapısını ortaya koyan nasihatname niteliğindeki risalesi *Tedâbirü'l-Gazavat*'ı yazmaya başlamış ve 25 Kasım 1776'da tamamlamıştır. Ali Paşa III. Mustafa ve I. Abdulhamit dönemindeki olayları ele alıp işlenen hataları tenkit etmiş, devlet kurumlarında ortaya çıkan bozuklukların düzeltilmesi için alınabilecek tedbirleri kendi tecrübeleri ışığında kaleme almıştır. Karagöz, a.g.t., s. 161. Canikli Ali Paşa'nın eseri hakkında ayrıca bkz. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi, Tedâbirü'l-Gazavat", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 7(12-13), 1969, s. 119-191.

⁴¹¹ Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa...", s. 485.

⁴¹² Özcan Mert, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980 s. 41-42.

⁴¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 4/2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. 450-453.

⁴¹⁴ Karagöz, a.g.t., s. 107.

Ali Paşa'nın asi tavırlarından dolayı valilikten azledilmiş ve vezirliği üzerinden alınmıştı. Dahası Çapanoğlu Mustafa'nın Canikli Ali Paşa'yı yakalayıp cezalandırması, idam edilerek kesik başının İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Merkezi hükümet istediği desteği Ali Paşa'ya vermemiş ve buna karşılık Çapanoğlu Mustafa'yı desteklemiştir. 1779 kışında Canikli Ali Paşa üzerine yürüyen Mustafa Ağa, Ali Paşa'nın karşısına çıkardığı küçük bir birliği dağıtarak yoluna devam etmiştir. Beş, altı bin kadar adamı olan Ali Paşa ise herhangi bir muharebeye girişmeyerek oğlu Battal Hüseyin Paşa ve ailesi ile birlikte Sinop'tan gemilere binerek Kırım tarafına kaçmıştır.⁴¹⁵ Ali Paşa'nın deniz yoluyla kaçtığını haber alan merkezi hükümet çevredeki limanlara Ali Paşa'nın buralara gelebileceği ihtimaline karşı hükümler göndermiştir. Trabzon mütesellimi Ahmed'e gönderilen hükümde Ali Paşa'nın kötü hava şartlarından dolayı Trabzon iskelesine gelme ihtimalinin olduğunu ve bundan dolayı bölgeyi iyi kontrol ederek, yakalanması durumunda Ali Paşa'nın idam edilerek kesik başını İstanbul'a göndermesi önemle belirtilmiştir.⁴¹⁶ Dahası Karadeniz'in Anadolu sahillerinden Soğucak'a kadar Kafkasya bölgesindeki iskele görevlilerine konu ile ilgili hükümler gönderilmiştir. Söz konusu hükümde Bozok mutasarrıfı ve Yeniil voyvodası Çapanoğlu Mustafa'nın Canikli Ali Paşa'nın yakalanmasına memur edildiği ve Ali Paşa'nın kaçtığı belirtilmektedir. Bu sebepten ötürü bölgede bulunan yeniçeri zabıtlarına, mütesellimler ve diğer görevlilerden Canikli Ali Paşa'nın yanına kimsenin gitmemesi ve onun bulunduğu yerden de kimsenin Canik, Trabzon ve Kastamonu'ya gelmemesi iskelelerin dikkatle kollanıp şüpheli kişilerin yakalanması istenmiştir.⁴¹⁷

Canikli Ali Paşa'nın firarından sonra Çapanoğlu Mustafa'ya düşmanlık güden Ali Paşa taraftarları ve akrabaları etrafına adamlar toplayarak Çapanoğlu Mustafa'nın üzerine hücum etmişlerdir.⁴¹⁸ Bu olayın dışında Trabzon valisi Çerkez Hasan Paşa'nın firari halde olan Canikli Ali Paşa'nın taraftarlarının Canik sancağı dâhilinde, Çapanoğlu Mustafa'yı ansızın bastıklarını belirtmektedir. Bu gelişme üzerine Çapanoğlu Mustafa, Bozok tarafına geri çekilmek suretiyle asker toplayarak tekrar bölgeye (Canik'e) gelmiş bu eşkıyaları cezalandırma işlemine girişmiştir.⁴¹⁹

⁴¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapan Oğulları", **Bellekten**, 38(150), Ankara 1974, s. 222-223.

⁴¹⁶ **TSS.**, 1935, 82/2.

⁴¹⁷ **TSS.**, 1935, 64/1.

⁴¹⁸ Özkaya, "Canikli Ali Paşa...", s. 507-508.

⁴¹⁹ **BOA., C. DH.**, 14974 (21 Safer 1194-27 Şubat 1780).

Canikli Ali Paşa'nın firarı hiçbir sorunu halletmediği gibi Trabzon ve çevresindeki ayanların da tutumunu ve bölgedeki yeni oluşumları ortaya çıkarmıştır. Trabzon valisi Çerkez Hasan Paşa'nın merkeze yazdığı dilekçede isyan eden Canikli Ali Paşa'nın "... *cürm-ü afv olunmuş Trabzon'a gelecek imiş...*" şeklindeki beyanatlarla Ali Paşa'nın taraftarları birbirlerine pusulalarla haber vermişlerdir. Bölgedeki etkin taraftarlarından Pulathane Serdarı Hasan, Kuğuoğlu Süleyman, Bahadıroğlu Muhammed, Sakaoğlu Ali ve Güvendikoğlu Muhammed isimli eşkıya liderleri ya da daha uygun bir deyimle ağalar 300-500'er asker toplayıp halka eziyet etmeye başlamışlardı. Ayrıca buldukları bölgelerde kuleler inşa etmişlerdir. Devlet, yukarıda ismi geçen eşkıyalar ile Şatıroğlu Ömer Ağa'nın firari Ali Paşa'nın adamı olduğunu bildiğinden, bunların Giresun kalesini alıp Ali Paşa'yı koruyabilecekleri ihtimalini düşünmüştür. Ayrıca Şatırzade Ömer'in kale gibi bir konağı ve 3.000 askeri bulunmaktaydı. Bütün bunlar göz önüne alınarak Ali Paşa'nın Trabzon'a sızmasını önlemek, bu eşkıyaların yakalanması ve bunlara karşı yeteri kadar askerin Trabzon valisinin emrinde bulundurulması gerekmektedir. Böylece Erzurum Valisi'ne hüküm gönderilerek eşkıyaların yakalanması için Trabzon valisi ile ortaklaşa hareket ederek kısa bir süre içerisinde sorunun halledilmesi istenmiştir.⁴²⁰

Gümüşhane Emmini ve Trabzon mütesellimi Mehmed'in tahriratından anlaşıldığı üzere, Canikli Ali Paşa'nın firarından sonra Trabzon bölgesinde olay çıkaran Ali Paşa taraftarlarının affedilmesi düşünülmüştür. Görele voyvodası Kuğuzade Süleyman, Serdar Hasan, Hatuniye vakfından Sakaoğlu ve diğer bir takım kişilerin bulunduğu bu kişilerin affedilmeleri halinde "... *Trabzon valilerinin nüfuz ve i'tibârları olmayacağından gayri fukarâ-i ra'yyet pâymâl olacakları...*" düşüncesiyle bu af girişiminden vazgeçilerek gereken cezaların tertip edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²¹

Canikli Ali Paşa'nın isyanı sırasında onu destekleyen bir diğer aile de Trabzon'da akrabalık tesis ettiği Şatırzade Ömer Ağa'ydı. Gümüşhane emmini ve Trabzon mütesellimi Hafız Mehmed Ağa'ya, bir başka suretinin de Trabzon valisi Çerkez Hasan Paşa'ya gönderilen hükümde Trabzon alaybeyi olan Şatırzade Ömer Ağa'nın Canikli Ali Paşa'nın isyanıyla birlikte, bazı kendini bilmezlerle birlik olduğu ve onları isyana teşvik ettiğinden bahsedilmektedir. Bu kişilere verilecek cezanın meşru olduğunu vurgulayan merkezi

---

⁴²⁰ BOA., C. DH. 14470 (29 Safer 1194/6 Mart 1780).

⁴²¹ BOA., C. ZB., 610 (16 Zilkade 1193-25 Kasım 1779).

hükümet Ömer Ağa'nın yakalanıp kesik başının İstanbul'a gönderilmesini önemle belirtmektedir.⁴²²

Canikli Ali Paşa'nın Trabzon bölgesindeki destekçilerinden biri de Kuğuzade Süleyman Ağa'ydı. Canikli Ali Paşa'nın kethüdası olan Sarı Abdullah Paşa bir süre Kuğuzade Süleyman Ağa'nın yanında saklanmıştı. Gümüşhane Emni Hafız Esseyid Mehmed tarafından merkeze sunulan raporda Canik muhassılı firari Ali Paşa'nın kethüdası olup Kuğuzade Süleyman Ağa'nın evinde saklanan Abdullah Paşa 1192/1778 senesine ait seferiyyesinden kalan, 1193/1779 senesi hazariyyesine ait toplam 15.556 guruş ve 2.500'ü kethüdanın kendi malı olan paraya Çapanoğlu Mustafa'nın Ünye iskelesinde el koyduğu belirtmektedir. Merkez ise bu paranın ait olduğu yere yani Hazine-i Amire'ye önemle korunarak, vakit kaybetmeden bir an önce teslim edilmesini kesin bir dille vurgulamaktadır.⁴²³

1781 yılına gelindiğinde gerek İstanbul'da taraftarı olan vezirlerin gerekse Kırım Hanı Şahin Giray'ın Canikli Ali Paşa'nın affolunması hakkındaki telkinleri Ali Paşa'nın elini güçlendirmiştir. Bu durumdan istifade eden Canikli Ali Paşa İstanbul'a yazı yazarak yaptıklarından dolayı büyük pişmanlık duyduğunu, Trabzon eyaletini kendisine, Erzurum eyaletini de oğlu Mikdat'a verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine 1781 Eylül'ünde vezirliğinin yeniden kendisine verilerek Trabzon valiliğine atandığı bildirilmiştir.⁴²⁴

Bütün bu olaylardan Osmanlı Devleti'nin, taşrada ayanlar arasında denge siyasetini uyguladığı açıkça anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere Doğu Karadeniz başta olmak üzere Erzurum ve Kars çevresinde gittikçe güçlenmeye başlayan Ali Paşa'yı ve ailesini elde ettiği gücü, Bozok civarında mutasarrıf olan ve Ali Paşa'nın en büyük rakibi olarak ortaya çıkan Çapanoğlu Mustafa Ağa ile azaltma yoluna gitmiştir. Devlet, Canikli Ali Paşa'yı sindirmeye kalkışırken de merkezden ordu göndermek yerine Çapanoğlu'nun bizzat kendisine bu işi havale etmiştir. Devletin desteğini alan Çapanoğlu Mustafa Ağa, Canikli Ali Paşa'ya üstünlük sağlayarak onun firarına sebep olmuştur. Bu gelişme ardından bu sefer bölgede güçlü bir pozisyona gelen Çapanoğlu Mustafa Ağa'yı da Canikli Ali Paşa'nın affedilerek Trabzon valiliğine atanmasıyla durdurma yoluna gittiği görülmektedir.

---

⁴²² BOA., C. DH., 11476 (29 Zilkade 1193-8 Aralık 1179).

⁴²³ BOA., C. ML., 22553 (14 Zilhicce 1193-22 Aralık 1779).

⁴²⁴ Özkaya, "Canikli Ali Paşa...", s. 513-514.

Canikli Ali Paşa'nın affedilmesiyle taraftarlarının affi da gündeme gelmiş ve bu hususta Trabzon Valisi Çerkez Hasan Paşa önemli rol oynamıştır. Trabzon valisi Çerkez Hasan Paşa'nın merkeze gönderdiği bir belgede Görele Voyvodası Kuğuzade Süleyman Ağa'nın affedilip idam fermanının kaldırılması istemiştir. Üstelik Süleyman Paşa'nın devletin taşrada karşılaştığı sorunları çözme konusunda kullanılması gerektiği üzerinde durmuştur.⁴²⁵

Canikli Ali Paşa'nın bir diğer taraftarı olup kendisiyle akrabalık ilişkileri kurduğu Şatırzade Ömer Ağa'nın da affedilmesi gündeme gelmiştir. Nitekim Trabzon Valisi Hasan Paşa sadrazama yazdığı dilekçede maiyetinde olan ve hizmetinde kusuru bulunmayan Şatırzade Ömer Ağa'nın affedilmesi yönünde talebini iletmiş görülmektedir.⁴²⁶ Yine başka bir hatt-ı hümayun belgesinde Trabzon valisi Hasan Paşa, *Kalcıoğlu nam şakinin tuğyanına binâen* konağına kapandığı sırada ihtiyaç duyduğu yiyecekleri temin eden Şatırzade Ömer Bey'e elinden alınan alaybeyliğinin bu yardımından ve devlete olan sadakatinden ötürü bu unvanının tekrar iade edilmesini talep etmiştir.⁴²⁷ Ancak bu yazısına cevap verilmediğinden ötürü, mahcup olduğunu ve harman edilmekte olan zahireden mahrum kalacağını belirterek bir an önce Şatırzade Ömer Ağa'nın alaybeyliği görevine tekrar atandığına dair emrin yazılmasını başka bir belgede belirtmiştir.⁴²⁸

Bir diğer örnek ise ahalinin dilekçelerine dayanan naip ilamında, Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın bölgeye mütesellim olarak tayin ettiği Hafız Mehmed'in eski Trabzon valisi Canikli Ali Paşa'nın kethüdası Abdullah Ağa'nın yanında taşradan bulunan adamlar ile mütesellimi tehdit edip geri göndermeleri konusunda "... Şâtırzâde Ömer Ağâ kulları hakkında iftirâ..." olunduğunu bildirerek suçunun olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca belgede Şatırzade Ömer Ağa'nın halkın sevgisini kazanmış biri olduğu üzerinde durulmaktadır.⁴²⁹ Yine başka bir belgede Trabzon ileri gelenlerinin ortak dilekçelerinde Hafız Mehmed Ağa'nın Şatırzade Ömer Ağa hakkındaki suçlamalarının asılsız olduğu,

---

⁴²⁵ BOA., C. DH., 6914 (14 Receb 1194-16 Temmuz 1780). "Merkum Trabzon valisi müşarünleyhin bu defa vaki olan rica ve inhası üzere sadıkane hıdmet ve tathîr-i memleket ve te'dib-i eşkıya ile ehl-i arz güruhunu siyanet emrinde müşarünileyhin emr ve payesiyle(?) hareket etmek şartıyla cürmü afv ve ismi sadır olan emri alilerden ref' ve terkin olunduğunu kendüye ifhâm ve ber minval-i muharrer hıdmat-ı lazıme istihdam etmek için müşarünileyhe ve kadı-i beldeye hitaben".

⁴²⁶ BOA., HAT., 16-721 C (11 Zilkade 1194-8 Kasım 1780).

⁴²⁷ BOA., HAT., 16-721 (10 Muharrem 1195-6 Ocak 1781) "... merkumun ıtlakı ve kemakân alaybeyliği ibkası hususu bundan akdem tahrir ibtida' olunmuşken bu ana değin bir haberi zuhur etmediğinden ...".

⁴²⁸ BOA., HAT., 16-721 A (5 Safer 1195-31 Ocak 1781).

⁴²⁹ BOA., HAT., 16-721 D (27 Şevval 1194-26 Ekim 1780).

Şatırzade Ömer Ağa'nın devlete yardım ettiği, insanlara zulmetmediği iyi niyetli biri olduğu dile getirilmektedir.⁴³⁰

Canikli Ali Paşa ile beraber yükselen âyan ailelerini, aynı şekilde bölgenin batısında, Ordu taraflarında, görmek mümkündür.⁴³¹ Böylece Canikli ailesi hâkimiyet alanını Doğu Karadeniz Bölgesinin tamamına yayarak nüfuz elde etmeyi başardığı görülmektedir.

---

⁴³⁰ **BOA., HAT.,** 16-721 B (29 Zilhicce 1195-16 Aralık 1781).

⁴³¹ Bu dönemde Ordu ve çevresindeki ayan aileleri ve faaliyetler için bkz. İlhan Ekinci, "Büyük Ayanların Gölgesinde Ordu Kazasında Ayanlığın Gelişimi", **History Studies**, 5, 2013, s. 151-176.

SONUÇ

Coğrafi Keşiflerle başlayan ticaret yollarının değişimi, gümüş enflasyonu, artan nüfus ve akabinde gelişen silah teknolojisi Osmanlı toplumsal ve siyasal düzenini derinden sarsan olayların başlangıcı olmuştur. Anadolu'daki suhte ve sarıca sekban isyanlarına, Balkanlarda ve Ortadoğu'da meydana gelen karışıklıkların eklenmesi, Osmanlı'da geniş anlamda huzursuz bir ortam ortaya çıkarmıştı. Toprak sisteminin zarar görmesi, işin ehline verilmemesi, taşra görevlilerinin görevleri dışında işlere yönelmesi ve halka zulmetmesi olayları daha vahim hale sokmuştu. Üstelik Habsburglar ve İranlılarla meydana gelen uzun, sonuçsuz ve yıpratıcı savaşlar felakete yeni bir boyut kazandırmıştı.

Gelişen bu olaylar Osmanlı Devleti'nin temel sistemi olan tımar sistemine zarar vermişti. Devlet tımar sisteminin devrini tamamlayıp önemini yitirmesiyle ortaya çıkan askeri ve maddi açığı tımar topraklarını, gümrükleri, limanları vb. gelir getiren ticarethaneleri iltizama vererek kapatmaya çalışmıştır. Fakat bu çözüm de ekonomik sıkıntıları gidermeyince bahsi geçen devlet gelirleri ömür boyu olmak şartıyla mültezimlere verilmeye başlanmıştır. Kökenleri XVI. yüzyıla kadar inen, buldukları bölgede devlet ile halk arasında aracılık rolü üstlenen ve ekonomik anlamda güçlü olan bu kimselere idari ve askeri görevlerin verilmesi güçlerini daha da arttırmıştı. Bu durum taşrada, XVII. yüzyılda, yöneten yönetilen arasında yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu yeni düzende toplumun eskiden önde gelen kişileri biraz daha ön plana çıkararak Ayanlık Çağı/Düzeni adı verilen bir dönemi başlatmışlardır. Bir başka deyişle devletin ortadan kaldırmaya çalıştığı sorunlar yeni bir düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Yukarıda teferruatıyla değinildiği gibi ayanların baştaki görevi devlet ile halk arasındaki ilişkileri düzenlemek ve aracılık yapmaktı. Bunun yanı sıra kamu hizmetlerinin yapılmasında ön ayak olmak, asker temini, vergilerin toplanmasında ve bir takım işlerde kadı, vali, vb. devlet görevlilerine yardım etmektir. Başlangıçta devlet ve halk adına iyi işler yapan bu kişiler gittikçe güçlenerek halk arasında önceden var olan saygınlıklarını daha da arttırdılar. Zamanla eşkıyalık, tefecilik, mütegalibelik yaparak belli bir süre sonra bölgelerinde güçlü hanedanlara dönüşüverdiler. Öte yandan XVII. yüzyılda kapıkulu

görevinde bulunan bir takım şahıslar zamanla ayan kimliğiyle anılmaya başlamaları ortaya yeni bir grubu çıkarmıştır. Nitekim XVIII. yüzyıl Trabzon ayanlarının bir kısmının dizdar, şatır, kalcı gibi aile isimlerinin olması, bu kişilerin XVII. yüzyıl'da değişim ve dönüşüm yaşayan kapıkulları olması muhtemeldir. Özetle söylemek gerekirse, XVII. yüzyılda başlayan kapıkullarının yerlileşmesi, yerlilerin de askerileşmesi ve bunların ticaretle uğraşıp zenginleşmeleriyle güçlü hanedanlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Taşrada yaptıkları işlere bakıldığında iltizamları toplamak, bölgeden asker derlemek, güvenliği sağlamak, ordunun ve cephanenin iaşesini sağlamak, kamu hizmetlerini yerine getirmek olan ayanlar, siyasi kademelerle yakın ilişkiler kurup, güç dengelerini sağladıkları zaman güçlerini muhafaza etmeyi başararak bölgede güçlü hanedanlara dönüşebilmişlerdir. Hatta devlete hizmetleri karşılığında gelebilecekleri en büyük siyasi makam olan valiliğe kadar yükselebilmişlerdir. Bunun en açık şeklini Kuğuzade Süleyman Paşa örneğinde görmek mümkündür. Bu yüzden söylenebilir ki gücünü devletten alan ayanlar, devletin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlar, onların XVIII. yüzyıldaki önlenemez yükselişine rağmen devlete karşı taşrada ayrı bir güç olmaya çalışmamışlardır. Yönetici tabakaya giren veya bu tür sorumluluğu alan kimseler bu aldıkları görevi hemen benimseyip “devletin bekası” ilkesiyle hareket etmişlerdir. Mütegalibelikleri ise maddi durumlarını iyileştirmek amacıyla yaptıkları anlaşılmaktadır.

Ayanlar devlete itaatine karşın halk ve devlet için zaman zaman olumsuz hareketlerde bulunmaktan çekinmemişlerdir. Devlet ise ayanlarla girdiği mücadeleyi meşru temeller üzerine oturarak onları sindirmeye çalışmıştır. Haklarında şikâyet olması, eşkıyalık faaliyetlerine yönelmesi veya eşkıyaları muhafaza etmeleri, vergileri zamanında ödememeleri neticesinde ayanlara karşı yaptırım uygulamıştır. Bunu yaparken bölge valilerinden veya diğer ayan ailelerini kullanma yolunu seçmiştir. Ancak savaşlarda ihtiyaç duyulan askeri temin edebilmeleri, bölgeleri iyi tanıyan ayanların güvenliği sağlamaları onların çoğu zaman affedilmelerini sağlamıştır. Ayanların affedilmesi bölge yöneticilerinin talepleri doğrultusunda gerçekleştiği de olmuştur. Buradan çıkarılabilecek yargı ise ayanlara halka ve devlete karşı hizmette ciddi görevler yüklenmesine karşın, aslında pratikte böyle olmadığı kendi çıkarlarını ön planda tuttuğudur.

Ayanlar devletten yani Osmanlı bayrağından onun kuralları, adaleti altında yaşamaktan sıkıntı duymamaktaydılar. Güç ve çıkar elde etme amacıyla olduklarından

güçlü hanedanlar olarak bölgelerinde öne çıkmaları, merkezi otoriteye başkaldırıları anlamı taşımadığını belirtmek gerekir. Ancak ayanlar hükümetle yani devleti yöneten kişilerle belli sorunları varsa onlara karşı hareket etmişlerdir. Devlet merkez-çevre ilişkisinin niteliğini koruyarak bu kesimleri kontrol altında tutmuştur.

Bu yerel ayan ailelerinin ortaya çıktığı yerlerden biri de Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Trabzon, Gümüşhane ve Giresun ekseni olmuştur. Birçoğu devlet görevinde bulunmuş olan bu ailelerden araştırılan dönemde öne çıkanları Üçüncüoğulları, Kuğuzadeler, Sakazadeler, Kalcızadeler ve Hacısalihoğulları olurken bunları çevreleyen Şatırzadeler ve Dizdarzadeler ile bölgede valilik yapan Canikli Ali Paşa olmuştur. Üçüncüoğulları; Gümüşhane ve Torul civarında, Şatırzadeler; Trabzon, Dizdarzadeler; Giresun, Kuğuzadeler; Görele, Sakazadeler ve Kalcızadeler; Akçaabat, Hacısalihoğulları; Tonya civarında ortaya çıkmış ailelerdir. Bu aileler ayanlık başta olmak üzere mütesellimlik, mutasarrıflık, voyvodalık görevlerinde bulunarak vergi toplamak ve asker sevkine kadar her konuda devlete yardımcı oldukları bu tez çalışmasında ortaya koyulmuştur. Hatta bu ailelerden Üçüncüoğulları ve Kuğuzadeler Trabzon valisi çıkartabilecek kadar güçlenmişlerdir.

Bu ekseninde XVIII. yüzyılın ikinci yarısında incelenen bölgedeki ayanların ülkenin batı kısmında hüküm süren ayanlara nazaran daha farklı bir şekilde ortaya çıktığı saptanmıştır. Batı bölgelerinin tarıma uygun geniş toprakları barındırması, bu bölgelerde geniş tarım çiftlikleri oluşturan toprak ağalarını meydana getirirken, Doğu Karadeniz bölgesinde ise batıdaki gibi geniş arazilerin bulunmaması buradaki ayan ve eşrafın gümrük, liman ve maden işletmeciliğine yönelmelerine neden olmuştur. Ayanların dikkatini çeken en önemli gelir kaynağı madenler olduğundan, özellikle Gümüşhane, Torul ve Tonya civarlarında kalan madenleri bölgelerinde ayanlar ve eşkıyalar arasında nüfuz mücadelesini yaşadığı yerler olarak kayıtlara geçmiştir. Bu madenlerin merkeze ulaştırılması için deniz yolu kullanıldığından limanların önemi ve kontrolü de ayanlar için ayrı bir öneme sahipti. Üstelik İran ve Rusya'yla yapılan savaşlarda asker ve cephane sevkinin buradaki limanlardan yapılması limanların önemini arttırmaktaydı. Bunların dışında bölge valilerinin bu yerel eşrafı yerlerine mütesellim olarak bırakmaları, Rus savaşlarında bu ailelerden asker istenmesi de Doğu Karadeniz ayanlarının, diğer bölgelerden farklı olarak, ortaya çıkışlarına etki eden faktörler olmuştur. Trabzon

ayanından Kalcı Ömer'in terekesinde fazla toprağının olmaması, Şatırzadelerin mülk alımı ve iltizam elde etmeleri, Kuğuzade Süleyman Paşa ve Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın siyasi anlamda öne çıkmaları bu görüşü destekler nitelikte örnektir.

Kimi ailelerin güçlenmesinde ise mütegalibelik faaliyetleri göze çarpmaktadır. Özellikle Sakazade Mustafa, Kalcızade Ömer, Dizdarzade Ali ile Abdullah ve Hacısalihoglu Hasan Ağa bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş ayan ailelerinin öne çıkan üyeleri idi. Bunların yanı sıra eşkıyalık faaliyetleri dolayısıyla devletle ters düşmüş Üçüncüoğlu Osman Ağa firari halde ve Üçüncüoğlu Keleş Ahmed Ağa ise idam edilerek hayatları sona ermiştir. Eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan ayan aileleri hakkında her ne kadar yakalatma emri çıkarılsa da uygulamada pek başarılı olduğu söylenemez. Kimi ayanın devlet görevlileriyle iyi ilişkiler kurması, kimisinin bölgedeki silahlı insan gücünü kontrol etmesi kaçmalarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca yukarıda değinildiği gibi asker ihtiyacının bu ailelerden karşılanması ayanları daha da öne çıkarmaktaydı.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi

I. Mahmud, 5914.

III. Osman, 367, 368.

Muallim Cevdet Tasnifi

Adliye, 4515, 469.

Askeriye, 11624, 12575, 19411, 26274, 26789, 27117, 27649, 30596, 4101, 4296, 52621, 7603, 898.

Dâhiliye, 14470, 10043, 1137, 11476, 11684, 11905, 1199, 12142, 12270, 12543, 12848, 13257, 13809, 14056, 14974, 17096, 1786, 4766, 6914, 9395.

Evkaf, 22967.

Hariciye, 2573.

Maarif, 562, 6847.

Maliye, 22553, 7800.

Tezakir, 2135.

Zabtiye, 1688, 1689, 2422, 610.

Divan-ı Hümayun Defterleri

Trabzon Ahkâm Defteri, 2

Divan (Beylikçi) Kalemi Defteri

Nr. 811.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi

Nr. 16-721, 16-721/A, 16-721/B, 16-721/C, 16-721/D, 15-611, 55106, 56246.

B. Şerhiye Sicili

Trabzon Şerhiye Sicilleri: 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947.

ARAŞTIRMA ESERLER

Acun, Fatma (2002), “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, **Türkler**, 9, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 899-908.

Açık, Turan (2012), **Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ahmet Cevdet Paşa (1983), **Tarih-i Cevdet**, 2, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

_____ (1984), **Tarih-i Cevdet**, 3, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Akdağ, Mustafa (1945), “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, **AÜDTCFD**, 3(4), Ankara, 419-431.

_____ (1945-46), “Celali İsyanlarının Başlaması”, **AÜDTCFD**, 3, Ankara, 23-37.

_____ (1949), “Medreseli İsyanları”, **İÜİFM**, 1-4, İstanbul, 361-387.

_____ (1958), “Celali Fetreti”, **AÜDTCFD**, 16 (1-2), Ankara, 53-107.

_____ (1964), “Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, **AÜDTCFD**, 2(2), 1-49.

_____ (1970-1974), “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri, 1730-1839,” **AÜDTCFD**, 8-12(14-23), Ankara, 51-61.

_____ (1975), **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aktepe, Münir (1953), “Tuzcuoğulları İsyanı”, **İÜEFTD**, 5-6, İstanbul, 21-52.

- Alkan, Necmettin (2007), “Ayanlık’ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Ayanı Süleyman’ın Meselesi,” Yahya Kemal Taştan (Ed.), **KARAM**, 12, Çorum: Karam Araştırma ve Yayıncılık, 69-84.
- Altunbay Mustafa (2007), “XVIII. Yüzyılda Espiye Madenleri”, **Tarihi, Kültürel Özellikleri ve Gelenekleriyle Espiye Sempozyumu(24 Haziran 2006)**, İstanbul: Espiye Belediyesi Yayınları, 95-128.
- Armağan, Abdüllatif (2011), “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, Hale Şıvgın (Ed.), **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, 5(9), Ankara, 139-156.
- Aydın, Vahdettin (2003), “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı” **SDÜİİBFD**, 8(1), 313-338.
- Aydın, Veli (2001), “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, **OTAM**, 12, Ankara, 65-104.
- _____ (2002), “Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması”, **Türkler**, 14, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 340-350.
- Aygün, Necmettin (1999), “Trabzon Gümrüğü (1750-1800)”, **Trabzon Tarihi İlimi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 311-325.
- _____ (2002), XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Ticari Yapıları”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, 1, Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz (Ed.), Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 249-272.
- _____ (2005), **Onsekizinci Yüzyılda Trabzon’da Ticaret**, Trabzon: Serander Yayıncılık.
- _____ (2009), “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 7, Trabzon: Serander Yayınları, 39-77.

- Bal, Mehmet Akif (2007), **Trabzonlu Ünlü Simalar ve Trabzon'un Ünlü Aileleri**, İstanbul: Bayrak Matbaası.
- Barkan, Ömer Lütfi (1970), "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Bellekten**, 34(133-136), Ankara, 557-607.
- Barkey, Karen (2011), **Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, İstanbul 2000.
- Batmaz, Eftal (1999), "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", **Osmanlı**, 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 39-50.
- Bay, Abdullah (2007), **Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, Mehmet (2002), **Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan**, Trabzon: Serander Yayınları.
- Bostan, M. Hanefi (1999), "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus ve İskân Hareketleri", **Trabzon Tarihi İlimi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 167-177.
- _____ (2002), **XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Braudel, Fernand (1993), **II. Felipe Dönemi Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, 1, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Cezar, Yavuz (1986), **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık.
- Cin, Halil (1978), **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Ankara: Yenigün Matbaası.

- Cook, Michael (1972), **Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600**, London: Oxford University Press.
- Çadırcı, Musa (1963), “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, **AÜDTCFD**, 8(14), 63-74.
- _____ (1970), “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, **Bellekten**, 34(135), Ankara, 409-420.
- Çaylak, Adem (2005), **Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen**, Ankara: Kadim Yayınları.
- Çızakça, Murat (1996), “A Comparative Evolution of Business Partnerships, the Islamic World and Europe with Specific Reference to the Ottoman Archives”, **The Ottoman Empire and Its Heritage**, 8, Leiden: Brill, 1996, 1-232.
- Demir, Abdullah (2010), **Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi**, İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Demir, Alpaslan (2007), **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deny, Jean (1967), “Sancak”, **İA**, 10, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 186-189.
- Devellioğlu, Ferit (2003), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ekinci, İlhan (2013), “Büyük Ayanların Gölgesinde Ordu Kazasında Ayanlığın Gelişimi”, **History Studies**, 5, 151-176.
- Emecen, Feridun (2001), “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa”, **Bellekten**, 45(242), Ankara, 193-214.
- _____ (2010), **Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi, Şalpaazarı-Beşikdüzü**, Trabzon: Serander Yayınları.
- Ergenç, Özer (1999), “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 32-39.

- Eroğlu, Haldun (2007), **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, İstanbul: Çevik Matbaası.
- Ertaş, Mehmet Yaşar (2009), “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkıya İlişkisi”, **Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör**, Osman Köse (Ed.), Samsun: Etüt Yayınları, 147-156.
- Eryılmaz, Bilal (2006), **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Genç, Mehmet (2003), “Esham: İç Borçlanma”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 186-195.
- _____ (2003), “Malikâne”, **DİA**, 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 516-518.
- _____ (2003), “Osmanlı Esnafı ve Devlet”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 293-307.
- _____ (2003), “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 53-67.
- _____ (2003), “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 99-152.
- Goloğlu, Mahmut (2000), **Trabzon Tarihi**, Trabzon: Serander Yayınları.
- Gökbunar, Ali Rıza (2007), **Türk Maliye Tarihinde Ayanlık Kurumu**, Manisa: Ekin Yayınevi.
- Gökçe, Cemal (1979), **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul: Has-Kurtulmuş Matbaası.
- Göyünç Nejat (1999), “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 77-88.
- Griswold, William J. (2000), **Anadolu’da Büyük İsyân: 1591-1611**, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güler, İbrahim (1999), “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, **Trabzon Tarihi İlmî Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğlerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 327-349.

Güven, Aydın (1999), **Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış (1806-1826)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2002), “Trabzon Ayanlarından Şatıroğlu Osman Ağa’nın Bölgedeki Faaliyetleri (1808-1830)”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, 1, Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz (Ed.), Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 345-348.

Heper, Metin (2012), **Türkiye’de Devlet Geleneği**, (Çev: Nalan Soyarık), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

İlgürel, Mücteba (1993), “Celali İsyancıları”, **DİA**, 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 252-257.

_____ (1998), “İl Erleri Hakkında”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 12, İstanbul, 125-140.

_____ (2003), “Kalenderoğlu Mehmed”, **DİA**, 24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 256-257.

İnalcık, Halil (1940), “Tanzimat Nedir?”, **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, 1, İstanbul, 237-263.

_____ (1964), “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Belleten**, 28(112), Ankara, 603-622.

_____ (1964), “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Belleten**, 28(112), Ankara, 623-690.

- _____ (1977), “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Thomas Naff and Roger Owen (eds.), London: Southern Illinois University Press, 27-52.
- _____ (1980), “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, **Archivum Ottomanicum**, 6, New York, 283-337.
- _____ (1998), “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 17-35.
- _____ (2009), **Devlet-i ‘Aliyye**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2009), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çev. Ruşen Sezen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, Kenan (2000), “Trabzon’un Fethi”, **Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon, 141-151.
- _____ (2013), “17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat”, **“Mahmiye-i Trabzon Mahallatından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 307-350.
- _____ (2013), “17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Ahiler ve Faaliyetleri”, **“Mahmiye-i Trabzon Mahallatından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 83-96.
- _____ (2013), “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, **“Mahmiye-i Trabzon Mahallatından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 97-119.
- _____ (2013), “Kadı Sicillerine Göre Trabzon Şehrinin Fiziki Yapısı (1643-1656)”, **“Mahmiye-i Trabzon Mahallatından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 29-56.

_____ (2013), “Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)”, “**Mahmiye-i Trabzon Mahallatından**” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 275-293.

_____ (2013), “Trabzon’da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1643-1656)”, “**Mahmiye-i Trabzon Mahallatından**” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 195-234.

_____ (2013), Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Esnafları ve Faaliyetleri”, “**Mahmiye-i Trabzon Mahallatından**” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 57-82.

İnbaşı, Mehmet (2006), “Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)”, **AÜTAED**, 31, Erzurum, 161-191.

_____ (2007), “Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)”, **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, 1, Kenan İnan ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 311-332.

İpşirli, Mehmet (1997), “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, **Bellekten**, 61(232), 597-699.

_____ (1999), “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), İstanbul: Feza Gazetecilik, 139-244.

Karal, Enver Ziya (1947), **Osmanlı Tarihi**, 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karamursal, Ziya (1989), **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karpat, Kemal Haşim (1968), “The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire” **Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century**, William R. Polk- Roland Lawrence Chambers (Ed.), Chicago: University of Chicago Press, 69-89.

- _____ (2002), **Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, (Çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan), İstanbul: İmge Yayınevi.
- _____ (2006), **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev. Dilek Özdemir), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, Mustafa (2008), **18. Yüzyılda Ankara Ayanlık ve Ayan Aileleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Orhan (1999), "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", **OTAM**, 10, Ankara, 119-137.
- _____ (1999), "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 89-110.
- _____ (1999), "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdari Taksimatı Ve Tevcihatı", **Trabzon Tarihi İlimi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 179-192.
- Köktürk, Gökhan V. (2004), "Baykan Sezer ve Niyazi Berkes'in Osmanlı Toplum Yapısı ve Batılılaşma İle İlgili Görüşlerinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 57-66.
- Köprülü, Fuat (1997), "Ayan", **İA**, 2, Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 40-41.
- Köse, Osman (2006), **1774 Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kunt, Metin (1995), "Siyasal Sarsıntı Dönemi", **Osmanlı Devleti 1600-1908**, 3, Sina Akşin (Ed.), İstanbul: Cem Yayınevi, 11-69.
- Küçükkalay, Mesut ve Çelikkaya, Ali (2002), "Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", **Türkler**, 10, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 878-892.

- Lowry Heath W. (1981), **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, (Çev. Demet Lowry, Heath Lowry), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- McGowan, Bruce (1981), **Economic Life in Ottoman Europe; Taxation, Trade and the Struggle for Land 1600-1800**, Cambridge University Press.
- Mert, Özcan (1980), **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1991), “Ayan”, **DİA**, 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 195-198.
- _____ (1999), “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 174-180.
- _____ (2002), “II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası”, **Türkler**, 8, Hasan Celal Güzel ve diğeri (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 720-729.
- Moutafchieva, Vera P. (1977), “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi,” (Çev: Bayram Kodaman), **İÜEFTD**, 31, İstanbul, 163-182.
- Nagata, Yuzo (1976), **Muhsin-zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi**, Tokyo: Study of Languages&Cultures of Asia&Africa.
- _____ (1997), **Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Okumuş, Ejder (2005), “Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 5, 45-51.
- Ortaylı, İlber (2005), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- _____ (2008), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Öğün, Tuncay (1999), “Osmanlı Devleti’nde Müsadere Uygulamaları”, **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 371-383.

- Öksüz, Melek (2006), **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, Trabzon: Serander Yayınları.
- Öz, Mehmet (2005), **Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları**, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Özcan, Abdulkadir (2007), "Redif", **DİA**, 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 524-526.
- Özdemir, Rifat (1986), **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara Fiziki, Demografik, İdari-Ekonomik Yapısı 1785-1840**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özkaya, Yücel (1969), "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi, Tedâbirü'l-Gazavat", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 7(12-13), 119-191.
- _____ (1972), "Canikli Ali Paşa", **Bellekten**, 36(144), Ankara, 483-525.
- _____ (1978), "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", **Bellekten**, 42(168), Ankara, 667-723.
- _____ (1988), "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Kasım 1986)**, Mehmet Sağlam ve diğeri (Ed.), Samsun: Eser Matbaası, 125-145.
- _____ (1994), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, Temel (1999), "Trabzon'da Fiyatlar (1700-1750)", **Trabzon Tarihi İlimi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğeri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 351-368.
- _____ (2007), "Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Trabzon Üzerindeki Etkileri", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, 1, Kenan İnan vd. (Ed.), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 295-310.
- Öztürk, Yücel (2004), **Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Özyüksel, Murat (2007), **Feodalite ve Osmanlı Toplumu**, İstanbul: Derin Yayınları.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1971), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- _____ (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Bilgehan (2006), “XVII. Asırda Gümüşhane (Canca) Maden Mukataasına Dair Bazı Bilgiler”, **AÜTAED**, 30, Erzurum, 167-184.
- Pamuk, Şevket (2004), “Institutional Change And Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800”, **Journay of Interdisciplinary History**, 35(2), 225-247.
- _____ (2005), **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2007), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Reyhan, Cenk (2008), **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sadat, Deena R. (1972), “Rumeli Ayanları: The Eighteen Century” **Journal of Modern History**, 44(3), Chicago: The University of Chicago Press, 346-363.
- Salzmann, Ariel (2011), **Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'i**, (Çev: Ayşe Özdemir), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sencer, Muzaffer (1992), **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Serdar, Murat (2009), **18. Yüzyılın İlk yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaletinde Güvenlik**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertoğlu, Midhat (1986), **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Stoianovich, Traian (1953), “Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy: 1600-1800”, **Journal of Economy History**, 12-13(4), Cambridge: Cambridge University Press, 398-411.

Sümer, Faruk (1992), **Tirebolu Tarihi**, İstanbul: Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını.

Şakir Şevket (2013), **Trabzon Tarihi**, (Sad. İsmail Hacıfettahoğlu), Trabzon: Kurtuba.

Tabakoğlu, Ahmet (1985), **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Dergah Yayınları.

Unan, Fahri (2004), **İdeal Cemiyet İdeal Devlet İdeal Hükümdar –Kınalızade Ali’nin Medine-i Fazıla’sı**, Ankara: Lotus Yayınları.

Unat, Faik Reşit (1999), **Abdi Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1951), **Osmanlı Tarihi**, 3/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (1956), **Osmanlı Tarihi**, 4/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (1959), **Osmanlı Tarihi**, 4/2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (1965), **İlmiye Teşkilatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (1974), “Çapan Oğulları”, **Bellekten**, 38(150), Ankara, 215-261.

_____ (1997), “Ayan”, **İA**, 2, Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 41-42.

_____ (2010), **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Üçüncüoğlu, Adnan Güngör (2011), **Trabzon’un Ünlü Valisi Üçüncüzade Ömer Paşa**, Gümüşhane: Top-Kar Matbaacılık.

Ünal, Mehmet Ali (1999), “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, **Osmanlı**, 6, Güler Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 111-122.

Veinstein, Gilles (1976), “Ayan de la region d’İzmir et commerce du Levant (deuxième moitié du XVIIIe siècle)”, **Études Balkaniques**, 3, 71-83.

_____ (1998), “Çiftlik Tartışması Üzerine”, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 36-56.

Yerasimos, Stefanos (1986), **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 1, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul: Belge Yayınları.

Yılmazçelik, İbrahim (1999), “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Durumu”, **Trabzon Tarihi İlimi Toplantısı (6-8 Kasım 1998)**, Kemal Çiçek ve diğerleri (Ed.), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 253-266.

Yücel, Yaşar (1974), “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, **Bellekten**, 38(42), Ankara, 657-708.

_____ (1997), “XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”, **Bellekten**, 41(163), Ankara, 495-506.

Yüksel, Murat (2000), **Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri**, 2, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 59.

_____ (2000), **Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri**, 5, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 58.

ÖZGEÇMİŞ

Emre YÜRÜK, 24.06.1986 tarihinde Trabzon'da dünyaya geldi. İlkokulu Ülkü ilkokulunda, ortaokulu Yunus Emre ortaokulunda ve liseyi Trabzon lisesinde bitirdikten sonra, 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünün II. Öğretim programını kazandı. 2009 yılının Haziran ayında tarih bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih anabilim dalında yüksek lisansa başladı. Bir yıl İngilizce dil eğitimi aldıktan sonra, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında, Erasmus programıyla, Almanya'nın Potsdam şehrinde bulunan Universität Potsdam'a gitti. Normal düzeyde İngilizcenin yanı sıra, başlangıç seviyesinde Almanca bilmektedir.